

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ
П'ЯТОЇ КЛАСИ
НАРОДНИХ ШІЛ

УЗ

ЄВГЕН ЮЛІЙ ПЕЛЕНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

для V. КЛАСИ НАРОДНИХ ШІЛ

НОВЕ, ПЕРЕРОБЛЕНЕ ВИДАННЯ

КРАКІВ

1943

ЛЬВІВ

У К Р А Ї Н С Ь К Е   В И Д А В Н И Ц Т В О

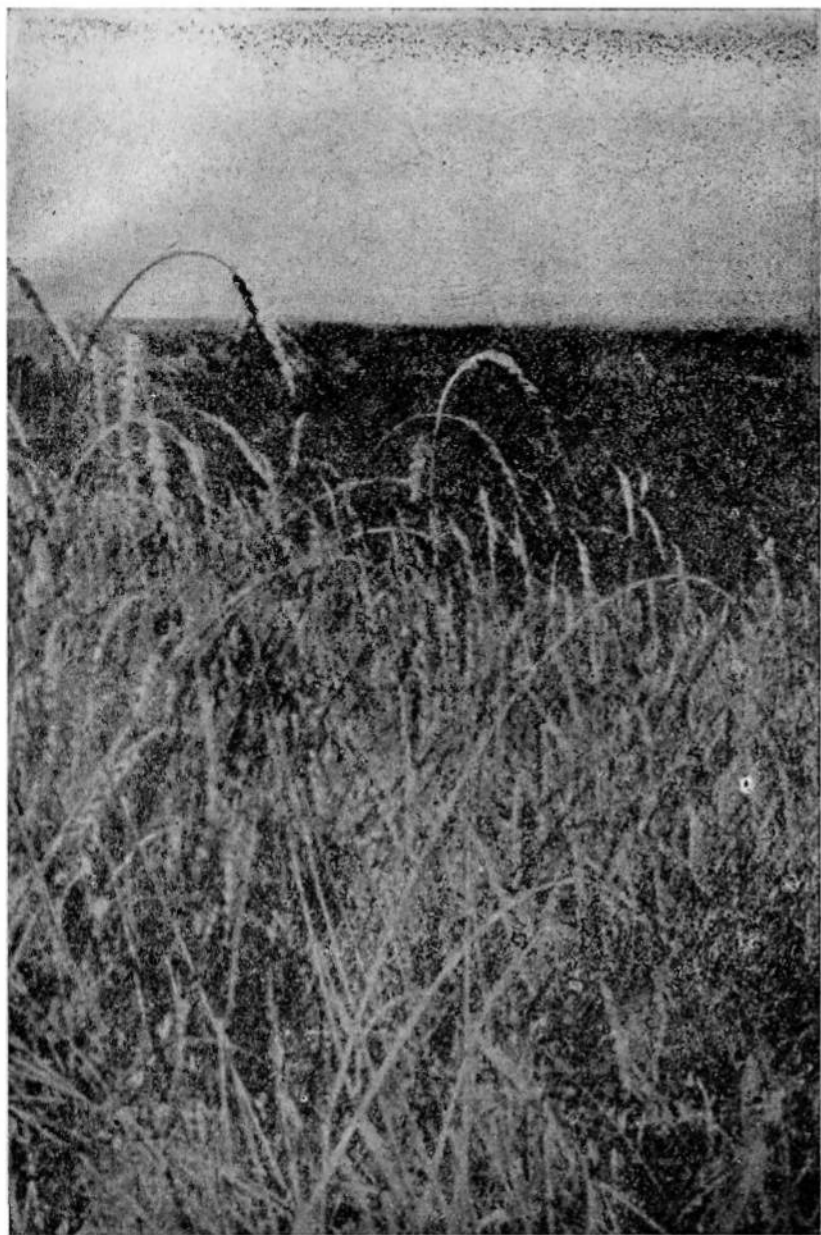
Für den Gebrauch an ukrainischen Volksschulen des
Generalgouvernements von der Hauptabteilung Wis-
senschaft und Unterricht in der Regierung des Ge-
neralgouvernements zugelassen mit Erlass Zl. Wiss.
1777/42 U 32 vom 13. Februar 1943.

ЗАСТАВКИ ЮЛ. МІСЬКЕВИЧА

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Райхсштр. 34. І. Тел. 230-39.
Друком „Нової Друкарні Денникової“ під нак. упр., Краків, Ожешківської 7.

40034

ЖНИВА І ОСІНЬ

ГРЕБІЛЬНИЦІ

КОПАЮТЬ КАРТОПЛІ

1. Ходить вітер по житі.

Ходить вітер по житі,
мов господар, спроволю,
колосочки налиті
стиха хилить додолу.

І шепоче колосся:
— „Вітре-брате, дай ведра,
щоб нам ціло вдалося
достояти до Петра.¹

„Проганяй ти боками
градовії навали,
щоб не стерлись над нами,
щоб ми марно не впали.

„Отрясай з нас щоднини
пажерливі комахи,
хай годуються ними
ті співучії птахи.

„Дай нам спіти, нависнуть,
стебло луком най гнеться,
аж серпи тут заблиснуть,
жнивна пісня поллеться.

„Дай на копи погоду
і погоду на спрятток,
щоб в селянську господоу
ввійшли втіха й достаток”.

Ходить вітер по житі,
мов господар, спроволю,
колосочки налиті
стиха хилить додолу.

Іван Франко

Пояснення: ¹ До Петра — до празника св. Петра і Павла, 12. липня; себто до жнив

2. Перший раз.

1. Параня йде жати.

Щойно на світ стало займатися, мати і старший брат ще спали, коли Параня збудилася із сну. Вона мала перший раз у своєму житті йти в поле жати, і вже страх, з якою великою нетерплячкою вижидала вона того ранку. Вона скотилася з постелі, розглянулася по хаті, і видалося їй напричуд, що вона вже велика, слухна дівчина, що десь і того розуму та поваги у неї набралось, чого досі цілком у себе не помічала. Вона причепурілася¹ швиденько, вхопіла коновки, побігла до криниці, принесла в хату води й розпалила в печі на обід.

— Чого ти, Параню, зарання так уже зірвалася та берешся не до своєї роботи? Тобі ще спати б, — докоряла мати дочці, збираючися сама варити обід.

— Ет, мамо, тепер не пора спати, коли починаються жнива, тепер хіба ледачі сплять, ті, що не хочуть робити! — відказувала Параня з великою повагою, крутнулася на одній ніжці й побігла до комори, де на кілочку висів її новий серп.

Мати лише всміхнулася та похитала головою...

Вона тішилася в душі своєю донечкою-робітницею, своєю потіхою на старі літа, хоч і не давала по собі пізнати тієї втіхи.

Парані минав заледве чотирнадцятий рік; була вона хороша білявочка, чорноока, чорноброва.

Мати Паранина була вбога вдова, мала свою хату з огородцем і один загінчик поля. Із цього годі прожити, то треба йти на панський лан жати за сніп, а своє нехай за той час дожидає, а як своє жито буде вже само проситися під серп та хилитися й опадати, тоді хоч уночі, при місяці, можна своє вижати.

Досі вдова ходила була на жнива з сином, та ось цього року „підросла” вже Параня, то нехай і вона йде, втрюх все таки більше зароблять... Параня й без того рвалася до роботи, а коли мати згадала про жнива і принесла їй з міста новий серп, то Параня аж стрибнула з великої радості й плескала в долоні. Та цього ж ранку вона вже тішилася найбільше, бо ж цей ранок видався їй якимсь великим святом.

Від того часу набік ляльки і дитинячі забавки, а замість них серп до руки, і праця, невсипуща праця.

Параня побігла до комори, зняла з кілочка серп, принесла до хати і, оглянувши його з усіх боків, — хто зна вже котрий раз, — поклала на стіл; потім подивилася до маленького дзеркальця на стіні, поправила собі на голові неслухняний космик русого волосся, що все вилазив з-за вуха і, співаючи в-півголосу якусь пісеньку, побігла будити старшого брата, що спав блаженним сном на сіні, мов би йому і в думці не було йти нині жати.

— Ану, Іване ледачий, вставай! — гукнула Параня срібним голосочком, а коли Іван і вусом не моргнув на її поклик, тоді Параня давай його термосити, давай за ноги тягнути.

Вкінці Іван збудився, протер очі.

— Що таке? Горить, чи що? — спитав він здивований.

— Не горить, а час уже вставати... В хаті вже обід доварюється! — гомоніла Параня. — Ану, виходь зі стодоли на світ, умийся холодною водою, бо вже люди збираються, то й нам пора йти жати.

— Овва, яка з мене жниця, як з клоччя батіг, — проворкотів Іван і хотів знову покластися на запашче сіно, але Параня не дала, вхопила його за руку й силоміць тягнула надвір. Якраз зійшло сонце і золотим промінням ударило просто у відчинені двері. Іван зірвався на рівні ноги, і обоє розсміялися голосним реготом.

Незадовго й обід був на столі, обід бідненький і пісненький, як звичайно у бідних людей, і то ще як на переднівку, — такий обід, що коло нього не треба довго часу гаяти. Тоді всі троє зібрали серпи, не забули також за полуденок, що складався з прісної паляниці й кількох огірчиків, замкнули хату й пішли вулицею вздовж села.

Попереду йшли дівчата, за дівчатами хлопці, а позаду старші жінки й молодиці всуміш з чоловіками й старшими дядьками. Всі були бідно повбирані, а дехто навіть дрантиво, як звичайно найбідніші люди в селі й безземельні халупники.²

Липнєве сонце щолиш зійшло з-за обрію³ і оживило своїм благодатним світлом увесь світ, що недавно ще спав був у глибокому сні. На клунях⁴ клекотали бузьки, по плотах скакали горобчики й весело цвірінькали, а метелики перелітали з квітки на квітку та впивались пахучою россою. Земля всміхалася, сине небо всміхалося, а жінчики були веселі: дівчата щебетали, мов ті пташки, хлопці весело гомоніли, а старші позаду розмовляли по́вагом. Тимчасом дівчата все оглядалися раз-пó-раз, ніби їм чого нестало. І справді, їм нестало старого дядька Прокопа.

Був це старий парубок і великий сміхун. Хоч

щоб він скаже, то, слухаючи його, людина не витримає, мусить сміятися, аж за боки береться, а дівчатам того тільки й треба. І вже вони його любили, того дядька Прокопа, душі за ним не чули. Хоч де здивають його, так зараз беруть поміж себе та й — „говори, дядьку, оповідай усяку всячину...” Але цим часом дядько Прокіп ішов з самого заду.

А Параня сміялася вже найбільше, їй було невимовно любо, що ось іде вона поруч з дівчатами-відданицями, що ще вчора вважали її за підлітка, а нині прийняли до свого гурту, бо вона вже має серп у руках і йде не на забавку, а на жниво.

2. Н а л а н і.

Прийшли вкупці на панський лан. Члени поодиноких родин сходились докупити і разом ставали до роботи.

Параня з матір'ю та старшим братом зійшлися також разом, зайняли постать⁵ і почали жати.

— Ану но ти, сороко чорноока, берися до роботи, — гукнув до Парані дядько Прокіп, що зі своєю родиною зайняв сусідній загін. — Побачимо ми, чи вмієш ти так само серпом вививати, як по дорозі хіхи-сміхи виправляти...

Параня почервоніла, мов квітка, засоромившись, як почула дядькові слова, і почала завзятущо жати... Що набере жменю стебел, то серпом чах... — і кладе позад себе на сніп; серп полискується, мов змія, жито шелестить, дівчина жне.

— Поволі, дитинко, поволі, — остерігала мати, — ти ще незвична: коли б не врізала собі руки...

А дядько Прокіп був таки трохи цікавий. Він підступав ближче до дівчини і, накладаючи до люльки тютюну, став приглядатися до молодої жниці.

— Ге-ге-ге... — озвався старий по хвилині, —

нівроку, нівроку... Та вона, як стара, готова ще всіх нас випередити...

Параня, не перестаючи жати, відказала:

— Вже кого, як кого, а вас, дядьку, то таки певно випереджу, коли ви замість серпом жати, будете люльку пакати.

— А диви, яка робітниця, ще й мене до роботи жене. Гей, кумо Марисько, — звернувся він до Параниної матері, — лагодьтеся до весілля, бо таким робітницям, як твоя доня, не довго дівувати...

— Смійтеся, смійтеся, — відказала гордовито вдова Мариська, — та ще наврочите мені дівку...

Всі засміялись, а дядько Прокіп, попакуючи люльку й усміхаючись, пішов на своє місце та став жати, серпом вимахувати.

Сонце підбивалося все вище вгору, ранній холодок зникав, а замість нього ставало де-далі гарячіше. На небі ніде не видно ні найменшої хмарки, нізвідки не дихне вітрець, гарячий піт усе більш обливає женців, але вони не покидають роботи: серпи полискуються, чахкають, жито шелестить. Мов ті мурашки, що не зважають на денну спеку, а все йдуть далі у своєму поході, так само жінці все наперед поступають у своїй роботі. Перед ними де-далі менше стає незжатого жита, поза ними де-далі більше стерні.

Параня ані разу не пристала, ані разу не почувала втоми. Вона йшла разом із старшими, личко її зарум'янилось, хустина впала на плечі, коротке волосся, що не далось заплести в косу, розбурхалось і, мов вінок, оточувало її чоло. Та вона, мов знала, що їй з тим до лиця, дала їм волю і все жала та жала, тільки часом випростовувалася та запаскою обвивала своє розпалене обличчя.

Нарешті сонце підбилося до найвищої високости і сипало на землю, мов жар, гарячим промінням; стало душно, мов у парні, настало по-

лудне. Дядько Прокіп подивився на сонце, глянув на тінь і крикнув з усієї сили:

— Гей, люди, ану погляньте вгору: он де сонце... А тінь від людини маленька, як чорний песик при ногах... Час уже й спочити та покріпитися, чим хто має...

Женці мов ждали на той поклик, кожний кидає серп та біжить до торбини з гарячим хлібом, з часником, з огірочком.

Всі розтаборились і стали полуднувати, а Парані ніколи ще не смакувала так паляниця з огірочком. Усі веселі, балакають, сміються, жартують, а дехто, попоївши, витягнувся ліниво на сирій землі, накрив очі капелюхом або хустиною і лежить як задеревілий: не то він спить, бо на сон нема часу, не то слухає, байдужий на те, що інші говорять.

3. У в е ч о р і.

Сонце зайшло вже. Вечір зближається скорою ходою, на небі стали показуватися зірки. З панського лану верталася громадка жінок тою самою дорогою і тим самим ладом, яким ішли вранці в поле. Не було між ними тільки старших жінок, бо ті йшли попереду додому варити вечерю.

Всі жінці, а особливо молодь, були веселі, немов верталися з весілля, а не від тяжкої праці. Дівчата попереду співали пісень, а хлопці весело жартували, або співали разом з дівчатами. Тільки сама Параня була якась не своя. Вона нажала цілу копу, так само, як кожний жнець. Цілий день, поки робили, не почувала вона втоми: аж коли робота скінчилася, і люди пустилися в дорогу додому, почула Параня в собі нараз якусь охлялість, неповоротність у руках, у ногах і в цілому тілі.

Найбільше бажання Парані було не дати по собі пізнати того змучення перед іншими, щоб

з неї ніхто не сміявся, і через те вдавала вона веселість і бадьорість.

Дівчата співали, і вона також силувалася співати, хоч почувала добре, що в неї нема до того ні найменшої охоти.

Дядько Прокіп ішов поруч із молоддю і оповідав якусь сміховину, і всі заходилися від реготу. І Параня теж сміялася, але вона почувала добре, що її сміх не такий, як у інших, вона навіть не знала гаразд, що таке смішне дядько Прокіп говорить...

Нарешті прийшли до села, і тут громада людей стала де-далі зменшуватися. Тут то там хтось з людей зближався до своїх воріт та й прощався з іншими: — „Добраніч, дядьку...”, „Добраніч, подруженьки... А кличте нас завтра рано, не втікайте...”.

Вдова Мариська ждала вже на своїх дітей з вечерею. Діти прийшли. Параня не вбігла до хати із співом та гамором, як це досі бувало, а вступила поважно, тихо повісила серп на кілочку, сама сіла на лавці й тяжко зітхнула. Вона виглядала мов та пташка, прибита слотою, що опустила крильця і вже не здатна до дальшого лету.

— А що, Параню, — заговорила мати, — втомилася дуже? Правда?!

— Втомилася, мамо... — відповіла дівчина. — Нажали ми три копії...

— Правда... А я тобі все казала: „Не дурій, жни поволі, розважно, — докоряла мати, — але ти все рвалася цілий день наперед, як дурна коза, щоб усіх, навіть матір, випередити... Пам'ятай же, май розум на другий раз та роби вміру, посили, а тепер сідай вечеряти та йди спати, відпочинь...”.

Йї жаль було своєї єдиної донечки, кришечки, що так утомилася цілоденною працею в полі.

По вечері мати лягла спати на постелі в хаті, а Параня з братом пішли до клуні на сіно. Ох, як

вона бажала ще на дорозі дістатися скоріш до того затишного місця на відпочинок, — і кинулась вона, мов камінчик, на запашне сіно. Лежачи горілиць, слухала вона, як десь на сіножаті рівномірно диркав деркач, під підвалиною в клуні цвіркав цвіркун, а котрийсь із сусідів молотив при місяці жито на хліб. Тут прийшла Парані до голови думка: що за силу мусить мати той чоловік, коли він не тільки працював цілий день у полі, але ще вночі, замість йти спати гупає ціпом, що аж відгомін розходиться.

Нарешті все затихло, дівчина засипає глибоким, твердим, молодим сном.

Тимотей Бордуляк

Пояснення: ¹ причепу́рїтис́я — прибратися. ² халу́пник — селянин, що має лише хату. ³ о́брїй — виднокруг. ⁴ клу́ня — сто-дола. ⁵ поста́ть — частина поля, визначена для женця.

3. Жнива.

Хвилює нива, як вода,
жита від вітру гнуться,
бренять серпи, дзвенить коса,
наїжилась густа стерня,
на ній снопи кладуться.

А де ж той вітер-походжай,
а де ж то він подівся?
Пішов собі в холодний гай,
а ти роби, не спочивай,
а жар, мов напосівся!

Такий гарячий, ясний жар,
неначе з пекла родом,
під лист ховається комар,
і з паші криється товар
під верби понад бродом.

І тільки самим жінцям
немає прохолоди,
нема пощади їх рукам,
нема пощади їх ногам,
земля не даром родить!

Богдан Лепкий

З а п и т а н н я: Як проходять жнива?
Як помагаємо батькам підчас жнив?

4. По праці солодкий відпочинок.

— Буря буде сьогодні, а ввесь хліб ще на пометах¹. Ще якби зо два дні погоди, то люди позвозили б усе збіжжя до клунь.

— Адже нема ні однієї хмаринки на небі, то з чого дощ має бути? — знизував дехто плечима.

— Сонце пече з самого ранку, буде буря, — і сусіди підбадьорювали один одного до жвавої праці.

Драбинясті вози гуркотіли по дорозі, їдучи в поле, або губилися на м'яких межах між ланами збіжжя. Від світанку люди в селі були на ногах, метушійлися робітники на стернях. Господарі клали снопи сухого збіжжя на вози, стелили широкими верствами й везли до села.

— Вйо, вороний, бігом до стодоли! Ще за річку поїдемо по пшеничні книші!

Раділи господарі з гарного врожаю.

— Збіжжечка, як піску в морі!

— А ти, Остапе, підмети подвір'я, бо шкода кожного колоска, та бережи хату, — наказувала мати синові, їдучи з батьком у поле по пшеницю.

— Я зачинив хату й комору на засув та ще й залізним ключем замкнув. Кури в клітках, то не будуть порпатись на городі... — Остапко ще хотів щось сказати матері, але вона вже поїхала з батьком у поле.

— Не хочеться сидіти дарма, коли всі люди працюють, — думав собі хлопчина.

На майдані бавилися сільські підлітки. Остапко підійшов до них і дивився, як вони б'ють байдики.² Один одного шарпає за одяг, штовхаються кулаками, ще й прозиваються.

— Та вам не соромно вітрогонити, коли всі люди працюють, аж сорочка мокра? А ви чуби собі обриваєте! — зганьбив Остапко пустунів.

— А тобі чого до нас? — зблизився до Остапка з затисненими кулаками один із хлопців.

— Хочеш битися? Ти!

— А що маємо робити? — налазив Петро.

Остапко не злякався кулаків, усміхнувся до Петра, ще ближче підійшов до гуртка та й сказав:

— Як то, не маєте що робити? А ось я вам щось розкажу. Всі ви любили малого Степанка; то він не хотів сказати в большевицькій школі, що найкращий наш батько — це „батько Сталін”. Степанко завжди стояв при своєму: „Мій батько Василь, я не знаю жадного Сталіна”. Хіба ви вже забули, що Степанка забрали зі собою ті нелюди? Його мати до ніг падала їм, щоб помилували хлопчину, а він не просився в них. Та вони ще й по його батька прийшли! Лишилася бідна мати сама з маленькою Настунею. Ще як був дома Степанко, то обидва з батьком у полі працювали; тепер не може сама бідолаха мати дати собі ради з хатньою працею та з роботою в полі. Тому ходім, хлопці! Поможемо їй пшеницю згорнути з поміток, пов'язати в снопи та й колоски визбираємо на стернині.

І Остапко відразу побіг до себе по граблі, а за ним підбіг Петро — той, що хотів битися.

— Пробач мені, Остапе... Дай і мені граблі. Я йду з тобою.

Весело стрибаючи межею, хлопці бігли на поле Олени, Степанкової мами. Гомінким „Дай Боже

щастя в праці!” — привіталися і хлоп’ячі швидкі руки почали згортати суху пшеницю в купки та міцно натискаючи коліном на перевесла, зв’язували в снопи. Хлопці ввихалися, мов мурашки, на стернині. Не встигла Олена до них добре придивитися, а вже вся пшениця лежала в снопах біля межі. Маленькі робітники вже колоски вибирували, то в капелюх, то в підігнуті поли кабатика. Потім під пахви, хто дужчий, по два снопики, а менший по одному, — та давай гусаком нести збіжжя до близької Оленої стодоли.

Олена й собі несла в плахті снопи та не могла від сліз стриматися:

— Тішився б Степанко, що має таких побратимів. Боже, Боже, бережи його!

Чотири рази хлопчики бігали в поле та стільки ж разів верталися з повними руками. Перші Оленіні жнива були вже під дахом. Тепер уже їй дощу не страшно.

Юліян Тарнович

Пояснення: ¹ хліб на помéтах — збіжжя зжате, але ще не пов’язане. ² байдики бити — пустувати.

З а п и т а н н я: Як допомогли хлопці вдові підчас жнив?
Чому треба вибирувати і нищити бур’яни?

6. Циган в огірках.

Сидить циган на городі
темненької ночки,
до блискавки вибирає
чужі огірочки.

Та все собі промовляє:
— „Блисни, Боже, блисни!”
А господар його ззаду
вилами як свисне!...

— „А сто бісів в твого батька
та у твої груди!
Розкрадати' мою працю?!
А що тепер буде?”

— „Ой, батечку, голубчику!
Чиніте, як знайте!
Тільки прошу вас, панотче,
за пліт не кидайте!”

— „Отже ж кину!” — „Бійтесь Бога!”
— „Кину, бісів сину!”
Підняв цигана на руки
та й через пліт кинув.

Підійнявся вражий циган,
та як зарегоче:
— „Мені того й бракувало:
спасибі, панотче!”

Степан Руданський

7. Коли я станув за плугом.

Треба було багато хитрощів, поки я став із пастушка плугатарем. Я мусів звихнути собі ногу, щоб не мати змоги вганятися, як треба пастухові, за худобою; на пасовиську я мусів відкрити пташині гнізда, через що мій молодший брат виявив охоту стати замість мене пастухом; я мусів врешті приєднати собі парубка Марка, який звичайно ходив за плугом; то й Марко заявив, що плуг це вигідна штука, легко з ним заходитися, як з ножиком і що я — молодий хлопчина — досить уже сильний і зручний, можу ходити за плугом. А я стояв поруч, випрямився, щоб сягати довгому Маркові бодай під паху, потрясав коликом із плота, що аж свистало, на доказ, що я вже доріс.

до плуга. Але мій батько засміявся і крикнув: „Іди геть, ти чваньку! Добре було б, щоб тобі ще хтось щодня перетріпав штанці. Дивіться, люди, тепер йому забаглося робити з себе дорослого! Гаразд, попробуй но лише, на довго цього не буде!”

Ці слова були сказані на полі. Марко став собі позаду; я взяв за плуг, як бика за роги. А він справді поводився, як бик. Марко вмів ним кермувати, як цяцькою; здавалося, що він держить за чепиги лиш для приємности. А тут зовсім не те! Воли рушили вперед. Чепиги кидали мною вправо і вліво. Плуг хотів вискочити з борозни, а мої босі ноженнята попадали раз-у-раз під скибу. „Та де йому! Воно ще від землі не віросло!” — почув я, як реготалися батько й Марко. Ті слова подратували мене. Тут ішло про мою честь, про мою мужеськість. Я не хотів бути вже таким собі маціцьким, що сидить на кінці стола, не сміє встрявати в розмову старших, а як знає щось до речі, то може це сказати хіба лише телятам та вівцям. Я хотів бути таким великим, сильним і самостійним, як перший парубок на господарстві! І ось, глянь, з кого наслідуються, з того люди бувають. Я ходив за плугом і різав непогані скиби. Виорані хробаки здивовано підносили голови, хто це такий сьогодні плугатарює.

Поле мого батька мало тверду, жовточервону, перемішану з корінчиками травиці землю; тому скиби тяглися безконечною кишкою та ні разу не заломлювалися. Я був цьому радий, бо через те плуг не вихилявся на боки і скиба виходила рівненька, як той рівчак, що його прокопують над ставом. Та мій батько не був цьому радий; він де-де волів би, щоб на скибі ламалися чорні, нерівні груди землі. „Чорна земля — білий хліб”, каже поговорка. Коли я втретє обернув плугом по ниві, глипнув на сонце. Ох, як той час поволі йде! Довго ще тривало, поки мама покликала нас на

вечерю. Я дуже пильнував, щоб не стерти з рук пилюги; бо саме ці сліди землі додавали мені поваги. Я вже не був хлопчиком, я був плугатарем і мав однакові права з парубками. За вечерею я засів поруч першого парубка і намагався вести поважні розмови. Коли говорилося про мій осяг, то я мовчав, бо той осяг говорив сам за себе.

Це ніби дрібничка із юнацьких років. Вона може замала, щоб про неї розказувати. А проте для хлібороба це великий день, коли він вперше покладе свою руку на плуг. Меч і хрест — це ознаки великих справ. Міркую, що й плуг вартий такої самої пошани. Того сірого пилу з ріллі, що тоді прилип до моєї руки та з яким я пішов вечеряти, я не змив ще й по нинішній день. Він для мене те, чим для метелика золотистий пилок.

За Петером Розергером

8. Осінні радощі.

Під лісом на толоці сільські хлопці пасли худібку. Паші було доволі, корівки самі паслися, а пастухи помагали робітникам виривати картоплиння та весело при цьому бавилися.

— Ану, хто довший рядок прочистить, тому дід Лука щось дуже цікаве покаже під вечір на першій полонині за смерековим гаєм... Такого великого оленя, ще й з великими росохатими рогами. Але треба хоч десять оберемків бадилля нарвати.

І дід Лука розказує про оленя, як він виходить під вечір на узлісся, тре своїми тяжкими рогами об цю грубу смереку, що при самій стежці, та йде повагом до джерела воду пити. А великий він як однорічний лошак. Це найкраща тварина наших лісів. Він незвичайно чуйний, бистроногий, а бачить на далекі милі небезпеку та заздалегідь

може своїм голосом перестерегти мешканців бору, щоб скрилися в гущавині.

Хлопці пильно виривали картоплиння, а коли з ним виривалися з землі круглі, білі картоплі, діти збирали їх і кошами носили на віз. Петро хотів просити в діда Луки сірника, щоб підпалити сухе бадилля, але дід сказав, що не годиться нищити вогнем добру підстилку для тварин. З бадилля буде теж добриво-компост під городину, коли воно перегніє в ямі коло обірника.

— А коли хочете поскакати біля ватри та й напекти картоплі, то нарубаємо ялівцю і розкладемо вогонь за дорогою, далеко за селом. Пам'ятайте діти, щоб ви ніколи не клали вогню недалеко села або лісу.

— Добре, дідусю, будемо пам'ятати про це і завжди будемо вас слухати, — притакнув малий Андрійко, що теж помагав у праці. Він зносив сухе бадилля на межу та й картоплю помагав збирати.

Радісно було працювати в полі. Високо на небі рівним ключем плинули на південь дикі гуси і голосно гегали. А коли пролітали над полем, то діти в один голос закричали: — „Щаслива вам дорога! Щасливо летіть, а потім знову весну нам принесіть! Щаслива дорога!“ — Діти махали птахам білими капелюхами, а птахи відповідали їм широкими крилами і повагом плинули в синю далечінь.

Швидко минав час, вози повні дорідної картоплі від'їздили з піль до села. А коли сонце почало скочуватися за ліс та не гріло вже, бо далеко відплинуло на своїй дорозі, тоді дід Лука зібрав дітвору і сказав:

— Всі ви, мої діти, гарні робітники і заслужили на нагороду. Ходіть, підемо до ріки, вмиємо собі руки та спокійно ждатимемо на оленя.

Дід Лука взяв за руку малого Андрійка та повів його до гаю. За ними бігли всі хлопці.

— Андрійко найменший, але він усю картоплю визбирав та ще й гору бадилля нагромадив на межі. Йому першому покажемо золотого князя наших лісів.

За рікою на зрубі пасся між малинником великий олень і не боявся, коли діти спокійно із цього боку дивилися на нього. Андрійкові аж серце забилося жвавіше, як побачив уперше такого гарного лісового звіря. Хлопчина аж у ручки сплеснув від радості, та й тоді олень не тікав, тільки підвів високо свою голівку, примаєну золотими рогами й весело дивився на громадку дітей.

Юліян Тарнович

Запитання: Як діти помагали старшим при копанні картоплі?

Чому не слід нищити картопляного бадилля?

Де можна класти вогонь, а де не можна?

Чи бачили ви коли оленя? Опишіть його!

9. На току.

Раз півень, риючись даремно у садку,
побачив ворох¹ жита на току
і зараз кинувся туди хазяїнувати,
ще й курочку покликав помагати.

Прийнявся півень жито розгрібать
і буйні зерна вибирать.

Не довго довелось клювати,
бо вийшов господар із хати,
гостей непроханих пугнув,²

а півень, мов наперекір, гукнув:

— „Курлю! Який це чорт там ходить!” —

Неначе доглядає, а не шкодить.

— „Ще й розкудачився! А киш відсіль!”

Гукає господар і зó зла кинув бриль.³
Злетів на лісу⁴ півень, сорому не знає,
а курочка пішла тихесенько сама.

— „Ох, то-то, то-то, то-то, — промовляє, —
свого нема...”

Навчає баечка великого й малого,
бо заповідано давно,
що краще зернятко своє одно,
ніж цілі ворохи чужого.
І не на свій, як кажуть, коровай
очей не поривай.

Леонід Глібів

Пояснення: ¹ в б́ро'х — купа. ² пугну́ти — наполошити.
³ бриль — солом'яний капелюх. ⁴ ліса — пліт.

Запитання: Чому кажуть: „Не на свій коровай очей
не поривай”?

10. Опеньки.

Сумує ліс. Не чути співу птахів,
мов каплі сліз летять униз листки.
В дуплі до сну вкладаються комахи,
мостять перини, рядна, подушки.

Кругом пеньків розсілися опеньки,
багато їх, багато: сто сот крот¹ —
такі здорові, чисті, молоденькі,
такі, що тільки б в горщик та у рот!

З села у ліс іде громадка спора,
в руках кобелі, кошики, мішки —
це на опеньки вибралась дівтора
мов із мурашника трудящі мурашкї.

Збирають діти радісно опеньки
з-поміж пеньків, з-під листя та колод —
такі здорові, чисті, молоденькі,
такі, що тільки б в горщик та у рот!

Роман Завідович

Пояснення: ¹ сто сот крот — багато сотень, стократно по сто.

11. Вчи лінивого не молотом, а голодом.

1.

Багатому хазяїнові¹ послав Бог чимало діточок. Всі покірні, трудящі, помагають батькові й матері у всякій роботі; одна тільки дочка — Палажкою звали — удалась така лінива: тільки й роботи їй, що сидить згорнувши ручки. Ні на сорочку собі не напряде, ні води не принесе, ні корови не видоїть. А дівчина ж така! Глянути на неї, здається, — за двох зробіть.

Може б, вона і не була така лінива, коли б батько й мати — на лихо їй — так її не любили. Ніколи, було, не наляють, не то, щоб ударити ліниву дитину.

— Донечко моя, — було почне батько, — чом ти нічого не робиш? Яка ж з тебе хазяйка буде? Чи не сором тобі дармо хліб їсти?

То мати зараз і заступається.²

— Годі тобі, — каже, — гримати³ на дитину! Як до чого прийдеться, то буде з неї і хазяйка... Адже ж не чужий хліб їсть, а наш.

Думав старий, думав, що йому на світі робити з лінивою дочкою, та й каже:

— Як би найшовся такий чоловік, що б не биттям, а поважним словом зробив із неї роботящу молодицю, то я б з нею віддав йому третину всього майна.

Знайшовся такий чоловік з другого села; прийшов до Палажчиного батька і привів сина з собою.

— Віддай, — каже, — свою дочку за мого сина, то побачиш, яка з неї буде невсипуща⁴ хазяйка.

— Добре, — каже батько, — віддам, і з нею як сказав, третину всього, що маю; тільки гляди, щоб не били моєї дитини!...

— І пальцем, — каже чоловік, — ніхто до неї не доторкнеться!

Одружили Палажку з парубком і по весіллі свекор⁵ забрав молодих та й повіз до себе.

2.

На другий день уся сім'я прокинулася раненько, і кожний принявся за роботу, а Палажка довго ще ворочилася⁶ з боку на бік, поки не обридло лежати, а далі встала, сіла біля віконця та й поглядала на вулицю, раденька, що її ніхто не силує до роботи. До обіду зібралася вся родина; поставили на стіл борщ. От свекор і питає:

— А хто що робив?

Всякий розказує, хто що робив, а Палажка мовчить.

— А ти, невістко, що робила? — питає свекор.

— Нічого не робила, — відповіла Палажка, — і звичаю того не маю, щоб робити.

— Як нічого не робила, то нічого й не їстимеш; у нас нема звичаю дарма годувати лежнів!⁷

Так сердешна цілісінський день, не ївши, сиділа; нема, бачите, рідної неньки, нікому було і шматочок хлібця дати небозі.

На другий день сиділа, сиділа, а далі згадала, що тутечки, як не робиш, то й їсти не дадуть; вхопіла відра та й принесла води. Як посідали обідати, знову свекор питає:

— А хто що робив?

— Всі робили, — відповідає свекруха.

— А невістка?

— Вона води принесла.

— Дайте ж їй кухлик⁸ води!

Випила той кухлик небога, поплакала, пожурилась і знов голодує.

На третій день Палажка принесла води, і як свекруха поралась біля печі, то й вона допомгла їй вимішати кашу.

— А хто що робив? — питає свекор, сідаючи обідати.

— Всі робили, — каже свекруха, — а невістка і води принесла і кашу вимішувала.

— Дайте їй грудочку каші!

Не наїлася Палажка тією грудочкою. Нічого робити; як кажуть: голод не тітка, не нагодує. От вона — годі вже сидіти згорнувши ручки — потрохи, потрохи та й стала така ж роботяща, як і всі.

3.

Минув тиждень і другий; от Палажчина мати і каже своєму чоловікові:

— Що то діється з нашою дитиною? Може, вона добре кулаком сльози втирає; може, її товчуть і б'ють нещасливу?... Запроторили⁹ аж у друге село та й досі вісточки про неї не маємо. Хоч би ти, чоловіче, навідався до неї.

У неділю пішов старий до своєї дочки. Приходить — нема нікого: уся сім'я пішла до церкви, тільки одна Палажка осталась і порається біля печі.

— А що, донечко, — питає батько, — як тобі живеться?

— Добре, тату, — каже Палажка, — спасибі людям.

— Не б'ють тебе?

— Ні, не б'ють.

— Спасибі їм! — каже батько, перехрестившись.

Сів батько на лаву та й дивиться на свою дочку, а вона так і порається: то горшки переставляє, то жару підгребе, то вхопить відра та збігає по воду.

— Що це з нею сталося? — думає батько, своїм очам віри не йме. То бувало і до печі близько не підійде, а тепер — глянь, яка роботяща стала!

Аж ось повертаються з церкви свекор із жінкою, з дітьми, а Палажка як ухопить картоплину та батькові в руки:

— Оббирайте, тату! — каже, — а то тутечки такі чудні¹⁰ люди, що як хто нічого не робить, то вони йому і шматка хліба не дадуть.

Батько взяв ту картоплю та оббирає, а тут увійшов у хату свекор з жінкою й дітьми.

— Здоров був, свате! — каже свекор. — А що це ти робиш?

— Картоплю оббираю, — каже батько, усміхаючись, — щоб не дармувати, бо дочка мені сказала, що тут такі люди чудні, що як хто нічого не робить, то йому й шматочка хліба не дадуть.

— Є в нас так, свате! — каже свекор, глянувши на невістку. — Правду сказала твоя дочка. Бач, яка стала роботяща! Тепер давай, як обіцяв, третину майна, бо й пальцем ніхто до неї не доторкнувся.

— Як же ви її навчили? — питає батько.

— А так: учи лінивого не молотом, а голодом.

Олекса Стороженко

Пояснення: ¹ хазяїн — господар. ² заступатися — обороняти. ³ гримати — сварити. ⁴ невсипущий — заппадливий. ⁵ свекор — тесть. ⁶ ворочатися — перевертатися. ⁷ лежень — нероба; такий, що не хоче працювати, лише вилігується. ⁸ кухлик — горнятко. ⁹ за проторити — віддати, відвести кудись далеко. ¹⁰ чудний — дивний.

Запитання: Яка була з роду Палажка і як її виховували?

Як навчили Палажку працювати?

Чому кожний повинен працювати?

12. Данилко хоче знати.

Данилко вернувся зі школи, поклав книжки на свою полицку та дбайливо вмив собі руки й обличчя. Він знав, що перед кожним їдженням треба це робити. Нечистими руками розносяться різні заразні, що спричиняють різні недуги.

Данилко витер білим рушником обличчя й руки, та дивиться в дзеркало. Його зацікавил, чому то люди мають брови над очима, вії на повіках. Чому саме носом віддихаємо, а вухами чуємо? Таке це все дивне, що не можна збагнути.

Хлопчина хотів спитати про все це маму, але мама не мала часу: поклала на столі мишину з гарячим борщем та окраєць хліба — своєму школяреві на обід, а сама пішла на город.

— Мамочко, — встиг ще сказати Данилко, — я піду сьогодні ще раз до школи, бо приїде лікар щепити дітей.

— Добре, сину, йди, але не барися довго в селі. Трохи мені допоможеш у садку. Та й на завтра навчитися треба.

Біля школи сходилися діти щепитися проти віспи. Данилко привітався чемно зі своїми друзями та пішов до кляси, де лікар чистив блискуче лікарське приладдя. При ньому був і пан учитель. Сміливо підійшов Данилко до стола, на якому ле-

жало багато гарних коробок і скляних баньок, поклонився обом панам і спокійно дивився на працю лікаря.

— Як ти, хлопчино, називаєшся? — запитав Данилка лікар. — Підійди ближче, будеш мені помагати, — і засміявся привітно.

Данилко втішився і ще більше набрав відваги.

— Пане докторе, а чому то кожна людина має брови над очима? І на повіках вії?

Лікар зацікавлено глянув на хлопчину і всміхнувся.

— Людина має брови й вії на те, щоб вони берегли наші очі. При тяжкій праці пітніє наше чоло, порох і інша нечистота осідають на ньому. Бруд із краплями поту міг би дістатися до очей, а від того очі розболіли б. А вії це наче прислона, яка теж не допускає під повіки жадної нечистоти. Очі треба дуже часто змивати чистою водою, як і руки й усе лице. Зокрема треба це робити по кожній праці, де буває багато пороху, як от після молочення, чищення збіжжя, замітання долівки тощо.

Данилко ловив кожне лікарєве слово та добре все запам'ятав.

— А чому пчихаємо, пане докторе, — питав далі.

— Віддихаємо носом. А як з повітрям залетять туди частинки пороху, то вони дразнять ніс і ми пчихаємо.

— А ротом хіба не дихаємо? — спитав Данилко.

— Ніс прочищує повітря і ogrіває його. Дуже нездорово віддихати ротом, бо тоді повітря доходить до наших легенів непрочищене, а зимою холодне. Складну й важну працю виконує наш ніс. А все тіло людини, кожна його частинка теж виконує свою працю. А ти, Данилку, пильно

вчися і може колись теж станеш лікарем. Лікувати людину — це найбагородніша праця, — такими словами закінчив лікар розмову з Данилком.

Юліан Тарнович

З а п и т а н н я: На що в чоловіка брови, вії, ніс?

Як охороняти очі?

Чим треба віддихати і чому?

13. Як Василько став найсильнішим хлопцем у класі?

Василько завжди заздрим оком дивився на Пилипка. Не тому, щоб Василько був справді недобрий хлопець. Ні! Але в класі не було сильнішого хлопця від Пилипка. Хто з ним зчепився, того лиш — бух! і поклав на землю, мов сніп. Чи було на руку з ним дужатися, чи навкулачки битись, чи впів боротися — кожного переміг. Ото не раз думав собі Василько, як це зробити, щоб самому стати таким сильним як Пилипко.

*

Василько написав уже завдання, вивчив віршик напам'ять, поскладав гарно книжки й зшитки та побіг погратися з хлопцями. Ще не встиг вибігти за ворота, як почув на вулиці крик. Дорогою гналися сполохані коні й бігли прямо на маленьку дитину, що спокійнесенько бавилася собі у пісочку. Мама дитини побачила нещастя й кликала рятунку. З усіх усюдів бігли люди, щоб спинити коні. Вибіг з кузні й коваль Яким, силач на все село. Вхопив коні за вуздечку, але не спинив. Відкинули його геть і погналися далі. Ще кілька кроків і розчавлять маленьку дитину. Та тут із читальні вибіг Андрій, голова „Січі”.¹ Прискочив до коней, вхопив одною рукою за вуздечку, другою за дишель. Підбіг ще кілька кроків і... коні спинилися, мов укопані в землю!

— Ото силач! — дивувалися всі.

Дитина була врятована. І хто б це подумав. Та ж понад коваля Якіма не було силача на всю околицю, а проте коні кинули його, мов стебло. І сам Яким дивувався. Усі тішилися, що все щасливо скінчилося. А найбільше врадувався Василько, що дитина врятована. Добре серце билось в його грудях.

— Звідкіля у вас така сила? — запитав зацікавлений Василько Андрія.

— Го-го! — засміявся голова „Січі”. — Силачем забажав бути? Ходи, покажу й розкажу все, що тобі цікаве.

Андрій узяв Василька за руку та повів у домівку „Січі” коло читальні. А тут кілька хлопців лише в коротких штанцях то присідають, то вимахують руками, то скачуть через дерев’яного коня, то на драбинці на руках уверх підносяться. А все рівно, до складу. Василько аж ротика роззявив.

— Ось і бачиш, — сказав Андрій.. — Треба руханкою займатися. Не досить лише силу мати, як ось коваль. Треба й зручним та метким бути. А це дасть тільки руханка.

— А довго треба так вправлятися? — спитав цікавий Василько.

— Треба завжди вправлятися. Не багато, але щоднини бодай 10—15 хвилин. Спершу легші вправи, а далі щораз тяжчі. І так уже й за місяць-два будеш сильніший і спритніший.

— То я буду вправлятися! — вигукнув Василько.

— Так, але самих вправ мало, — відповів Андрій. — Треба ще митися щоднини чисто: голову й обличчя, вуха, ноги, зуби. Все тіло мусить бути чисте. Бо лише тоді людина здорова й тіло кріпке.

Почервонів Василько. Бо хоч добрий хлопець був і гарно вчився, та не дуже любив митися.

— А цього теж замало. Ще треба хату чисто

держати і провітрювати, щоб повітря завжди було чисте. І води з баюр та калабань не пити, а лише чисту, джерельну.

О!... Те саме говорить нам пан учитель. Ми в школі теж руханку робимо, а пан учитель щодня вуха й руки оглядає, чи чисті. І одяг та чоботи чистити наказує.

— А бачиш. Але в школі пан учитель не має часу з вами щодня руханку робити. Але те, що вам покаже, ви повинні вдома далі виконувати.

Подякував Василько Андрієві й побіг додому.

*

Минув якийсь час. Пилипко стояв на підвір'ї школи і широко розставив ноги:

— Ану, попробуйте котрий зо мною поборотися, — глузував. — Ану, хто має охоту на землі лежати?

З юрби хлопців вискочив Василько. Зчепились з Пилипком і... за хвилину перший силач у клясі повалився на землю. Хлопці аж закричали з дива. Почервонів Пилипко, мов буряк, зірвався на рівні ноги та знову до Василька. Але за хвилину лежав удруге на землі. Побачив, що не жарти і хоч був сердитий та й соромно йому стало, до Василька вже більше не брався.

Так став Василько найсильнішим і найзручнішим хлопцем у клясі.

Богдан Данилович

Пояснення: ¹ Січ — так називалися руханково-пожежні товариства.
² меткий — звинний, зручний.

Запитання: Як Василько став сильним?

Як треба плекати тіло, щоб бути здоровим і сильним?

14. Гарний вчинок.

Я прийшов нині до школи, вчителя ще не було. Три, чи чотири хлопці знущалися з бідного Кросі, того рудого, що має всохлу руку, а його мати

продає городину. Штовхали його лінійками, кидали в обличчя лушпинами з каштанів, прозивали „шульгою”¹ і страхопудом на горобці та показували, як то він носить руку на перев'язці. Бідний каліка стояв мовчки у лавці, блідий, і дивився благальними очима то на одного, то на другого, щоб лишили його в спокою. Та хлопці сміялися з нього чим раз дужче і він загорів цілий зі стиду та гніву. Нараз Франті, той з поганим, похмурним лицем, вискочив на лавку і, прикидаючись, немов двигаеть два коші на руках, став удавати рухи мами Кросі, як приходила і чекала на сина перед школою. Ціла юрба учнів зареготалася. Тоді Кросі не видержав. Вхопив каламар і з цілої сили кинув ним у голову Франті. Але Франті відхилився, а каламар поцілів у самі груди вчителя, що ввійшов саме до класу. Всі повтікали на свої місця і позатихали зі страху як зайці. Учитель зблід, підійшов до стола і спитав суворим голосом:

— Хто це зробив?

Ніхто не відповідав. Тоді вчитель крикнув ще дужче:

— Хто?

Нараз підвівся з лавки Гароне і сказав:

— Я!

Йому жаль стало бідного Кросі.

Учитель подивився на нього, кинув оком по учнях, що не могли зійти з дива по тім, що сталося, і сказав лагіднішим голосом:

— Ні! То не ти!

А за хвилину додав:

— Я не покараю того, що провинився. Нехай встане!

Кросі піднявся і з плачем почав казати:

— Мене штовхали, глумилися наді мною... я втратив голову... кинув...

— Сідай! — сказав учитель. — Нехай встануть ті, що довели його до гніву!

— Ви зневажили — говорив учитель — товариша, що вас не зачіпав... насмівалися з нещасливого, глузували з каліки, що сам не може боронитися. Ви допустилися одного з найпоганіших і найнижчих вчинків.

А потім пішов поміж лавки, взяв Гароне, що стояв, похнюпивши голову, за підборідок, підняв його голову догори, поглянув йому в очі і сказав:

— У тебе гарна душа!

Гароне помовчав хвилину і замимрив щось тихо до вуха вчителеві. Учитель відвернувся до тих, що провинилися, і сказав:

— Я вам дарую провину!

Едмондо де-Амічіс

Пояснення: ¹ ш у л ь г а — лівак.

З а п и т а н н я: Скажіть, чому провина хлопців-збиточників була велика?

А який був Гароне?

15. Оборонець горбуна.

Неллі, той бідний горбунчик, носить завсіди довгий, чорний передник із церати.¹

Його мама русява, мала пані, убрана чорно, приходить день у день під кінець науки, і як діти виходять, вона дивиться, щоб її син не пхався у глоту, задержує його і пестить. Зразу хлопці посміхалися з нього, що він такий бідний, що має горб, та штовхали його в плечі. Неллі зносив усе терпеливо і не скаржився мамі, щоби не журилася, що її син — посміховище товаришів. Дошкулювали йому товариші, а він тільки плакав і мовчав, сперши голову на лавку.

Та раз якось як не скочить Гароне зі свого місця, як не закричить:

— Першому, хто ударить Неллі, дам таку наuchu, що полетить стрімголов!

Все затихло, лишень Франті не зважав на погрозу. А Гароне почаствував його так, що він таки полетів стрімголов. З того часу ніхто не зачіпав горбуна. Учитель посадив його коло Гароне. Неллі дуже прилип до Гароне. Не вийде було з кляси, щоби не сказати: „Бувай здоров, Гароне”. Тай Гароне так само. Коли впаде часом під лавку книжка Неллі або перо, Гароне зараз підійме, щоби горбатий не томився. Помагає йому також складати книжки і вдягати нагортку. Тому Неллі дуже його любить, все дивиться на нього, а як учитель похвалить Гароне, то тішиться, немов би хвалили його самого. Мабуть Неллі все розповів мамі, як йому не давали спокою, як йому доводилося терпіти, як за нього постояв один із товаришів і як то він його за це любить, бо ось що трапилося нині рано.

Учитель післав мене до директора занести лекційний денник. Саме в той час до канцелярії зайшла русява пані, чорно вбрана, мама Неллі. Вона сказала:

— Пане директоре, є в тій клясі, де мій син, хлопець, що називається Гароне?

— Є! — відказав директор.

— Чи не дозволили б ви, пане директоре, покликати його сюди? Я маю йому сказати кілька слів.

Директор прикликав слугу, післав до кляси, а за хвилину стояв уже на порозі канцелярії Гароне зі своєю розкуйовдженою головою та досить зніяковілий. Коли його пані побачила, підбігла, обняла і, цілуючи в голову, сказала:

— Це ти, Гароне, друг мого сина, це ти оборонець бідної дитини? Це ти, дорогий, добрий хлопча?... Це ти?

Опісля стала шукати чогось по кишенях та в торбині, а як нічого не найшла, зірвала з шиї

ланцюжок із хрестиком, повісила його Гароне на шию під краватку і сказала:

— Візьми це на пам'ятку від мене і носи, любий хлопче! Це тобі на спомин від матері Неллі, що тобі дякує і благословить тебе!

Едмондо де-Амічіс

Пояснення: ¹ ц е р а т а — восковане полотно.

З а п и т а н н я: Який був Франті, а який Гароне?

Як треба поводитися супроти калік і нещасних людей?

16. Суперечка.

Ні, таки ні! Не через зависть, що він дістав нагороду, а не я, посварився я нині рано з Кореті, не з зависти! Він завинив. Учитель посадив його біля мене, а я виводив каліграфічно букви у новому зшитку. Нараз він штовхнув мене ліктем так, що я зробив страшного „жиди”. Розуміється, я сказав йому кілька слів правди.

А він на те з усміхом:

— То нехотячи!

Я знаю добре, що нехотячи. Правда, що нехотячи, але те мене розгнівало, що він усміхається. Я зараз погадав собі: „Дістав нагороду та й дметься!” І аж закипіло в мені.

Не надумуючися довго, як не штовхну його ліктем, аж сам замазав собі рукавом цілу записану сторінку.

Кореті почервонів зі злости і крикнув:

— А ти — нарочне!

І підніс руку. Учитель побачив це і спинив його. Кореті сів і шепнув до мене:

— Я ждатиму тебе перед школою.

Та мені вже злість минула, мені стало жалко і соромно. Ні, — подумав я, — Кореті певно не хотів мені дошкулити. Він такий добрий! І зараз прийшло мені на гадку, як то я його бачив у його

домі, як він працював, як обслуговував недужу маму, а потім як ми його приймали тоді, коли він прийшов до мене і як він подобався моему батькові. Я дав би не знати що, щоби все те не було сталося, щоб я не був так погано повівся супроти нього! А до того пригадав я собі, що мені радив батько: „Провинишся коли, проси вибачення!”

Але мене щось немов би спинювало. Соромно мені було признатися, перепрошувати. Я дивився на нього з-під ока і побачив, що куртка його на плечах роздерта, може саме від двигання дров, і нараз почув, що його дуже люблю. Я їй сказав сам до себе: „Що там, таки перепрошу його”. Але якось тяжко було виповісти те мале слівце „вибач мені”. І він також кидав на мене з боку від часу до часу оком, і виглядав більше зажурений, ніж загнваний. А я в такі хвилини поглядав на нього з коса, бо хотів йому показати, що його не боюся.

Кореті повторив ще раз:

— Побачимося перед школою!

А я:

— Побачимося перед школою!

І знов прийшло мені на гадку, що говорив раз мені батько: „Коли ти провинився, відбивайся, але не бий”.

І зараз я сказав собі:

„Буду відбиватися, але бити не буду”.

Тільки я був зі себе такий невдоволений, такий сумний, що навіть не чув, що учитель викладав.

Аж прийшов час виходити зі школи. Коли я вийшов на вулицю, закріпив, що Кореті йде за мною.

Я пристанув і чекав на нього з лінійкою в руці. Він надійшов...

Я підніс лінійку.

А він:

— Ні, Енріко! — сказав із милим, добрим усміхом і взяв мене за руку з лінійкою. — Ні! Будьмо і далі приятелями!

Дивно мені якось зробилося на серці. Так якби хто дав мені штовханця поміж плечі... Я став обіймати його за шию.

Він поцілував мене і сказав:

— Ніколи вже більше не буде жадних сварок між нами! Правда?

— Ні! Ніколи! Ніколи! — відповів я.

І ми розійшлися вдоволені і щасливі. Але коли я прийшов до дому, розповів батькові все, думаючи, що тим його втішу, — батько нахмурився і сказав:

— Не він тебе, лише ти його повинен був перепросити, бо ти завинив!

А по хвилині додав:

— Ти не повинен був осмілитися піднести лінійку на товариша, ліпшого від тебе, на сина вояка!

І розгніваний, вирвав мені лінійку з руки, зломив на половину і кинув до стіни.

Едмондо де-Амічіс

З а п и т а н н я: Як поведешся, коли ти провинився су-проти товариша?

17. Лев та Миша.

Старенька Миша горювала:¹
ніде їй бідній було жить,
головоньку на старість прихилить;
сама собі по світові блукала.
Діток нема: були колись —
теперечки по світу розбрелись,²
одним-одна³ зосталась мати.
Пішла вона звичайненько прохати,
щоб Лев в дуплі дозволив їй,
самотній та старій,
хазяйство⁴ завести маленьке
біля їх милости⁵ близенько.
— „Хоч сила всім страшна твоя,
хоч пан ти, — каже, — між панами,
та хто зна, що ще буде з нами:
в пригоді, може, стану й я...”
— „Хто? Ти?” — Лев заревів. — „Така погана?
мене, такого пана,
сюди задурювать прийшла?!”
Пішла!
Бач, теревені розпустила.⁶
Тікай, поки ще ціла!”
Злякалась Миша та притьмом,⁷
поміж травую, лопушком,

з переполоху почухра́ла⁸ —
туди-сюди — й з очей пропала.

Раз Лев пішов поживи розглядать
та у тенета⁹ і піймався.
Рванув він раз — тенета не тріщать;
удруге, втретє, — ні! Вже як не силкувався,
як не ревів,
як не вертів,

а все таки не вивертівсь — zostався.

Прибігли люди, узяли,
зв'язали бідного та й повезли
по ярмарках в залізній клітці,
на диво світові всьому.
Видно́, були циганські мйтці.¹⁰
Прийшлося гірко бідному йому.
Згадав про Мишу, що вона казала,
та й дума, плачучи: „Якби вона була,
загинути б мені, дурному, не дала:
тенета б всі попрогризала...

І я б гуляв отсе в зеленому гаю,
немов у раю”.

А сам, сердешний, сліззоньки ковтає:
Є каяття¹¹, та вороття¹² немає!

Леонід Глібів

Пояснення: ¹ горювати — бідувати. ² розбрелись — розійшлись. ³ одним — сдна. ⁴ хазяйство — господарство. ⁵ їх милість — цими словами говорять про високо поставлені особи; тут з на-сміхом про Льва, як царя звірів. ⁶ теревені розпустити — гово-рити дурниці. ⁷ притьмом — скоро, раз-два. ⁸ почухрати — скоро побігти. ⁹ тенета — сильце, сіт. ¹⁰ мйтці, мистці — шту-карі, комедіанти. ¹¹ каяття — покаання. ¹² вороття немає — нема повороту.

Запитання: Чого вчить байка про Льва та Мишу?

18. П'ятеро з одного стручка.

П'ять маленьких горошин жило в одному стручку. Вони всі були зелені, і стручок був теж зелений, і тому вони думали, що весь світ зелений

— це ж цілком природно! Стручок ріс, і горошини росли також.

Сонце світило на стручок і гріло його, дощ робив його прозорим. В середині не було дуже затишно, удень ясно, уночі темно, як і повинно бути. Горошини все росли та й росли і все більше та більше думали — треба ж було робити щонебудь!

— Чи ми назавжди залишимось тут? — спитала одна. — Так можна й затверднути від вічного сидіння! Мені здається, що за нашим житлом є щось особливе. Я маю таке передчуття!

Тиждні минали. Горошини пожовкли, і стручок теж пожовк.

— Ввесь світ жовкне, — казали вони, і це було, знову ж таки, цілком природно.

Одного дня горошини почули, як їх щось штовхнуло в стручку; стручок зірвали людські руки, і горошини потрапили з багатьма своїми товаришами в кишеню до одного хлопчика.

— Ну, ми швидко вийдемо в світ! — казали вони і чекали на великі події.

— Хотіла б я знати, хто з нас найдалі піде, — сказала найменша горошина. — Ну, це швидко виявиться!

— Буде, що мусить бути! — промовила найбільша.

Трах! Стручок луснув, і всі п'ять горошин викотились у ясне сонячне сяйво. Вони лежали на дитячій долоні. Маленький хлопчик міцно тримав їх і казав:

— А вони саме для мого пугача!¹

І зразу ж він всунув у нього горошину і вистрілив у повітря.

— Я лечу в далекий світ! Ложи мене, хто зможе! — і з цими словами горошина зникла.

— Я лечу прямо на сонце! — сказала друга. —

Сонце чимсь схоже на наш стручок, і це мені подобається!

І вона полетіла.

— Сподіваємося гарного ліжка, — сказали ще дві горошини, що любили поспати, і покотились по підлозі. Але й вони потрапили в пугач.

— Хай буде, що буде! — сказала остання, коли нею вистрілили в повітря. Вона залетіла в щілинку під вікно однієї кімнатки на горищі, — в м'яку землю і мох.

В кімнаті на горищі жила одна бідна жінка, що вдень ходила чистити грубки, пиляти дрова та на іншу важку роботу. Дома в кімнатці лежала її єдина донька — підліток, вона була, як воскова квітка. Вже рік, як лежала вона в ліжку і не могла ні видужати, ні вмерти.

— Умре й вона, як її маленька сестричка, — сумувала бідна жінка.

Хвора дівчинка лежала тихо і терпляче цілі довгі дні, поки мати була на роботі.

Була весна, і якось вранці, коли мати збиралася йти, вона відчинила вікно, щоб впустити сонячне проміння і свіже повітря до своєї хворої дитини. Дівчинка стéжила за нею очима.

— Що там зеленіє за вікном? — спитала вона. — Воно гойдається від вітру!

— Ах! — сказала мати. — Це маленька горошина, вона виросла із щілинки. Як вона сюди потрапила? От і в тебе буде маленький садочок під вікном!

Вона підсунула ліжко хворої дівчинки ближче до вікна, щоб дівчинка могла спостерігати, як росте горошинка, а сама пішла на роботу.

— Мамо, мені здається, я буду знову здорова! — сказала дівчинка увечорі. — Сонце світило сьогодні особливо тепло. Подивись тільки, як виросла горошина! Я ж також можу видужати і з мого ліжка вийти на сонечко!

— Якби ж то! — сказала мати, але вона не вірила цьому.

Проте уткнула коло ніжного зеленого паростка, що розбудив у її хворої дитинки бадьорі душки, маленьку паличку, щоб його не зламав вітер. Вона прикріпила до віконної рами ще й ниточку і протягла її до підвіконня, щоб вусикам гороху було де витися, коли він захоче полізти вгору.

Так воно й сталося.

Щодня можна було бачити, як горох росте все більший.

— Ах! На ньому вже квіти! — крикнула жінка одного ранку, і в ній ожила надія, що її хвора дитинка зможе видужати.

Вона згадала, як жваво розмовляла останній час її дочка. Сьогодні вранці вона навіть сама підвелася і з блиском в очах сиділа на ліжку, дивлячись на свій садок, що виріс з єдиної горошини.

За тиждень хвора дівчинка вже змогла вперше простояти більше як годину. Щаслива, сиділа вона на теплому сонечку.

Вікно стояло відчинене, і надворі гойдалися в повному цвіті біло-рожеві квіти горошку. Вона нахилилась і поцілувала ніжні пелюсточки.

А що ж трапилося з іншими горошинами?

Та, що полетіла по всьому світу і так гордо крикнула — „Лови мене, хто зможе!” — упала в ринву.² Там клюнув її голуб.

З іншими двома сталося те ж саме. Їх з'їв голуб, і цим хоч вони дали користь.

Але четверта, що хотіла жити на сонці, потрапила в рівчак і лежала дні й тижні в брудній воді. Вона дуже набубнявіла.

— О, як чудово я потовстішала! — казала вона. — Я, мабуть, лусну, бо вже більше випити, я думаю, не може жадна горошина! Я найвизначніша з усіх п'яťох сестер у стручку!

І рівчак погодився з нею.

А коло вікна кімнатки на горищі стояла дівчинка з блиском в очах, лице її було рум'яне, здорове, вона склала ніжні руки над квітами гороху і весело дивилася на білий світ.

Ганс Христіан Андерсен

Пояснення: ¹ пугач — тут; рурка, з якої стріляється кульками, видмухуючи їх. ² ринва — жолобець, яким спливає вода з даху.

19. Деревце.

Ішов Панас із гóрода додому
з сокирою й мішком.

Вертається довелось самому,
прямуючи ліском.

Іде Панас, не розглядає,
міркуючи про щось,
(міркує той, хто нужду знає), —
аж чує — кличе хтось:

— „Гов, дядьку!” — хтось гукну́в близенько.

Оглянувся: „А хто там?” — каже. — „Де?”

— „Це я”, — озвалося тихенько
деревце молоде.

— „Як вгледіло я вас, так аж зраділо”.

— „А що тобі?” — пита Панас.

— „Є дільце,¹ дядечку, до вас”.

— „Кажи, яке там діло?”

Деревце почало казати,
яке йому життя погане,
що не росте воно, а в'яне,
що ніде віти² розпускати
через оті дуби й осики
хоч пропади на віки.

— „А якби я само росло,
я б не таке було:

я б виросло високе та зелене,
усі раділи б через мене:
вівчарики і орачі

у холодочку б тут лежали,
ввесь день би пташечки співали
і спали б уночі...

Зробіте ласку, дядечку, велику,
не жалуйте дерев старих,
візьміть та вирубайте їх, —
я дякуватиму довіку!"

Дістав Панас сокиру та брусок,
налагодивсь — і полягли дерева...

Пропав лісок — знечів'я!³

Тепер само собі стоїть
деревце молоденьке,
сміється, шелестить
(раденьке, що дурненьке!).

День, два — не встигло погулять,⁴
вже й лихо стало докучать:
то сонечко пече, то вітер його пхає,
а іноді буває

морока і з дощем.

Раз якось хмара наступила,
схопилась буря і зломила
деревце бідне з корінцем.

— „Бач, божевільне, так і треба, —
от тобі й виросло до неба!"

Озвалася сова:

— „Сама дурненька голова,
мовляв, біду собі купила, —
талан⁵ занастила.

Гай, гай! Росло б і розрослося,
і виросло б, набрало б сили,
і хоч самому б жити довелось,
біди б не склалось... Світе милий!
нам лишенько через таких,
та жалко й їх".

Леонід Глібів

Пояснення: ¹ дільце — мале діло, незначна справа. ² віти — галуззя. ³ знечів'я — несподівано. ⁴ погуляти — побавитися, забавитися. ⁵ талан — щастя, добро.

З а п и т а н н я: Чого вчить нас байка про деревце?
Чи легко жити одинцем у світі?

20. Хатка в лісі.

1. Старша донька йде в ліс.

На зеленому узліссі в невеличкій хатці жив собі убогий лісник з дружиною та трьома дочками. Одного разу, ідучи в ліс по дрова, лісник і каже своїй дружині:

— Сьогодні я забарюсь у лісі, то нехай старша дочка принесе мені обідати. Щоб вона не заблудила, я візьму з собою проса і буду розсипати дорогою; хай іде по тому сліді, то мене знайде.

Як тільки сонце звернуло на обідню пору, старша дівчина взяла горщечок борщу і ще там дечого та й пішла в ліс до батька. Почала шукати сліду, але його не було, бо горобці, жайворонки, посмітюхи та чижі давно вже поїли розсипане по шляху просо. Дівчина пішла навмання. Довго вона йшла, вже сонце почало сідати, на ліс насувалася темрява, а дівчина ніяк не могла знайти батька. В лісі стало зовсім поночі, дерева захитались і зашуміли, почав кричати пугач. Дівчина злякалась і не знала, що їй робити: чи йти далі, чи вертатися назад. Як ось праворуч засвітився огник.

— Мабуть, там люди живуть, — подумала дівчина, — то й пустять мене переночувати.

Попрямувала туди. Незабаром вона прийшла до хати і постукала у вікно. З хати почувся чоловічий голос:

— Заходь у хату, двері не заперті.

Дівчина відчинила двері й увійшла у хатку. За столом сидів старий дід. Він схилився на руку, а сива борода його протяглася через стіл аж до самого долу. Коло печі сиділа курочка з півником, а біля них лежала червона корова.

Дівчина вклонилася дідові, розповіла йому про свою пригоду і попросилася на ніч. Дід

повернувся до печі, де сиділи півник та курочка, і запитав:

— Гей, курочко-рябушечко,
і ти, моя гнідушечко,
і красуню-півнику,
чи пускати дівчинку?

Всі вони разом сказали: „Му-ку-ко!” Мабуть, це означало згоду, бо дідусь промовив до дівчини:

— Залишайся, у нас є всього доволі, то піди в пекарню та звари нам вечеряти.

Дівчина знайшла в пекарні багато всякої всячини, зварила гарну вечерю собі та дідусеві, а курочці з півником та корівці нічогісінько не зготувала. Подала дівчина вечерю на стіл і почала з дідом вечеряти. Повечерявши вона й питає:

— А де ж я ляжу спати? Чи є у вас для мене постіль?

Корова, півник та курочка їй так відповіли:

— Ти з ним сама вечеряла,
а нам не дала,
то й шукати постілоньку
йди тепер сама.

Тоді дід їй говорить:

— Піди по сходах і там знайдеш кімнату, а в ній є дві постелі: одна буде для тебе, а друга для мене.

Дівчина пішла по сходах, знайшла дві постелі, приготувала їх і хутенько лягла спати. Через якийсь час у кімнату увійшов дід і почав прислухатися, чи дівчина вже заснула. Побачивши, що вона міцно спить, він відкрив під ліжком віко та й спустив ліжко у яму, що була під підлогою.

А лісник прийшов увечорі додому та й почав лаяти дружину, що вона не прислала йому обіду і він мусів цілий день голодувати.

— Та я ж не винна, — говорила жінка, —

я ж післала обід старшою дочкою, а вона мабуть заблудила, то вже хіба аж завтра повернеться додому.

2. Середу́ща дочка йде в ліс.

На другий день лісник встав удосвіта та й почав збиратись у ліс, наказуючи дружині прислати обід середу́щою дочкою.

— Я тепер візьму з собою торбину з сочевицею і буду потрохи сипати по шляху; цей слід буде помітніший, то по ньому нехай дочка і шукає мене.

Як тільки сонечко повернуло на обідню пору, середу́ща дочка взяла обід та й пішла в ліс, але ніяк не могла знайти сліду, бо лісові птахи поїли всю сочевицю і ніякого сліду не лишилось. До самої ночі блукала дівчина і так само дійшла до дідової хатки та й попрохалася на ніч. Дід і тепер запитав півника, курочку й корівку про те, чи пускати дівчину на ніч:

— Гей, курочко-рябушечко,
і ти, моя гнідушечко,
і красуню-півнику,
чи пускати дівчинку?

Вони разом відповіли: „Му-ку-ко!” Дід попрохав і цю дівчину зварити вечерю. Дівчина хутко зварила смачну вечерю і сіла з дідом їсти, а про півника, курочку та корівку й забула. Після вечері вона запитала, де їй лягти спати.

Півник, курочка й корівка і їй так само відповіли:

— Ти з ним сама вечеряла,
а нам не дала,
то й шукати постілоньку
йди тепер сама.

Дівчина сама знайшла собі постіль і хутко

заснула. Прийшов дід, подивився на неї, похитав головою та й спустив її з ліжком у яму.

3. Менша дочка йде в ліс.

На третій день лісник сказав дружині:

— Пришли сьогодні обід меншою дочкою, вона добра, слухняна, то й не буде тинятися по лісі, а піде шляхом.

Мати не хотіла посилати в ліс третьої дочки і почала плакати та говорити:

— Не хочу я посилати меншої дочки, бо загине моя кохана дитина.

— Не турбуйся, — сказав лісник, — ця дочка не заблудить, бо вона в нас найрозумніша. Та я на цей раз візьму з собою гороху і буду його по шляху розкидати. Горох не такий дрібний, як сочевиця, то хіба по ньому не можна знайти шляху?

Але коли дівчина з обідом вийшла в ліс, то увесь горох визбирали лісові горлиці, і вона не знала, в який саме бік їй треба йти. Дівчина пішла навамання. Іде лісом та все думає про те, як це батько без обіду буде, а мати горюватиме, якщо, не дай Боже, вона заблудить у лісі.

Як уже смеркло, то дівчина побачила огник, прийшла до дідової хатки і попрохалася на ніч.

Дід знову запитав тварин:

— Гей, курочко-рябушечко,
і ти, моя гнідушечко,
і красуню-півнику,
чи пускати дівчинку?

— „Му-ку-ко”, — відповіли тварини.

Дівчина підійшла до тварин, погладдила курочку і півника і почухала червону корівку. Коли дід звелів їй зварити вечерю, то вона зварила смачну юшку, поставила на стіл та й говорить:

— Я сяду тільки тоді вечеряти, як нагодую

півника, курочку та корівку. Тут є багато всячини, то я хутенько знайду і їм щонебудь попоїсти.

Дівчина пішла з хати, знайшла гарного проса для курей, пахучого сіна для корови, принесла та й каже:

— Їжте на здоров'ячко, а якщо пити хочете, то я вам і водички принесу.

Вона принесла їм повне відро води; курочка та півник напилися з краєчка, корова встромила у відро голову і всю воду випила. Нагодувавши й напоївши тварин, дівчинка й собі сіла до столу, щоб повечеряти з дідом. Після вечері вона бачить, що півник та курочка вже голову під крила ховають, спати хочуть, і корова починає очима кліпати, то й питає:

— Чи не час нам спати лягати?

Корівка, півник і курочка відмовили: „Муку-ко”.

Дівчина побажала їм надобраніч, пішла в другу кімнату і там послала дві постелі, дідові й собі. Дід ліг на свою постіль і укритися своєю довгою бородою, а дівчина лягла на свою і заснула.

4. Дивна ніч.

Опівночі в хаті щось заторохтіло, затріщало, загриміло. Дівчина прокинулась і дуже злякалася. У кутку щось стукотіло, двері самі відчинились і хряпнули об одвірки. Сволоки тріщали, неначе їх хтось хотів переламувати, а нарешті щось дуже затріщало й загриміло. Дівчині здавалося, що вся хата завалилася. Але з часом все затихло, дівчина заспокоїлась і знову заснула.

Прокинулася дівчина вранці та й оторопіла. Дивиться й очам своїм віри не йме. Лежить вона у великій кімнаті, а кімната незвичайна: на стінах на шовковому тлі сяють золоті квіти, ліжко з якогось дорогого мармору, покривало на ній з чер-

воного оксамиту, а коло ліжка на стільці черевички, перлами шиті. Дівчина думала, що це їй сниться, але ось у кімнату увійшли три прислужники і спитали, чи не звелить вона їм щонебудь робити.

— Ідіть собі, — відповіла дівчина, — я ось устану, зварю дідусеві юшку, а потім нагодую півника, курочку та корівку.

Вона думала, що дідусь мабуть уже встав, і повернулася, щоб поглянути на його ліжко. Знову здивувалася: на ліжку дідуса нема, а замість нього лежить чужий чоловік, молодий ще і дуже гарний. Він прокинувся, швиденько встав і заговорив до дівчини:

— Я короленко; на мене розгнівалася відьма і зробила так, що я перекинувся в старого діда і мусів жити отут у лісі. Ніхто не смів жити зі мною, окрім трьох прислужників, та їх відьма перетворила у півника, курочку та корівку. І це мусіло тягтися аж до того часу, поки прийде до нас така добра дівчина, що не тільки про мене, а й про скотину та про пташину подбає. Така добра дівчина вчора прийшла. Це ти. Опівночі ми позбулися того лиха, що наслала на нас відьма, і наша старенька хатка перемінилася в справжню королівську палату. І все те зробилося через те, що ти така добра.

Одягшись, короленко покликав своїх прислужників і наказав їм поїхати і привезти лісника та лісничку, щоб укупі відбути весілля.

— А де ж мої сестри? — запитала дівчина.

— Я запер у льох, — сказав короленко, — а завтра їх відведуть у ліс; там доведеться їм бути наймицками у вугляра аж до того часу, поки вони стануть добрими і зрозуміють, що треба жаліти і бідну тварину.

Брати Грімми

З а п и т а н н я: Чого вчить нас казка про хатку в лісі?

21. Всюди добре, а дома найліпше.

1. Д о м а

В одного господаря тільки й худоби було, що собака та півень. І тих він не годував, як треба; доводилось їм щодня голодувати. Півень іноді бігав до сусідів годуватися; сусіди гнали його з двору прутом. Собака теж нипав по чужих дворах, і за те не раз діставав замість їжі штовханців під ребра; іноді доводилось закоштувати залізних вил або ціпа.

Одного разу собака з півнем завели між собою розмову. Собака й каже:

— Ну, що нам, брате, робити? Хазяїн нас не годує, а чужим і по́давно до нас нема діла; доведеться, мабуть, нам з голоду здихати.

А півень каже собаці:

— Ні, цього не повинно бути — хіба світ клином зійшовся? Живими в руки не дамося, будемо якнебудь промишляти, щоб з голоду не згинути.

— А що ж нам робити? — питається собака.

— А от що, брате: ходім ми в ліс спробувати свого щастя. Там, кажуть, жити дуже гарно. Їжі досить буде: їж, скільки хочеш. Там усякої всячини хоч греблю гати. Мені буде не впóйд¹ комах, жучків, метеликів і іншого, а ти будеш ловити зайців і інших звірят або птахів.

— Добре ти, брате, вигадав, — сказав собака, — ходім же зараз туди, поки ще не охляли докраю.

2. У л і с і

Пішли вони в мандрівку. Поки добрили до лісу, уже й смеркло.

Півень і каже:

— Ну, брате, давай шукати собі ночівлі, а то мені пора на сідало, бо я вже нічого не бачу.

Собака вибрав дуплясте дерево і каже:

— Тепер будемо спати. Ти, півнику, сідай на гілку, а я полізу в дупло і переночуємо.

Півень навмання полетів вгору і вчепився там за гілку, примостився вполапки,² нічого не бачучи, а собака заліз у дупло.

Тільки минула північ, півень, звичайно,³ затріпав крилами і заспівав: ку-ку-ріку-у! Лисиця на ту пору була недалеко від них, никала по кущах, рознюхувала, де б надибати собі їжі. Почувши крик півня, від радості аж підстригнула.

— Диви, що за диковина: то, бувало, я сама ходила на село і не раз підкрадалася до курника, завсіди надармо. А тепер сам півень до мене прийшов! Ну, тепер він з моїх лап не викрутиться! — подумала лисиця.

Підійшла до дерева, обійшла його разів зо три, понюхала, вгору не раз зазірала, придивлялась, де півень сидить, а добратися до нежданого гостя не можна було. Лисиця почекала трохи, поки півень знову закукурікав. Тоді вже починало світати. Лисиця задрала вгору мордочку і каже:

— Відкіля тебе Бог приніс? Я ще зроду такої птиці й не бачила! Приходь до мене в гості, я дуже рада буду з таким красунем заприятелювати.

— Ні, я сам не піду, у мене товариш є, я його одного не можу кинути.

Лисиця ще дужче зраділа, подумала собі: „От мені пощастило! Замість одного, та двох півнів з'їм”.

— А де ж твій товариш? — спитала лисиця півня.

— Та там у дубі, в дуплі спить.

Лисиця миттю кинулася до дупла, встромила в дупло голову і не вспіла ще рознюхати здобичі, як собака гаркнув і схопив лисичку за мордочку.

Лисиця з переляку не стямилась, як опинилась під собакою. Незабаром валялася біля дуба з перегризеним горлом.

Розвиднілося, настав день. Півень почав пасти-ся на черв'яках та всяких жучках, а собака микався⁴ по лісу, шукав для себе їжі. Натрапив на зайця, задушив його і з'їв.

Стало смеркати. Півень і собака знову пішли до того самого дерева, де ночували. Півень злетів на гілку, а собака заліз у дупло.

Так, як опівночі, поуз дерево йшов ведмідь. У нього під ногами прутики і сухі гілочки хрупали і тріщали. Собака спросоння підхопився, думав, що він дома. Почувши тріск і шелест, гнівно загавкав.

Ведмедеві досадно стало, що яканебудь нікчемна тварюка ~~не~~прохана забрела в ліс, ще й лається. Кинувся до дупла і мало що не схопив собаку за карк. Собака, побачивши біду, мерщій заліз глибше в дупло. Ведмідь не міг пролізти в дупло, пошарудив, пошарудив туди лапою, і подався далі.

У ту саму ніч і півень перелякався не менше за собаку. На сонного півня накинута сова і мало що не видрапала йому очей. Півень, як опарений, зірвався з гілки додолу та мерщій у дупло до собаки. Сова і собі кинулася в дупло до півня, собака гаркнула і прогнала сову геть.

Діждалися вони дня. Півень і каже:

— Ні, брате, діло наше не виходить. Тут жити я боюся, мене сова задере або орел налетить, порве в свої кігті, і я загину не за нюх табаки. Та й тобі не животіти, як попадешся в лапи ведмедеві або вовкам.

— Воно то так, — мовив собака, — а де ж ми дінемось? Знов іти до хазяїна — з голоду загинемо, і тут залишитися — теж не мед.

— А ми до хазяїна не підемо, — каже півень, — тільки прибудимося до другого двора, де нас будуть годувати.

3. У чужих людей.

Пішли вони до села. Зайшли в крайній двір, а там аж два собаки кинулися на них. Насилу вони втекли. Собака тоді й каже:

— Ні, брате, пристаати в такий двір, де є собаки не з руки.⁵ Там мене не приймуть. А давай ми пошукаємо такого двору, де нема собак.

Пішли вони. Обійшли вони все село, насилу надібали такий двір, де не було собаки. Забралися під повітку.⁶ Півень злетів на бантину, а собака ліг на соломі, зігнувшись в бублик. А в тому дворі та жила вдова бідна. На ранок пішла вона під повітку за кізяками і побачила там на соломі чужого собаку. Вдова відразу злякалася, подумала, що то скажений собака, взяла коромисло і вигнала його з двору. А побачивши півня, заходилася ловити його, щоб зарізати. Півень з переляку вискочив з-під повітки і полетів навздогін за собакою. Навздогнав собаку і каже:

— Ох, братіку, ледве я вирвався; вража баба хотіла мене зарізати.

Собака тоді й каже:

— Ні, брате, мабуть, куди не поткнись, скрізь однаково. Як кажуть: гарно там, де нас нема.

Пішли вони знову до свого старого хазяїна жити.

Народна байка

Пояснення: ¹ не впібід — дуже багато, що поїсти не можна. ² впблалпки — наосліп. ³ звичайно — зрозуміло, ясна річ. ⁴ микатися — тинятися волочитися. ⁵ не з руки — незручно, небезпечно. ⁶ повітка — шопи.

З а п и т а н н я: Чого вчить байка про собаку і півня?

22. Билина.

Сказав раз Кушц Билині:

— „Билинонько! Чого така ти стала,
мов рибонька та в'яла:

пожовкла, не цвітеш,
живеш, як не живеш,
твоя головонька от-от поляже?

— „Ох, Кущику! — Билина каже, —
я на чужині...”

Хто щиро любить Україну,
свій рідний край,
тому не всюди рай:
чужина в'ялить, як билину.

Леонід Глібів

23. Грак.

В голубнику, уздрівши голубів,
як добре їх хазяїн там годує,

— „От хто панує, так панує!” —

до себе грак¹ загомонів: —

„їж досхочу без праці,
живи в палаці!

Усе б за тее можна дати,
щоб так і нам попанувати,
як ці панують біляки!...²

Та чорні, на лихо, граки!...

А ну лиш я у крейду убілюся,
та нищечком до них і притулюся!”

...Як так, то й так:

увесь у крейді вже мій грак.

— „Оце наїмся там смашного!”

Летить до голубів,
до їжі скік, та сам і сів,

та з розуму дурного,
зрадівши, він як закричить!...

А голуби, пізнавши тут чужого, —
давай його клювати й бити!
Насилу вирвавсь бідолаха
та й до своїх летить мерщій,
а ті, як білого уздріли птаха —
— „А киш! а киш!” — кричать, —
„чужий!...”

І так його вже й не пізнали...
Та й геть прогнали...

Зіставсь наш грак ні в сих, ні в тих:
Ні до своїх, ні до чужих.

Борис Грінченко

Пояснення: ¹ г р а к — ворона, крук. ² бі л я к — той, що має білі
руки; пан.

З а п и т а н н я: Чого вчить нас байка про грака?

24. Бузько.

Як Господь Бог створив світ то прикликав усі
звірята до себе й наказав їм, щоб Йому служили.
До бузька сказав:

— Дав я тобі сильні крила, могутній лет. Возь-
ми оцей мішок і занеси його повітрям ген-ген че-
рез гори, ліси й моря аж до великої пропасти, яку
на кінці побачиш. Там кинеш цей мішок і назад
до мене вернешся. А ще тобі наказую: хоч як тебе
кортіло б цей мішок розв'язати, не роби цього.
Пам'ятай, не роби, бо з цього вийшло б велике не-
щастя для світу!

Вхопив бузько мішок сильним дзьобом, зняв-
ся високо під облаки й летить. Перелетів одне,
друге море, — одні, другі, треті гори, минув ліси
й полонини, а тієї пропасти як не видно, так не
видно.

Втомився бідолашний бузько, хоч, правда, мішок йому ні трохи не заважив, бо був наче перце легкий, а то з Господнього наказу. Тільки страшна цікавість мучила його: пощо він цей мішок несе й пощо має його в пропасть кинути?

От він собі міркує:

— Спустися на землю та відпочину трохи.

Так і зробив. Поклав мішок на землю, з ноги на ногу переступає, відпочиває, та раз-у-раз зукоса на мішок поглядає.

— Що таке може там бути?

Видко, щось живе, бо мішок ворошиться, трясеться, корчиться на всі боки. Ей, якби так зробити хоч малесеньку дірочку та й заглянути до середини!

— Не можна, Господній наказ не дозволяє!

Ухопив бузько мішок і злетів угору. Але, видно, не відпочив ще доволі, бо мішок видавався йому тяжчий та й цікавість щораз більше дошкулювала.

— Заглянути, чи не заглянути? — міркує.

Був наказ не розв'язувати мішка та не було заборони, щоб дірки не зробити. Адже в цьому не буде нічого злого. Так йому щось до вуха шепче:

— Поглянь, поглянь!

І не видержав бузько. Спустився на землю і дзьобом підважив вузол шнурка.

Лише це вчинив, шнурок відскочив, а з мішка почали сипатися змії, вужі, жаби, ящірки і всяка погань, що повзає по землі.

Добулося все те з мішка та й стало втікати на всі боки. Бузьчище гонить за ним; хапає одно, хапає друге, до міха кидає, але гаддя виховзується йому з дзьоба; що зловить одне, то друге вже втекло.

І так розповзлася погань на чотири сторони

світу, поховалася по норах, під камінням, у скельних щілинах.

Страх перед Господнім гнівом, перший страх у житті, напав бідного бузька. Стоїть він на своїх довгих ногах, мов у землю вкопаний. Аж ось чує він голос:

— Як сповнив ти мій наказ?

Почервонів із сорому бузько, довгий дзьоб і високі ноги стали, як кров, червоні.

Та по хвилині очунав трохи та й став виправдовуватися: то мішок був надто тяжкий, то гаддя вертілося, і це і те, а один викрут більше брехливий від другого.

Слухав його Господь спокійно, а потім, промовив:

— Не сповнив ти мого наказу, та ще крім цього, виправдуючися, збрехав. За злим учинком наступає кара. Отже літай і шукай до кінця світу того гаддя, яке ти розпустив по світі. Воно буде твоєю поживою. А що ти голосу, який я тобі дав, ужив на викрути й неправду, тому відбираю тобі голос. І по всі часи будеш ти на собі носити тавро¹ сорому.

Народна легенда

Пояснення: ¹ тавро — витиснений знак. Давно злочинців таврували — випалювали їм на шкірі знак.

З а п и т а н н я: Як назвете людину, що не слухає Божих наказів?

До чого приводить брехня?

25. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:

то щонайкраще зерно

у воду тільки плиє — як раз пішло на дно.
полова ж навісна¹ пливе собі по хвилі.

Привів мене Господь побачить і панів:

мов простий чоловік там інший пан сидів,
другі ж задравши ніс, розприндившись,² ходили.
І здумав зараз я, як тільки поглядів,
що бачив, як пшеницю мили.

Євген Гребінка

Пояснення: ¹ навісний — нікчемний. ² розприндитися — згорда надутися, набундючитися.

З а п и т а н н я: Чого вчить байка про пшеницю?

26. Золоті Ворота в Києві.

Як лихоліття було, то прийшов чужоземець половчин і ото вже на Вишгород¹ б'є, а далі вже й під Київ підступає. А тут Михайлик лицар був, та як вийшов на башту та пустив з лука стрілу, то стріла й впала у миску тому половчинові. Той тільки сів коло лави обідати, тільки що поблагословився їсти, аж та стріла так і встромилась у печеню.

— Е, — каже, — це ж тут є сильний лицар...
Подайте, — каже, — мені того Михайлика, то я відступлю.

От кияни шушу-шушу і радяться:

— А що ж? Віддаймо!

А Михайлик каже:

— Як віддасте ви мене, то останній раз будете бачити Золоті Ворота.

Та сівши на коня, обернувся до них та й промовив:

„Ой, кияни, кияни, панове громадо!

погана ваша рада:

як би ви Михайлика не віддавали,
поки світ сонця вороги б Києва не дістали!”

Та взяв на ратище⁴ ворота — так от, як сніп святого жита візьмеш, та й поїхав у Царгород⁵

через половецьке військо. А половці його й не бачать. От, як відкрив ворота, то чужоземці ввалились у Київ та й пішли пото́птом.⁶

А лицар Михайлик і досі живе в Царгороді; перед ним стоїть кухоль води і проскурка лежить; більш нічого не їсть. І Золоті Ворота стоять у Царгороді. І настане, кажуть, колись такий час, що Михайлик вернеться в Київ і поставить ворота на своє місце. І як ідучи хто мимо скаже: „О, Золоті Ворота! Стоять вам ізнов там, де стояли”, — то золото так і засяє. А як же не скаже або подумає: „Ні, вже не бути нам у Києві!” — то золото так і померхне.⁷

Народний переказ

Пояснення: ¹ Вишгород — городок біля Києва. ² башта — вежа. ³ Золоті Ворота — одна з брам старого Києва. Руїни збереглися досі. ⁴ ратище — спис. ⁵ Царгород — Константинопіль, столиця тодішньої грецької (візантійської) держави. ⁶ іти пото́птом — йти топтаючи все, руйнуючи. ⁷ померхнути — притемніти, счорніти.

З а п и т а н н я: Що розкажує переказ про Золоті Ворота? Проти яких степовиків і чому воювали українці? Які знаєш інші перекази?

27. Циганський наймит.

Віддавав у наймити
циган свого сина:

— „Та він, каже, буде в вас
добрая дитина!

А як коли зноровить
та їсти не схоче —
не жалуйте, прошу вас...
нагаєм, панотче!...

Та йому все говоріть:
»А їдж таки, враже!«
А робити? — чорт із ним,
не силуйте!” — каже.

Степан Руданський

ЗИМА

ГУЦУЛЬСЬКІ КОЛЯДНИКИ

ЗИМОЮ В ГОРАХ

28. Перший сніг.

Новину сьогодні з ранку
день вчорашній нам приніс:
білі стріхи, білі призьби,
біле поле, білий ліс.

Ліс стоїть такий поважний,
мов дідусь старий та сивий,
погляда на шлях широкий,
на просторі білі ниви.

Темні сосни та ялинки
простягли далеко віти
і поблискують на сонці,
снігом-інеєм укриті.

З-між дерев не обізветься
ні звірина, ані птаство, —
та кортить санчата взяти
і піти в зимове царство.

Там бадьорістю подихать,
побродити свіжим шляхом,
чи з горбочка вниз спуститись,
пролетіти бистрим птахом!

А опісля в теплу хату
з мандрювання повертатись
і мамусі любій-милій
всі пригоди розказати.

Олена Пчілка

29. Під снігом.

Віє метéлиця,
крутиться, мелеться,
котиться полем у млі;
кйлимом-хутрою¹ падає, стелеться
сніг по замерзлій землі.

Цвіти торішнії
зернятка ніжнії
сипали там восени...
То ж їх заховують килими сніжнії,
щоб не померзли вони.

Грицько Чупринка

Пояснення: ¹ хутра, хутро — (футро) кожух.

30. Сороханова родина.

1. Між чужими.

Господар Микола Сорохан мав чотири десятини¹ землі, але ніколи в хаті не було в нього забагато ані грошей, ані страви.

Він мав п'яťох синів і дуже любив усіх. Але журився, що треба буде наділити їх землею і навіть по десятині не стане для кожного. Хотів доконче докупити ще хоч з десятину землі. В селі заробити годі було, тож вибрався на заробітки до Німеччини. Жінка сама ходила коло поля, бо чотири молодші сини вчилися ще в школі, а найстарший поїхав з татом.

Тяжкий був той рік для Сороханів. Чотири десятини — нібито небагато, але для одної жінки та й помагачів-дітей було досить роботи. А чоловік чим довше працював, тим більше тратив надію, що зможе вернутися з великими грішми додому. Він був лише простий робітник, якому небагато платили. Ремісники заробляли вдвоє, а то й утрое більше як він.

Став він приглядатися до життя німців. Хотів дізнатися, звідки береться достаток, охота й сила до життя у цього народу. Входив у розмови з людьми, випитував господарів, і здавалося, що зрозумів причину, чому нашим селянам гірше живеться.

Вернувся Микола Сорохан взимі з роботи. Жінка ждала на його поворот нетерпеливо. Вона вже вишукала собі помірок² недалеко свого поля. Дізналася, що можна його купити, навіть за невелику ціну.

Як же ж здивувалася, коли Микола вернувся з роботи без грошей. Їхав по гроші, а приїхав з порожніми кишенями. І сина лишив між чужими людьми, щоб учився в коваля. Робітника збувся, ще й усі зароблені гроші заплатив за його науку. Пропала вся надія на умовлену земельку. Миколиха переплакала трохи не кілька місяців. А чоловік ходив задуманий, небагато розбалакувався, тільки пропадав часто у місті. Казали люди, що пересиджує у всіляких майстрів-ремісників.

2. Н а н а у к у.

Багато змінилося в хаті Сороханів за п'ять років. Найстарший син, Андрій, ще не вернувся з Німеччини. Пише листи, що знайшов собі там добру роботу; хоче вернутися до рідного села, як призбирає трохи грошей. Заробляє добре і водно ще вчиться. Казав прислати собі молодшого Юрка і дав його столяреві на науку.

Петро й Грицько скінчили сільську школу, і їх віддав Сорохан до науки ремесла у сусіднє місто: Петро вчиться кушнірства, а Грицько ткацтва. Наймолодший Василь ходить іще до школи.

Старий Микола Сорохан працює від ранку до ночі за себе і за своїх синів. Удосвіта, ще сіріє, він уже в полі. Ідуть люди до роботи, вітають його, скидають перед ним капелюх. Настане вечір, люди вертаються з поля, а Сорохан лишається ще на рілі. І знову скидають перед ним капелюх надобраніч.

А Миколиха вóдно скаржитьсь на свого чоловіка. Що йому сталося? Порозганяв дітей і не дав собі слова сказати. На всі її докори він відповідає:

— Не маю я землі стільки, щоб усіх синів обділити. Дав Бог п'яťох синів, нехай живуть здорові! Не можу дати їм землі — мушу дати їм ремесло в руки. А святу земельку лишу неділену своєму Василькові. Не будуть жити, як прощаки — всі будуть господарювати, як люди.

3. По двадцяти роках.

Минуло двадцять років відтоді, як Микола Сорохан був у Німеччині на заробітках. Постарівся вже Микола, але все ще тримається добре. Інші в його віці до гробу хиляться, а він веселий. Придбав іще три десятини землі, відписав їх Василеві, поклав йому нову, велику, простірну, муровану хату, а сам працює на давніх своїх чотирьох десятинах. Василь, молодий господар, гідно веде господарство, любить свою землю і в нього ніколи не буває, щоб він невчасно виорав чи пізно посіяв.

А серед села стоїть нова кузня. В ній б'є молодом коваль, Андрій Сорохан. Вернувся давно з Німеччини, привіз гроші і досвід. Багато там навчився. Оженився, поклав собі хату і працює вдоволеній. Його знають на всю околицю. Із сусідніх сіл ідуть люди до „німецького" коваля, Андрія.

Юрко не вертався до села. Він має свій столярський верстат у недалекому місті. Робить вікна й двері до мурованих домів. У нього замовляють домашні меблі: ліжка, шафи, столи. Дуже хвалять собі його роботу, бо робить сильно, порядно, й дуже гарно викінчує.

В неділі й свята сходяться всі Сорохани до одного з братів, щораз у іншого. Тут ведуть розмови про хатнє життя, про те, що кожна рідня Сороханів пережила за тиждень. Потім обговорюють важніші громадські події.

В читальні, в громадській раді всі вони, як одна рука. Одна в них думка, одно все роблять діло.

А як зійде розмова на старого батька, не можуть нахвалитися, який то він мав розум, що чотирьох синів призначив до ремесла, а п'ятого лишив на землі. Василеві ніхто з братів не завидує, і ніхто не жадає від нього сплати з маєтку, бо кожний з них склав собі своєю працею власний великий маєток. А як треба Василеві рятувати сіно чи збіжжя перед дощем, сходяться всі Сорохани на толоку³ до нього і в один день допоможуть зібрати те, над чим би він тиждень трудився сам один.

І синів своїх вони лагодять на ремісників. Найстарший у кожній рідні дістане верстат по батькові. А крім цього треба їм у селі ще доброго шевця, кравця, бондаря і колодія. До цих ремесел призначають вони молодших своїх синів. Є в чому вибирати, аби тільки охота була до праці.

Один із Андрієвих синів хоче стати слюсарем, і батько вишле його на науку до Німеччини. З Юркових синів один хоче вчитися кімнатного малярства. Колись вони матимуть свої робітні в місті.

А Василь уже тепер каже, що своєї землі не буде ділити. Світ широкий. Є куди міститися вся-

ким ремісникам. А земля нехай лишається в одних руках. Замість, щоб мала дробитися, маліти, нехай водно росте й росте!

За Антоном Крушельницьким

Пояснення: ¹ десятина — коло півтора морга. ² помірок — невеличкий шматок поля. ³ толока — збірна праця, праця гуртом.

З а п и т а н н я: Що бачив Сорохан у Німеччині?

Чому він не ділив своєї землі?

Чим займаються сини Сорохана?

Як живуть вони між собою?

31. Спокуса.

Батько мав двох синів-близнюків. Ото ж він не знав, кому з них передати господарство по своїй смерті. Бо землі не можа було ділити і лиш один міг бути господарем і паном. Цього домагався старий, неписаний закон. Право неподільних господарств старше від людини.¹ Людина минається, але хліборобське господарство залишається з роду в рід.

І тому господар був у клопоті. Бо обидва сини мали однакове право й однаково були милі його серцю. Вони обидва були з тої самої крові й кости та обидва змалку навикли до мужицької праці.

Аж ось мигнула йому думка. Він прикликав своїх синів і казав їм таке:

— Я старіюся і незабаром покину цю землю. Ви обидва маєте однакове право до неї. Тому я вважаю за справедливе, щоб ви оба стали моїми спадкоємцями. Отже поділю землю і кожний дістане свою частину. Завтра в цей час скажете мені свою думку!

Ці слова дивом здивували обох синів. Адже від непам'ятних часів ніодин господар у селі не ділив своєї землі. То ж вони пішли, збиті з пантелику, і думали, що відповісти батькові. Один із них, ко-

трий умів добре вирахувати, що половина краще як ніщо, знайшов до вечора відповідь і мав спокійний сон. Вдумливіший і журливіший приляг із турботливими думками. Але весь день він провів за плугом, був таки здорово втомлений і не стямився, як пірнув у сон-мрію... Раптом почув тверді кроки у своїй коморі і коли відкрив очі, побачив біля свого ліжка чоловіків, селян у свитах, а всі вони мали вузькі, гострі обличчя, як його батько. Один із них виступив вперед і сказав таке:

— Ми твої батьки, діди й прадіди. Твоя жура покликала нас до твоєї постелі, щоб дати тобі відповідь на твоє питання. Дивись: твій предок, що вернувся як стрілець з великої війни до мертвого села, дістав скибу землі й порожню садibu, став хліборобом, замінявши меч на плуг. І всі ми знали одно право й один обов'язок: вірно служити землі та неподільно залишити її спадкоємцєві. Ми не думали про себе. Ми складали дань землі, щоб вона росла з роду в рід.

І всі ці мерці-господарі обступили тісно ліжко юнака і пронизливо дивились на нього. І знову спитав його предок: — „І ти, хлібороб, хочеш розбивати нашу спадщину для своєї користи?”

А другий сказав: — „І ти, хлібороб, хочеш збити з нас посміховище в селі?”

А третій запитав: — „І ти, хлібороб, хочеш нашу кривавицю і наш піт, що лився триста років, звести намарне?”

А четвертий крикнув: — „І ти, хлібороб, хочеш торгувати мозолями твоїх предків?”

Ось так кожний із них приступав до нього, обвинувачував і погрожував. Наче груди чорної мужицької землі лягали на його груди, аж йому дух запирало. Далі всі ці люди погрозили йому однаково кулаками і в один голос закричали: — „Не приймемо тебе до себе! Не приймемо тебе до себе!”

Парубок крикнув і... прокинувся. Тепер він уже знав, що йому казали зробити право й совість, для добра рідної землі і батьківського роду.

Коли сполудня батько прикликав до себе своїх синів, то перший сказав:

— Тому, що мій брат має таке саме право до спадщини, що я, то я зробив би йому кривду, відбираючи йому його частину. Отже я погоджуюся на те, що ти сказав: ділім землю.

— Розумно говориш, — сказав батько і подивився на другого сина.

А той стояв похмурий і похнюплений, як ті люди, що їх він бачив у сні.

— Я не можу, — сказав він глухо.

— Чого не можеш?

— Я не хочу розбивати господарства.

Господар подивився на нього великими очима, здивований і схвилюваний, і спитав його спровола з притиском на кожне слово:

— Отже ти хочеш, щоб я передав братові неділене господарство?

І відповідь була знову така тверда:

— Це твоє право.

Ще одно питання завдав батько:

— А чи ти хочеш служити своєму братові на землі, де б ти міг би бути паном і господарем?

Тоді-з боєм у голосі відповів юнак:

— Господарство варте більше, ніж моє життя.

Тоді підвівся старий господар, обняв свого сина, випрямився як духовник перед віттарем:

— Тепер я знаю, кого потребує моє господарство. Ти станеш моїм спадкоємцем на всю землю. Бо тобі земля миліша від тебе самого. Тепер ходи, хай скажу всій челяди й усій худобі, що ти від сьогодні тут пан і господар!

Вільгельм Леннеман

чайко найстарший син. Інші діти йдуть до ремесла. Цей розумний звичай заводиться вже і в нас.

Запитання: Як батько випробовував своїх синів?
Чому він не хотів ділити свого господарства?

32. Батьківщина.

— „Що це є ба́тьківщина?” — раз питалась Оля, а батько радо відповів на це дитині:

— „Знай, ба́тьківщина це ріка, що серед поля, поза селом, ген, попід лісом, тихо пліне, це в са́ді нашому дере́ва, зілля, квіти, це на ланах пшениця зо́лотоколо́са, це той, що віє з піль, пахучий, теплий вітер, це на левадах скошена трава в покосах, це наші всі пісні і молитви щоденні, це рідна мова — скарб, якого ти не згубиш, це небо, сине вдень, а серед ночі темне, це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш.

Богдан Ігор Антонич

33. Історія моєї січка́рні.

Оповідання з давніх літ.

1. Розпити за січка́рнею.

Вже як мені надоїло було різати ту січку на нашій простій, ручній скриньці, то й сказати не можу! Як бувало приходить зима, то чоловік гірше тієї січки боїться, ніж уліті косовиці. Довгими зимовими досвітками стій, бувало, на тоці на морозі, на ліхтарню вважай, щоб нещастя якого не наробити, і різак заправляй щохвилі, і дави та тягни, поки трохи тої січки удушиш. Та й то чи багато її! От, аби для коней на день вистало; про худобу і гадки не було. І відтак, як подоростали мої хлопці, знов біда. Уробиться воно через день, де йому

ввечері хочеться ставати до скриньки. Ліг би та й спав, не різакom тяг! Так уже я бідував, що, чуєте, аж обридло.

Аж ось чую-перечую, кажуть люди, що ви-йшли такі скриньки, що машиною ріжуть січку: і дрібно, як мак, і легко і борзо. Троє люда тою скринькою за день і п'ятдесят кірців січки дрібненької уріже! Я зразу і вірити не хотів. Хто б там, — гадаю собі, — дбав за хлопа, що то йому та січка так гіренько приходитьсь, та для нього аж машину робив! Відаю я далі, в одного, другого, третього, — та ні, таки правда! Кажуть, що вже є така машина: там і там панотець купив, там знову дідич. Розказують люди, що бачили на власні очі і не можуть нахвалитися.

— А, — погадав я собі, — Господи, тобі слава! Вже щоб я мав, не дай Боже, останню корову продати, а мушу стягнутися на ту машинову скриньку! Але де тут її дістати? В нашім селі ні від кого дізнатися. Відаю я знову поміж людьми на ярмарках, а все поміж чужосільними, так щоб у нашім селі ніхто й не знав ні про що. Бо у нас, бачите, нарід дивний, такий, що з чоґонебудь, та й обсміє чоловіка. А тут іще, — гадаю собі, — і сам я не видав, що то за скринька, яка її вдача: ану, як покажеться, що то пусте, а я перед людьми оголошуся, буде сміху, що і в дев'ятох водах не вмиєшся. А ще до того я! Мене віддавна люди прозвали „дерев'яним філософом” за те, що все бувало, скоро лиш яка вільна хвиля, люблю майструвати дещо. Якусь мені Бог дав легку руку до майстерства; що очима виджу, то руками зроблю. От у круп'яра в місті побачив я був корбові жорна, що ними крупі мели; придивився я їм добре, а потім, як став пипнати¹ у себе дома, як став буторити,² якось я склемезив³ і собі такі жорна, і підіть-но ви, як мелють славно! І що то з мене не насміялися су-

сиди за ті жорна, Господи, твоя сила! На село годі було показатися, все питали: „А що, куме, корбові жорна здорові?” Такий уже, кажу вам, дивний народ! А проте, ховай Боже, тепер толокою ходять на мої жорна молоти, і не нахваляться. Або і з млинком тим, що збіжжя віє... Клемезив я його щось цілий місяць. Сусіди, бувало — в зимі діялось — посходяться до моєї хати, посідають, гۇторять і дивляться, як я ті дощечки складаю, розбираю, примірюю, врізую та пристругую — звичайно, чоловік тому не вчений, а так собі, самоучка, без доброї справи, без нічого — та й сміються з мене, а не один то й прямо скаже: „Кинули б ви це майстрування, пуста вас робота взялася!” А я нічого, все своє роблю, та й такий млинок зробив, як праву руку. І ті, що сміялися, до мене йдуть збіжжя віяти. А проте я все у них „дерев'яний філософ”!

Я то ніби не багато собі роблю з того сміху, але все таки, бачите, чоловік не дерево: ледве слово незвичайне, ледве насмій, а допече до живого. І вже мені той смій на кінці віку став. Так, що я погадав собі: ні, вже про скриньку нікому не скажу, аж поки не буде в мене, отут на тоці, і поки сам не випробую, що в ній за сила.

2. Купую січкарню.

Якось не якось, велося це пару місяців, поки я розкрутив трохи грошей, а за той час усе відаю поміж людьми, чи нема такої скриньки на продаж. Аж раз, уже так під осінь, чую, що десь у Самборі є якась жінка, що її чоловік був управителем у якихось панських добрах. То він десь роздобув таку скриньку не знати на що та й пощо. А тепер він умер, а жінка продала б скриньку за дешеві гроші. Почув я це та й утішився, мов не знати чим. Зараз за кілька день зібрався я, взяв усі гроші з собою, які мав, казав запрягти коні до возу та й їду сам до

Самбора. А тут ніхто, навіть мої хлопці не знають, що я за гадку маю.

Приїхав я, допитався до тої жінки... Так і так, кажу, купив би я скриньку, коли є у вас на продаж.

— Ох, — каже жінка, — є, але порозбрана, порозкидувана на поду.

— Та я собі зложу, — говорю я, а сам аж тремчу, що не вдам; що то, як живу, не видав ще такого струменту.

— Ну, то ходіть зі мною!

Пішли ми, вилізли на під, а там усілякого бугториння⁴ стільки, що Мати Божа! Почала вона ритися в цім, повитягала якесь дерев'яне обніжжя, якусь коробку залізну з зубатим валком, якесь колесо з корбою, якісь різакі криві, та й усе те поклала на купу передо мною.

Я став над цим, як дурний перед плотом. Але що, гадаю собі, зле знов показатися таким дурнем перед жінкою, треба бодай чинитися, що чоловік щось розуміє...

— А шруби де? — запитався я, зовсім навгад.

— Ох, десь закинулися! — сказала жінка, та й кинулася знов шукати. А я аж відітхнув. Значить, шруби потрібні! По хвилині жінка справді подала мені кілька шруб і ключ.

— Ну, вже все! — сказала вона. — Ви, видно, пане господарю, знаєтеся на тім? Подивіться сами, що це варта?

— Не багато варта, — сказав я, премудро оглянувши скриньку. — Дуже старосвітська, тяжко буде йти!

— Ну, я вже зате дешево вам пущу, — сказала жінка. — Дасте тридцять ринських, то собі візьмете.

— Господи, тобі слава, — подумав я собі. — Я гадав, що то буде треба дати де з яких п'ятде-

сят, а ця тридцять цінить. Ну, а ще чень що виторгую. Та й до жінки:

— А щó ви говорите, тридцять ринських! Та тепер нову за такі гроші дістане! Я вам дам п'ятнадцять.

— Ох, дуже ви мало даєте, пане господарю, — застогнала жінка. — Дайте двадцять і п'ять!

Ледве-не-ледве сторгували ми за двадцять. А вже скриньку і не беруся складати, а тут аж потерпаю: ану, гадаю собі, не зможу й дома зложити, та й таку суму дармо вивалю! А далі гадаю собі: — Ні, вже будь що будь, а я мушу на своїм поставити!

3. Зустріч з вартівником.

Забрав я те все на віз: подріб'я⁵ склав у рептюх,⁶ а підставник обложив соломою, накрив веретою, — стоїть воно, розчепірхане, акурат так, як колиб чоловік лежав на возі та коліна догори задер. Зладився я, їду.

— Слава тобі, Господи, — гадаю собі, — що до свого села аж на ніч приїду, чень таки аж до хати заїду, щоб ніхто мене не бачив: їду я, їду, минаю село за селом, та все потерпаю, що от-от лучиться який знайомий та й запитає, що везу. Вже й сам не знаю, що це мені тоді сталося і чого я так боявся, немов що крадене везу. Таке вже у нас: загулюкають люди чоловіка, осміють за те, чого й сами не розуміють, так що потому чоловік і рад би щось доброго зробити, та унімається, боїться людей, немов це він не знати яке лихо задумав.

От уже я наблизився до свого села. Смеркло. Я ще перед коршмою за селом постояв трохи, щоб і зовсім стемніло, а тоді їду. Та, ба, на моє лихо, ледве я до села, аж тут бух! — місяць сходить собі повний, круглолиций, як колиб ніде нічого. Бачите мене, я не ось такий, щоб за щонебудь розгніва-

тися, але той місяць тоді трохи мене до лютости не привів; я мало йому, бідному, не заляв. А я, правду кажучи, і зовсім його не сподівався! А тут так вам ясно зробилося по селі, як удень! На моїм возі вже здалеку видно щось, гей гринджоли⁷ зведене, та що віз наскочить на камінь, то воно на всі боки хитається. А тут ще пси — в нашім селі що хата, то пес — почувши, що хтось їде, гурмою вилетіли на дорогу, уїдають так, що аж землю під собою гризуть, опрощають мене з музикою! Але, Богу дякувати, що вже чоловіка ніякого нема на вулиці, не буде питати, що везу.

Ба, як уже лиха доля на тебе завізьметься, то й конем її не об'їдеш. Проїжджаю просто церкви, дивлюся, стоїть хтось серед дороги, дивиться. — Тьфу, осина тобі, маро! — погадав я собі. — Прокляті псища збудили вартівника, зараз зачне питати. Так воно і є! Скоро ми порівнялися, а він до мене:

— Чи то ви, нанашку?⁸

Я зараз по голосу пізнав, що то дурний Савка, мого сусіда син. Ну, найшли кого на варту вислати, та такого тумана вісімнадцятого!

— Адже ж я, — кажу.

— А відки ви їдете та пізно, що псів побудили?

— Велика шкода, — кажу, — бо пси і тебе бідного збудили.

— Ба, та певно! А мені акурат зачало снитися, що злодії церкву обкрадають. Схаплюся, аж то ви! Та відки їдете?

Що дурневі казати? Або він буде знати, що і як?

— Із Грайгори, — кажу.

— А що тут везете таке красне?

— Е, не питай, — кажу я ніби заляканий. Вже я озлився, що він стоїть, як паль,⁹ а мене випитує.

— Та скажіть! Я, бігме-ж-то-ну, нікому не скажу!

— А не скажеш?

— Скарай же мене, Господи, що не скажу!

— Ну, — кажу я, обзираючись, та шепотом, — я вбив жида з грішми та везу його додому закопати під вуглом.

— Йой! — скрикнув наляканий Савка. — А то нащо?

— На щастя, дурний Савко, щоб усе дома гроші велися.

З тим я й поїхав, а вже кмітую,¹⁰ що мій Савка аж горить з нетерплячки і цікавості. Ну, гадаю собі, закипив я з нього! Але дивлюся позад себе, а мій Савка біжить попід плоти, слідом за мною. Ну, біжить та біжить. А до моєї хати вже недалеко; заїхав я, відчинив лісу¹¹ на вигін, потім відчинив стодолу, заїхав на тік, випряг коні, а віз лишаю на тоці. Зиркнув, аж мій Савка труситься під лісою та пасе оком, що я буду робити. А я нічого, немов і не бачу його. Поставив коні, повпинав, дав їсти, та й сам до хати.

4. На другий день.

Повечеряв я, ліг спати, і гадки не маю. На другий день схопився я досвіта та до стодоли, до скриньки. Ще й хлопця взяв з собою. Зараз ми — круть і верть, що до чого пасує, прикладаємо, пробуємо... Богу дякувати — ріже так, що ану! Я мов на світ народився, таки не дармо гроші видав! А хлопець аж у руки плеще, налюбуватися не може машиною. За мінуточку ми цілий приколоток соломи для спробунку порізали, віз викотили та й до хати. Благодать!

Щойно ми сіли снідати, аж тут пес заголосив. Визираю вікном — го-го-го! І вїйт, і присяжний, і писар, і з п'ять хлопа з палицями. Як то кажуть:

і баба і ціла громада. Та й то не йдуть до хати, а стали коло одного вугла, шпортають, нишпорять...

— Що за притока? — гадаю собі. — Що таке людям сталося?

Хочу вийти з хати — а ба, з-за дверей чую голос десятника: „Не вольно! Сидіть у хаті!” Що за лихо?... Сиджу я. Обійшли вони хату на всі чотири роги, обталапалися по коліна, далі пішли під шопу, довкола шпихліра, довкола стодоли... Я в голову заходжу: що за нещастя? Чи подуріли люди, чи, може, розбій який? Аж ось вони входять до хати.

— Десятники! — каже вїйт, не вітаючися, не здоровкаючися, — станьте коло нього! Як би втік, то ваша відповідь на цім!

Я став, очі витріщив, а тут десятники, як апостоли які, коло мене.

— Пане вїйте, — кажу я, — що це має значити?

— Гм, гм, — покректав вїйт, сідаючи на ослоні і штуркаючи паличкою об землю, — то вже в тім моя голова. Ви маєте мовчати і відповідати.

— Мовчати і відповідати? — дивувався я. — Ба, та як же я відповім, як буду мовчати?

— Гм, гм! — покректав знову вїйт. — А скажіть ви нам насамперед, як ви називаєтеся?

— Я? Або ви хіба не знаєте? Чи то я який чужосільний, чи що?

— Зараз мені відповідати! Хто тут старший у селі, я чи ви?

— Я тут у своїй хаті найстарший! — скрикнув я, розлютившись. — Що це за розбій такий? Я нікому нічого не винен, а тут мене нападають! Пане вїйте, я на вас скаргу подам!

— Хе-хе-хе! — сміявся вїйт, — а дивіться, як ставиться! Нікому нічого не винен! Ну, ну, дай то

Боже! Зараз будемо бачити. А скажи-но ти мені, невинний чоловіче, де ти того вбитого жида подів, що учора поночі віз?

Мені нараз мов луда з очей спала. Як не заречочуся, як не зайдуся сміхом! Трохи, кажу вам, на землю не покотився зо сміху.

Війт став, як теля, що об нові ворота вдариться. Але далі знов визвірився на мене.

— Куме, я тобі по-добру́ кажу, не смійся, признайся до всього, то вже я вставляюся за тобою, щоб тебе високий суд не повісив, щоб тобі життя дарував. Не відпирайся, коли не хочеш на шибениці ногами перебирати.

Я ще дужче зареготався, аж за живіт руками держуся. Це й зовсім розлютило війта.

— В'яжіть його! — крикнув він десятникам.

— Але ж, пане війте! — сказав я, отямившись, — постійте, я вам у всім признаюся, навіть ласки вашої не буду просити в суді. Вже як маю висіти за одну ногу, то радше за обидві!

— Признаєшся?

— Але ж розуміється!

— Ну, де ж той убитий жид? Ти ще його не закопав під вуглом?

— Ні, ні!

— Ну, а де ж він є?

— Таки лежить у stodolі.

— Ходи, покажи нам!

Взяв я ключ, ідемо. Дивлюся, аж під stodолою варта. Ну, Богу дякувати! Савка тут! Ще ліпше. А народу насходилася повна обора. Що то вістка рухнула по цілім селі, що „дерев'яний філософ” жида убив та й під вуглом закопати хотів. Я йду посеред тої глоти та й усміхаюся.

Прийшов я під двері, а десятники все коло мене! Відчинив...

— Ну, прошу, пане вийте, осьде той убитий жид!

Вийт глянув і очі витріщив.

— А-а-а! Ба, то що?

— Те саме, що я учора віз поночі. Скринька до-різання січки!

Тут увесь нарід, що товпився докола стодоли, як не зареочеться, то Господи, твоя воля! Певно аж у небі чути було той регіт. І десятники, і присяжний, і польові, всі реготалися, навіть вийт усміхнувся і почав мене перепрошувати за всю ту оказію та й за те, що повірив дурному Савці. Сміху на ціле село. А скриньку мою як почали того дня пробувати, то мені п'ять околотів соломи порізали!

Отак то я і до скриньки прийшов і з цілої громади сміх зробив!

Іван Франко

Пояснення: ¹ пипнати — робити всяку дрібну роботу. ² буторити — столярувати. ³ склемезити — склеїти, збити до купи. ⁴ буториння — хлам, дрантя. ⁵ подріб'я — дрібні речі, дріб'язок. ⁶ рептюх — мішок. ⁷ гринджоли — сани. ⁸ нанашко — вуйко, дядько. ⁹ паль — стовп. ¹⁰ кмитувати — помічувати. ¹¹ ліса — плетені ворота.

Запитання: Як давніше селяни різали січку?

Як один селянин впрсваджував нові винаходи до господарства?

Яке непорозуміння було з січкарнею?

Чому вживають хліборобських машин?

34. Коник-стрибунець.¹

У степу, в траві пахучій,
коник, вдатний молодець,
і веселий, і співучий,
і проворний стрибунець,
чи в пшениченьку, чи в жито —
досхочу розкошував
і цілісенькеє літо,
не вгаваючи,² співав.

Розгулявся на всі боки,
все байдуже, все дарма...

Коли гульк, — аж в степ широкий
суне злющая зима.
Коник плаче, серце мліє,
кинувсь він до муравля:

— „Дядьку, он зима біліє,
от тепер же згину я!
Чуєш, в лісі ворон криче,
вітри буйнії гудуть, —
порятуй, порадь, земляче,
як це лихо перебуть!”

— „Опізнівся, небораче”, —
відказав земляк йому, —
„хто любив життя ледаче, —
не перелівки тому”.

— „Як же в світі не радіти?
Все кругом тебе цвіте”, —
каже коник — „пташки, квіти,
любє літечко на те;
скочиш на траву шовкову, —
все співав би та співав...”

На таку веселу мову
муравель йому сказав:

— „Проспівав ти літо Боже,
вдача вже твоя така, —
а тепер танцюй, небоже,
на морозі гопака!”

Леонід Глібів

Пояснення: ¹ коник-стрибунець — пільний коник; стрибати — скакати. ² не вгаваючи — не перестаючи. ³ гопака — скорий танок.

З а п и т а н н я: До якої людини можна прирівняти цього коника-стрибунця?

35. Коляда.

Ой, підемо, пане-брате, від хати до хати,
нашим панам-господарям заколядувати.
Ой, колядо, колядочко, дуже ти нам мила,
що Пречиста Діва Мати Сина породила.
А пастирі посходились поклін Йому дати
і предвічне Боже світло на землі вітати.

Ой, підемо, пане-брате, від хати до хати,
з колядою, щастя-долі людям побажати.
Любі браття, християни! Спас родився миру! ¹
Ой, держіте цілим серцем християнську віру!
Ой, неділеньку шануйте, церкви не минайте,
та в Божий день молітеся, молитви читайте.
По торгах вам не ходити і не збиткувати,
віру нашу християнську на сміх не давати.

Дай нам, Боже, світла, правди, розуму і сили,
щоб ми нужду і темноту нашу побідили;
щоб земля нам все родила жито і пшеницю,
а для нашої худоби усяку пашницю,
щоб у полі повно було, повно і в коморі,
у садочку і в пасіці, на гумні й оборі.

Так щороку ми підемо від хати до хати,
із Різдвом Святим Христовим людям побажати.

Пояснення: мир (старослов'янське слово) — світ.

Запитання: Як обходять у нас Щедрий Вечір і Різдво?

36. Василькові Водохрищі.

Василько вийшов сьогодні з хати із збанятком у руці. Йому назустріч дмухнув мороз в обличчя. Ніби казав: „Не лізь!” Але Василько тільки зігнувся і глибше засунув руки в кишені. Пішов. Якже могло інакше бути? Він у хаті цілий господар. Батька забрали большевики, а мати, хоч на Різдво ще ходила, та, мабуть, простудилась і з Нового Року ледве з постелі зведеться, щоб зварити їсти. Настуня ж і Юрко ще зовсім малі. Василькові день збігає, як батогом цвяхнув. Дров врубай, корові сіна вкинь (тета Юстина приходить доїти тільки), підстели їй, куркам посліду всип, у курник заглянь та пообтикай, води принеси і в хату і в хлів — є що робити. А вже найгірше — мити посуд. „Жіноче діло!” — каже Василько, але коли хотів заставити Настуню до того — біда тільки вийшла. В хаті одного горщика від тоді менше стало.

Коли ж сьогодні мати почала жалітися, що ще гірше коле її та що нікому й по свячену воду піти, Василько аж схмарив брови: „Що значить — нікому піти? А я ж хіба що?”

Як господарський син він знав, що Водохрищі — велике свято. Пішов у stodолу і витягнув з засіка, де стояли околоти, жменю соломи. В хаті вибрав рівні стебла, обтяв їх ножицями і впихаючи попри рамку, поробив з них на всіх шибках хрести. Хіба не робив так батько і не казав, що на Водохрищі сонце мусить в хату попри такі хрестики пролазити? Аж впрів, поки було готове, але зробив. Настуня ротика відкрила з дива, а Василько їй накивав пальцем, щоб не кричала, бо мати якраз трошечки вснула. Василько знав, що сон їй добре зробить. Потім він взув мамині чоботи, зняв із жердки свою куртку і натягнув на виха шапку. Збанок стояв у куті здавна. Настуня хотіла щось

питати, але він показав на маму і поклав палець на губи. Навіть Юрко — малий, але вдумливий і поважний хлопча — зрозумів. А він присів і ще шепнув:

— Я йду по свячену воду. А ви не виходьте. І тихо будьте. Байку пізніше розкажу.

Це була добра обіцянка і діти врадувано при-такнули.

І оце йшов. Мороз був добрий, як завжди на Водохрищі. Сніг лежав скрізь глибокою верствою. Там, де попрокопували стежки та проходи, стояв він високими валами. Сипкий був, як пісок і великі Василькові чоботи стрягли в нього до півхалаяв.

Служба Божа кінчилася. А коли пролунало останнє „амінь”, пан-отець вийшов від вітара так таки, як правив, на церкву. Парубки почали виносити на двір хоругви, дівчата образи, а дяки з хорів затягнули втішно-врочисто: „Во Йордані...”¹

Відправа була справді чудова. Посеред річки вирубали парубки в льоді великий, козацький хрест і примістили його на трьох льодяних цоколях² так, що перед ним була ополонка в виді хреста. Хрест облили опісля сирим червоним борщем, що замерз і від цього лід став ніби з дорогого каменя, аж мінився до сонця. Обабіч хреста стояли, крім цього, зеленою стіною ялинки.

Василька пропустили наперед. Він хухав у руки, тер шапкою вуха і слідкував за молитвами панотця, який просив Бога, щоб на пам'ять хрищення Бога-Сина освятив цю воду і дав їй силу на здоров'я бути людям, тваринам, усім спрагненим. Бачив, як тричі пан-отець зігнувся і занурив ручний хрест у воду і перехрестив її. Потім узяв від старшого брата свічову „трійцю” і нею теж перехрестив воду. Тільки полум'я засквирчало. Потім

друга „трійця” пішла слідом першої, а врешті панотець свяченою водою з кропильниці поблагословив ополонку, льодяний хрест, людей — і нарід кинувся начеряти воду. Черпали і приповідаячи: „Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, амінь”, пили навхрест з горнятка чи збанка. Підчас цього хор співав „Христос христився в Йордані” — і здавалося Василькові, що ця освячена вода інший смак має і здоров'я, бадьорість та свіжість вливає в нього.

Нарешті й він начернув води і навперегони з іншими побіг домів. Ось уже й брама, ось сінешні двері.

— Слава Ісусу Христу! — мовить Василько, зустрічається з материними очима з постелі та повагом ставить збан свяченої води на столі.

— На віки слава! — відказує мати і всміхається: — Ходи сюди, Васильку!

Василько підійшов. Мати поклала йому руку на голову і поглянула йому глибоко в очі.

— Спасибі тобі, сину, за все. І за хрестики на шибках і за те, що свячену воду приніс. Було б прикро, якби предківський звичай не був пошанований у нашій хаті. Ти — і матрина рука задрижала на чуприні Василька — мій господар! Батько радів би, якби знав, що ти такий!...

Тільки в руку поцілувати матір залишилося Василькові. А потім він налив свяченої водиці в горнятко і подав матері, Настуні та Юркові:

— На здоров'я!

— Ця свячена вода мусить бути нині в усіх стравах — вчила його згодом мати і місила тісто. — А потім підеш, Васильку і отим тістом хрестики на всіх дверях поробиш у хаті, у стайнях, у stodolі. І занесеш паланички, що я з цього тіста спечу, корові та курам подробиш. Так звичай велить...

Пильно запам'ятував собі хлопчина всі ці по-

добиці великого свята Водохрищів. Знав: так увесь український народ робить від віку і цього закону-звичаю береже і буде довіку берегти!

Анатоль Курдидик

Пояснення: ¹ „Во Йордані...” — початок церковної пісні, що її співають підчас Водохрищів. ² ц о к о л ь — брила, яку кладуть у підставу якоїсь будови, пам'ятника тощо.

З а в д а н н я: Опишіть Водохрищі у вашому селі.

37. Німецькі дівчата помагають у Зимовій Допомозі.¹

Небо було сумне. Глибокі чорні хмари, згори дощ, внизу болото. І в таку погоду — прибивати цілий день цвяшки! Можна гірше змерзнути, ніж на морозі.

9. година вранці.

— Ставай у три ряди!

Тепер починаємо співати. Пісні дають розмах, а розмах дає тепло. Як перша йде „Зеленая рута, жовтий цвіт...” і ніщо не підходить краще цієї пісні до нашого вимаршу у зелене поле. „Піду в світ...” — лунають повні чуття слова. Ох, вони мусять струнути душу й не знати якого скупаря!

Місцевий провідник групи вбиває перший цвяшок. Цей щит невеликий. Аби лиш не приходила туди ще добра тисяча маленьких цвяшків! Як перший протискається якийсь старий добродій із білою бородою: 50 феників.² І відразу 10 цвяшків, — це робота нелегка. Потому два малі приземки, — кожний по одному цвяшку. Це ще багато важче, бо цвяшок мусить обов'язково сам „влізти”. Так швидко минають перші години.

Але згодом проріджується.

— Кожний цвяшок лиш 5 феників! Німецький земляче, подумай про свого голодного брата! Один цвяшок вбий, сльозу з ока вмий!

І пушки жвавіше калатають, заохочуючи до жертвенности.

— Ні, панночко, я рад би, справді рад би, але сам живу з допомоги.

Чи у нашій бідній околиці можемо сподіватися ще більшої жертвенности? Тим більше мусимо вхопити тих із великими кишенями. Не можна пропустити ні одного. Мусимо ще краще зорганізуватися.

— Гей, дві на цю сторону вулиці, дві на другу, і коди хтось надійде, то підемо йому назустріч, одна зліва, друга зправа, гарненько попросимо його і покалатаємо пушкою під носом. Тоді напевно щось дасть.

І так іде далі справа.

— Панове, по прибиттю цвяшка просимо йти далі.

Але панок, якого це торкалося, лише підсміхається і далі собі стоїть. Треба бути більш рішучою, рішучість теж Божий дар, може вона може.

— Слухайте, пане, у нас комірне за місце коштує більше, як 5 феників.

Тепер він голосно сміється і — стоїть, як укопаний! Що діяти з таким чоловіком?

Що години приїздить автом довкільна провірка від Гітлерової Молоді. „Чи все в порядку?” — хочуть знати. У нас завжди все в порядку.

Гітлерова Молодь все і скрізь! Чого вони хотіли на нашій стійці? Спершу хотіли держати щит, потому рахувати цвяшки, опісля перевірити, чи хідник добрий, і Бог зна, чого ще. Хто цьому повірить? Інколи справді важко. Але так воно є.

Ми були врешті горді, коли увечері наш щит не був найгірший.

Маргот Ендерс

Пояснення: ¹ Зимова Допомога — по німецьки: Winterhilfe або Winterhilfswerk — з почину Фюрера Адольфа Гітлера допомога ні-

мецького народу бідним землякам; всі німці складають пожертви у визначений день і той день є днем німецької народної солідарности. Збірку переводить м. ін. улад німецької молоді — Гітлерова Молодь, (по нім. Hitler-Jugend). — Один зі способів збірки описує цей уступ: хто дає 5 феників, має право вбити цвяшок у дерев'яний щит. ² Феник — дрібна німецька монета вартости 2 грошів.

З а п и т а н н я: Як німецькі дівчата помагали переводити Зимову Допомогу?

Чому переводять Зимову Допомогу?

38. Своїм.

Господарі, що сиділи на лавках в читальні, заговорили про тих, що в селі найбідніші. Морозисі жнива пропали через спаралізовану руку. Мотря Зайдюкова з трьома дрібними дітьми ледве живе, від коли большевики вивезли чоловіка, що поденщиною заробляв на хліб, а Юрко Максимів аж почорнів з хворою жінкою без синів, бо сплави¹ не йдуть і заробити трудно.

Сиділи господарі, радили та й до одного доходили: коли у цих трьох хатах і голод і холод і якщо вже минулого року їли в них на весну кропиву, то що то буде в цьому?...

Господарі балакали. У залі було ще кілька парубків, що збилися в гурт довкола Дмитра. Дмитро приїхав на відпустку з Німеччини і оповідав їм про те, як розумно в цій країні все влаштоване. Водночас він слухав, як то кажуть, одним вухом господарської ради і як почув про кропиву, то таки не втерпів.

— Пане голово, — каже до голови читальні, — та й ви, панове господарі. Ото чую, є в нашому селі такі, що мусять їсти кропиву, то сором мене бере. Не в порядку з нашим селом, з нами всіми, як наші сусіди й односельчани голодують. Хіба ми не пам'ятаємо, як Морозиха всім нам помагала? Неодного порятувала у жнива. А Зайдюка за що

вивезли? Що на зборах боронив нашої церкви, чести громади не сплямив. Та й Максимів не бідував би, якби його один син у польській в'язниці, а другий від кулі чекіста не згинув. Правда, що так?

У залі стало тихо і відчувалося, що всі пригостуються з Дмитром.

— Сором, коли ми таким людям даємо загинати — каже Дмитро і очі у нього блищать. — Бо якби добра воля, цього не сміло б бути. Я от в Німеччині був. Є там теж бідні, старі, неспосібні до роботи, вдови і сироти. Але німці кажуть: хто належить до німецького народу, той не сміє голодувати, мерзнути, обдертий ходити. І так воно й є. Велетенська організація, т. зв. „Зимова Допомога”, щороку робить під зиму і взимі збірку грошей, одержі, харчів і обділює ними тих найбідніших. Німці солідарні — кожна збірка дає мільйони, кожна чергова дає більше, як попередня.

Він спинився і оглянув залю. Господарі цікаво слухали його.

— А що, якби ми так собі сказали: ніхто в нашій селі не сміє бути голоден і холоден? Є в нас 150 хат та щоб ми не змогли допомогти трьом? Давайте, зробимо нашу зимову допомогу! Хто що може: хто гріш, хто трохи дров, хто миску муки, хто мірку бараболь. Як гадаєте?

Втихло на залі.

— А я вже найду побратимів, що з ними зібране знесу сюди, тут розділимо і рознесемо. Тільки треба б, щоб люди дали з серця. Як брат братові, як українець українцеві.

Морозиха аж плакала, коли в її замерзлу хатину внесли парубки пів метра порубаних дров, добру діжку муки, мішечок фасолі, два міхи бараболь і 60 злотих. Плакала і Зайдюкова Мотря і благословила всіх, коли і їй придвигали хлопці чотири

міхи бараболю, пів мішка муки, копу яєць та ще й заявили, що війтиха даватиме їй щодень літру молока. А Максимів просто прийняти не хотів фіри, яка заїхала на подвір'я і з якої стали скидати дрова, бараболі, горох, гречану кашу. Почувався ображений, але Дмитро вияснив:

— Юрку! Це ніяка милостиня. Це від братів. І це тільки початок, під Різдво. А під весну буде знову. Нара́к ти матимеш, то й даси другому. Українець серед українців голодувати не сміє.

Анатоль Курдидик

Пояснення: ¹ сплав — сплавлювання дерева з гірських лісів рікою вниз.

Запитання: Як треба спільними силами допомагати в біді?

39. Запізно.

Було це взимі. Вулицею йшов Славко. Під муром дому стояв убого вдітий хлопець. Обличчя його було бліде, а ціла постать дуже нужденна. Легко можна було догадатися, що він у великій біді. Славко зблизився до нього, поклав йому руку на рамені і спитав:

— Ти, певно, дуже бідний, коли в такий мороз стоїш так легко одягнений?

— Так, — відповів хлопець і залився сльозами. — Мій батько тяжко захворів, а дома нема ані гроша, ані кусника хліба. Тиждень тому ми поховали маму, а від учора я ще нічого не їв... Я дуже голодний.

Славко встромив руку в кишеню, щоб дати що бідакові, але гаманця не було, бо лишив його дома. Зажурений цим сказав:

— Не маю при собі грошей, але скажи мені, де ви мешкаєте, то за яку годину принесу, або пришлю тобі якусь поміч.

На ті слова хлопчина дуже зрадів і з поспіхом завів Славка в темне підсіння, де жив із своїм недужим батьком. На купці соломи лежав хворий чоловік.

Славко побачив, що бідний хлопець говорив правду, повторив свою обіцянку і пішов додому.

На порозі зустріли його сестри й радісно закликали:

— Дядько наш приїхав, а з ним Марта й Галя!

Врадуваний Славко побіг привітатися з дядьком і тіточними сестрами. Давно вже їх не бачив, тому й розмовам не було кінця.

Цієї ночі Славко спав так твердо, що рано сестри не могли його добудитися. Вони просили його, щоб збирався чим дуж та їхав з ними на сковзанку.

Коли наковзалися доволі, вернулися додому. Тут познайомилися тіточні сестри з товаришами Славка; вони лишилися аж до вечора.

Серед веселої забави забув Славко про бідного хлопця і його хворого батька. Аж як лягав спати, пригадав собі і твердо вирішив досвіта встати й занести бідакам обіцяну допомогу.

Але що пізно поклався, то встав знову пізно і щойно ввечорі найшов догідну хвилину, щоб сповнити свій обов'язок. Він оповів батькам про тих бідаків, що вже так довго ждуть на його поміч. Батьки не шкодували грошей для бідних і післали зараз Славка із слугою до хати, де мешкав хворий бідак. Славкові тяжко було її найти, бо було темно; по довгім, безуспішнім шуканню вернувся сумний додому.

Другого дня вранці пізнав відразу кам'яницю, якої шукав; коли туди прийшов, не застав у підсінні того хворого і це його дуже здивувало.

Якесь дивне почуття стисло йому серце.

— А де ж той хворий, що мешкав у цій камениці на підсінні? — спитав сторожа.

— Перенісся, дитино, — сказав сторож.

— А куди?

— Туди, звідки ніхто вже не вертається, до могили; а хлопця взяли добрі люди.

На ці слова Славко затремтів.

— Може був би жив ще той бідолаха, якби я вчора був прийшов із допомогою, або сказав батькам, — думав, вертаючись додому. — Ой, який я недобрий. Коли я найліпше бавився, певне той бідолаха конав, вижидаючи даремно моєї помочі.

Славко вернувся додому із сльозами в очах.

Батьки бачили його правдивий жаль і не робили йому ніяких докорів, а сестри потішали, як лиш самі вміли.

Віра Лебедова

З а п и т а н н я: Чому Славкова допомога не вийшла бідному на користь?

40. Справжні друзі.

Змовилися хлопці, що підуть сьогодні з санками та лещатами під ліс на гору. Зараз же по обіді, в означену пору зібралися біля школи. Були всі, не доставало лиш Петрика. Та добре, що дорога хлопцям ішла саме попри Петрикову хату. Поступили гуртом. Застали Петрика на подвір'ї. Носив дрова, що їх привіз батько з лісу. Складав у шопі, поліно біля поліна.

Дров був цілий віз. Ледве до вечора впоратеться з ними Петрик. Про лещата годі й думати.

Як же ж іти хлопцям та самим, без Петрика? Він же не тільки добрий їх товариш, але й лещатар з усіх найкращий. І хто краще за нього покаже всякі лещатарські штуки?

Дмитро, що то найбільше дружив з Петриком,

довго не думав. Відклав лещата, вхопив поліно і по-ніс у шоу. За ним усі хлопці, мов би змовилися, кинулися до дров. Загомонило на подвір'ї, рух зчинився, що аж Петрикова мама виглянула з хати. І тільки в долоні сплеснула та радісно всміхнулася. — „Ось і справжні друзі!”

Не минуло і пів години, як серед жартів та сміхів позносили хлопці всі дрова до шоу. Раніш, ніж самі думали, впоралися з роботою.

За хвилину вже ішли на горбок: попереду лещатарі, з-заду з саночками. А напереді Петрик, з лещатами на рамени.

Між хати і ген аж до ліса неслася їх дзвінка, бадьора пісня.

Богдан Данилович

З а п и т а н н я: Як треба виявляти приязнь до товаришів?

41. Снігова куля.

Коли ми сьогодні вранці вийшли зі школи, склалася погана подія. Юрба хлопців почала на вулиці кидати кулями зі снігу, а сніг вже топився і кулі з нього були тяжкі та тверді, мов камінь.

На хіднику було багато людей. Якийсь пан крикнув: „Набік, хлопці!” — а в ту саму хвилину хтось застогнав по другім боці вулиці. Ми побачили, як якийсь дідусь захитався, як капелюх спав йому з голови; якийсь хлопчина біля нього кричав: „Рятунку, рятунку!”

З різних сторін позбігалися люди, дивляться, а того дідуса снігова куля поцілила в саме око.

Хлопці вмиль порозліталися. Я стояв перед дверми книгарні, куди увійшов мій батько, а тут ні-сіло-ні-пало навинулося кількох товаришів. Стали собі та вдають, що оглядають виставу книжок: і Гароне зі своїм хлібом у кишені, і Кореті і мулярчук і Гарофі, той „збирач поштових марок”.

А коло дідуса зібралася тимчасом ціла юрба. Міський сторож і ще кількох людей бігало то сюди, то туди з погрозами, допитуючися:

— Хто це зробив? Котрий з вас? То ти кинув? Зараз кажіть, хто! — І оглядали хлопцям руки, чи не мокрі вони від снігу.

Гарофі стояв найближче мене. Мені видалося, що він тремтить і що обличчя його бліде, як у неживого.

— Хто кинув?... Котрий з вас? — кричали люди довкола нас.

Нараз чую, Гароне говорить до Гарофі тихо:

— Іди, признайся! Це негарно, щоб замість тебе придержали іншого.

— Але ж я нехотячи... — шепнув Гарофі, тремтячи на цілому тілі, як осиковий листок.

— То ніщо. Скажи, це твій обов'язок — казав далі Гароне.

— Я боюся!...

— Не бійся, я піду з тобою. Знав у ньому старого урядовця, що жив зі своїм братаничем у нашім домі на четвертому поверсі.

— Я нехотячи! — крикнув Гарофі на пів неживий з остраху. — Нехотячи!...

Двоє чи троє людей пхнуло його силою наперед. Роздалися оклики.

— Падай ниць! Проси вибачення!

І кинули ним на долівку. Але в цій самій хвилині якієсь сильні руки піднесли його із землі, і почувся сильний чоловічий голос:

— Ні, панове!

Це був наш директор, що усе бачив.

— Коли хлопчина мав відвагу признатися, — казав він — то ніхто не має права помітати ним.

Всі втихли.

— Проси вибачення! — звернувся тепер ди-

ректор до Гарофі, що тонує у сльозах і обіймає коліна старенького.

А дідусь дошукався рукою його голови і погладив його по волоссі.

Почулися зворушені голоси:

А сторожі кричали, як перше:

— Хто кинув?... Котрий кинув?... Вбили йому окуляри в око! Осліпили його! Розбишаки!

Я думав, що Гарофі западеться в землю.

— Ходи! — сказав до нього Гароне, що рішився на все. — Я буду тебе боронити!

І взяв його за руку, потягнув за собою і, підтримуючи його власним плечем, повів як хворого.

Побачили це люди, порозуміли, як і що, і кілька з них наставилося з кулаками. Але Гароне заступив товариша собою і сказав:

— Що ж це? Десять на одного?

Люди здержалися, вступилися, а сторож взяв за руку Гарофі і завів його до торгівлі з макаронами,¹ де зайнялися були раненим.

Коли я побачив раненого зблизька, зараз пі-

— Йди, хлопче, до дому! Йди! Йди, звідки прийшов!

А батько відтягнув мене від юрби на бік і по дорозі до дому сказав:

— А ти, Енріко, мав би в подібнім випадку відвагу сповнити свій обов'язок і признатися до вини?

— Мав би, — відповів я.

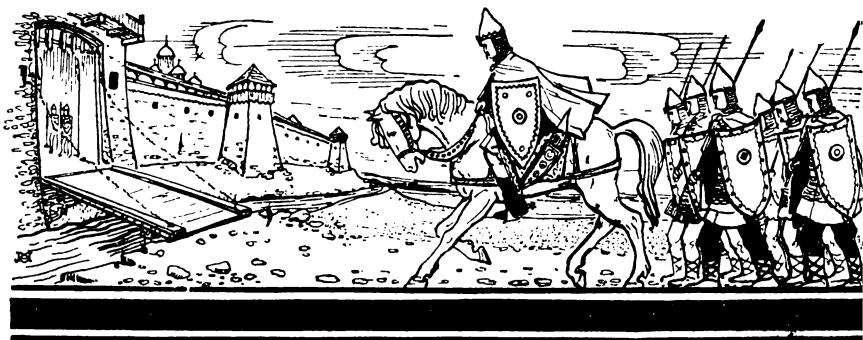
— Дай же мені, сину, — каже батько — слово чесного хлопця, що ти так зробив би.

— Моє слово, тату!

Едмондо де-Аміціс

Пояснення: ¹ макарони — сушена локшина.

Запитання: Чому треба признаватися до своїх вчинків?

42. Дивна данина.

Поховали кияни князя Кия,¹ а за ним і Щека і Хорива не стало. Кожного поховали на горі, де поселився був і жив. Кия на горі, де був з'їзд Бори-чів,² Щека на горі, що від нього й прозвали її Щекавицею, Хорива на горі, що теж від нього про-звали Хоривицею. Не стало Либеді. І вимер Київ рід.

Тоді серед киян настали свари. Муж на мужа, рід на рід наставав. Із незгоди їх користали сусіди. Стали нападати на київські землі. Настали три-вожні часи, підупадало хліборобство, підупадало ремесло, підупадала торгівля.

І кажуть гості хазарські,³ що вернулися раз із Києва в Ітиль, хазарську столицю:

— Ослабіли кияни, можна їх використати тепер, зажадати в них данини за обіцянку оборони перед сусідами.

І послав хазарський каган⁴ послів у Київ.

— Кияни! Ваші сусіди не дають вам спокою, нападують вас. Дайте нам данину, а ми боронити-мемо вас, — переказав послами.

І зійшлися кияни на раду: дати хазарам данину, чи не дати?

Були такі, що казали, щоб не давати данини.

А найбільше був проти данини Боємир Лютославич, молодий боярин.

— Данина — це ж неволя, — говорив він. — Будемо згідні, то оборонимося.

Та більшість була за тим, щоб дати хазарам данину.

— Багато ворогів маємо, не дамо їм ради самі, — казали.

Бачить Боємир, що з ним не погоджуються, і знову говорить:

— Коли вже давати данину, то не таку, як звичайно дають підбиті переможцям. Даймо їм по мечеві від диму.⁵ Нехай знають, що ми не без зброї.

Сподобалася Боємирова рада киянам.

— Згода, — кажуть, — даймо по мечеві від диму.

Дали. І понесли хазарські послы данину в Ітиль каганові своєму та старшинам своїм і кажуть:

— Це найшли ми данину нову.

І питаються каган і старшини:

— Що ж дали?

Послы показали мечі.

А хазарські старшини, як побачили, дивну данину, сказали:

— Недобра це данина, могутній кагане! Ми воюємо шаблями — зброєю, на один бік гострою. А їх зброя гостра на обидва боки, вони мають мечі. Вони будуть іще брати данину від нас і від інших країн.

Антін Лотоцький

Пояснення: ¹ За переказом, найдавнішим князем Києва був Кий. Він мав братів Щека і Хорива та сестру Либедь. ² з'їзд на Боричів — назва головної дороги до Києва. ³ хазари — плем'я, що сиділо над Волгою. ⁴ каган — хазарський князь. ⁵ від диму — від кожного двора. В кожному домі тоді горіла безнастанно ватра.

Запитання: Що оповідає переказ про найдавнішого князя Кия?

Що сталося по смерті Кия?

Яку данину давали, за переказом, кияни хазарам?

43. Нові князі.

Одного разу надплили Дніпром суднами воїни, в залізній зброї. Здалеку побачили гóрод на горі. І спитали в рибалок на Дніпрі:

— Чий це гóрод?

А рибалки оповіли їм:

— Були, колись три брати: Кий, Щек і Хорив,¹ що поставили гóрод цей. Вони померли, а ми, що в гóроді сидимо, їх рід і платимо данину хазарам.

Тоді дружина витягла судна на берег, і частина дружинників під проводом двох мужів у дорогих одягах і кращій зброї підійшли під ворота Києва.

— Ми варяги.² Ми пустилися походом на Царгород. Та як побачили ваш гóрод, побажали осісти в ньому. Чи згідні будете прийняти нас у гóрод? І раду радила старшина та згодилася.

— Будьте нашими князями, — сказали.

І клялися князі:

— Ми, Аскольд і Дир,³ клянемося богом нашим, Тором,⁴ що боронитимемо города Києва від усякого ворога, від сходу й від заходу, від півночі й від півдня, до останньої каплі крові нашої та дбатимемо про добро гóрода, батьківщини нашої нової.

А кияни клялися:

— Ми кияни, нащадки Кия, полянського племені,⁵ клянемося богом нашим, Перуном,⁶ що завжди і всюди вважатимемо Аскольда й Дири князями своїми й добровільно даватимемо данину для них і для їх воєнної дружини,⁷ щоб могли боронити нас від ворогів наших.

Так клялися всі кияни, бо не було тоді ще в Києві християн.

І так Аскольд і Дир стали княжити в Києві.

В обох князів плила войовницька германська кров. Їх рве у світ по славу, на пригоди, на добичі...

І скликали князі раду та кажуть:

— Хочемо йти на Царгород: по славу, по золото, по паволоки,⁸ по вина дорогі! Громадою зготовте нам судна, про харчі подбайте, а пай матимете в добичі, хоч і не підете на війну. Чи згідні?

І виступили старці. Старий сивоголовий Мирослав говорив:

— Краще зробіте, князі, коли рідної землі берегтимете від напасників, ніж напастувати чужі землі та багатой добичі шукати.

Та другі, молодші, перекричали його:

— Ходив Кий, ходили нащадки його на Царгород, багату добич привозили, чому й теперішнім нашим князям щастя не пошукати!

І згодилися.

Стали готувати все потрібне до походу. І пішла вістка по городу, а з города й далі, що князі йдуть на Царгород.

Як тільки лід розтанув, прибули люди в Київ із лісів і на березі Дніпра виставили готові човни на продаж, які купували дружинники.

На Русалчин великдень⁹ були всі готові в дорогу. Рушили. У Витичеві¹⁰ задержалися. Ждали два дні, поки усі з дальших сторін не позбиралися.

Уже всі разом прибули до першого порога.¹¹ Тут з наказу князя усі дружинники вийшли на берег, пороздгалися і пішли вздовж судна пропихаючи палицями: одні ніс човна, другі середину, а треті керму.

— Тут іще ніщо, — кажуть досвідні керманічі. — Перейдемо при допомозі богів і другий і третій, а от при четвертому буде морока.

І справді щасливо переплили три пороги. При четвертому порозі пристали всіма човнами до берега. Князь Дир, що був провідником походу, визначив зараз людей, що мали берегти човнів. Одні забрали все, що було в суднах, на плечі, а інші волокли судна суходолом. Шість миль ішли так, поки не минули порога.

— Ну, найтяжче ми вже перебули! — сказав Аскольд.

— Ще не кажим — ще три пороги жде нас! — відповів Дир.

Та й їх переплили щасливо.

Вкінці причалили до острова, на якому ріс старезний високий дуб. Під дубом був уложеній із каміння жертівник. Князі Аскольд і Дир, а з ними й усі начальники відділів підійшли до дуба. Там уже ждали їх Перунові жерці.¹² Перші князі, а за ними й начальники передали в руки жерців жертви.

Князь Дир сказав:

— Прохаємо вас, славні Перунові жерці, виблагати у богів нам успіхів у поході та виявити, чи прихильний буде нам Перун.

Передали жерцям птиці, хліб і м'ясо на жертву. Жерці розвели на жертівнику вогонь і молилися. А потім найстарший жрець підкидав над попелом різно вирізувані дощечки і з того, як вони падали на руку, ворожив.

— Буде велика добич, — сказав.

Всі раділи і зараз подалися до човнів. Веселі та щасливі плили кияни далі. Задзвеніла бойова пісня.

Антін Лотоцький

Пояснення: ¹ Кий, Щек і Хорив — за народним переказом — три князі, що збудували Київ. ² варяги — норманське (германське) плем'я, що прийшло зі Скандинавії на Русь. ³ Аскольд і Дир — за нашим Початковим Літописом перші варязькі князі, що прийшли на Україну. ⁴ Тор — старогерманський бог грому. ⁵ Поляни — українське плем'я, що жило в київській землі. ⁶ Перун — староукраїнський, поганський, бог грому. ⁷ дружина, — княже військо. ⁸ паволока — дорога тканина. ⁹ Русалчин великдень — або русалії — поганське весняне свято. ¹⁰ Витичів — город біля Києва; був там брід через Дніпро. ¹¹ пороги — скелі в довшній течії Дніпра, що виставали понад плесо ріки. Тепер закриті водою що піднеслася після збудування гати „Дніпрельстану”. ¹² жерці — поганські священики, які приносили богам жертви (дари), спалюючи їх на жертівнику і молилися. Також ворожили майбутнє.

Запитання: Хто були і яку мали вдачу варяги?
Як княжа дружина оминала Дніпрові пороги?

44. Германські бойові ігри.

Нетерпеливо лаштувало юнацтво на леваді перед двором князя майдан для бойової забави. Сільські хлопці розпочали бій, щоб їм теж дісталася похвала від лицарів. Вони бігали до мети, скакали через коня і стріляли з лука до жердки. Але швидко запал обхопив юнаків. Вони кидали списами, жбурляли важкими відлами скелі і скакали за ними. Коли Теодульф дужим розмахом кинув найважчий камінь та зробив найдавший скок, на сяжень далі, ніж інші, то голосні вигуки радості залунали ген аж до рундука.¹ І старшина та народні мудрці не видержали на своїх місцях. Вони також подалися на леваду, щоб приглядатися. Глядачів назбилося багато. Сільські жінки стояли у своїх пишних одягах, окремо ж чоловіки, і з-поміж зібраних лунали щораз голосніше поклики заохоти та похвали для переможців.

Між глядачами стояв Інго і мовчки дивився на прояви молодечої сили. Тоді приступив до нього старий Ізанбарт, старший волости, вп'ялив в нього очі і промовив голосно і святочно так, що всі інші замовкли:

— Чужинче! У твого народу, з якого походиш, молоді борці напевне також вправляються у скоках та в орудуванні зброєю. По твоїх очах і раменах бачу, що й тобі ці ігри не зовсім чужі; може кортить тебе показати нашим юнакам, які звичай у твоїй батьківщині. Ти певне із Сходу, як мені здається, то будеш уміти бодай вимахувати довбнею; мет довбнею також виявляє силу мужа; шкода, що в нас мало у ньому вправляються. У світлиці бачив я таке знаряддя над сидінням господаря.

Інго відповів достойному старцеві:

— Якщо дозволить мені князь та й старшина народу, то спробую показати, чого я колись навчився.

Князь кивнув і один із прибічників скочив до двора та приніс зброю з дубового дерева; вона була закривлена від рукоятки до кінця, а спереду мала гостре вістря. Довбня ходила з рук до рук. Мужі важили в руці цей легкий знаряд і сміялися.

— Таку зброю носить наш пастух, щоб страшити нею вовків, — глумливо крикнув Теодульф.

Але старець Ізанбарт скартав його:

— Дурне говориш, я вже бачив, як від такої дрючини, навіть не такої важкої, як оця, лобина тріскає, як глиняний глечик.

І він передав довбню господареві в руки.

— Хто коли їздив конем по боевищах на німецькому сході, — сказав князь, — той знає рани, що їх робить цей сукуватий дрючок. Але ж від старих воїнів я чував, що у цьому дереві захована якась тайна і що важко навчитися добре ним метати; бо необережного воно може поцілити у власну голову. Це дерево також гідне боярської руки; бо колись воно правило за зброю одному королеві і мій батько приніс його з чужини.

— То хай воно послужить синові, — радісно закликав Інго і вхопив за довбню. Коротким порухом рамени він викинув її; крутою дорогою полетіла вона в повітря. Всі думали, що вона впаде на землю, та повернулася вона, наче б її хто шнурком потягнув, знову до того, хто її кинув. Він ухопив її в повітрі за рукоятку і жбурляв нею то сюди то туди, щораз швидше, а вона все слухняно верталася після мету до його руки. Так легко і веселою здавалася ця забава дубчаком, що глядачі підійшли ближче. Голосний сміх залунав у громаді.

— Це пуста штучка, годиться для вуличного штукаря, — гукнув глумливо Теодульф.

— Ні, це ремесло мужа, відповів чужинець. — Ледве, чи твій лоб твердший від цієї залізної шапки.

Вів сказав щось Вольфові і цей застромив старий залізний шолом на дрючок на віддаль мету списом. Чужинець націлився, розмахнувся зброєю, кинув її дугою у шолом і скочив у слід. Голосно дзенькнув тріскаючи метал, а проте довбня завершилася і знову вхопив її сильною рукою Інго та високо підніс вгору. Оклик здивування залунав серед глядачів; гурт людей цікаво зібрався біля розтрісканого шолому.

— Гаразд,— промовив звисока Теодульф.—Ти показав нам, що вмієш, а тепер попробуй наслідувати наші звички! Приведіть коні для скакунів!

Спершу усталили два коні один поруч другого, голова коло голови, хвіст коло хвоста. Скакуни відійшли взад і після короткого розгону перестрибнули; майже всім удався скок; але при трьох конях вдалося лиш невеличкому гуртові, а понад чотири коні перескочив одним-один Теодульф. І коли він позаду коней відійшов до гурту інших юнаків, задиркувато зирнув на чужинця, кивнув йому рукою, що його, мовляв, черга. Чужинець схилив голову і зробив той сам скок так легко, що все поле залунало від оплесків. Тоді Теодульф казав привести п'ятого коня, для дуже важкого скоку; хіба хтось із найзручніших міг його зробити. Але турингієць² був подратований, він рішив зробити все, що було в його силі. Він сам впорядкував коні інакше, так, що сивий стояв п'ятим; тоді оглянувся, послунав підбадьорливого оклику своїх приятелів і зважився на могутній скок. Перескочив і, тільки спадаючи вже вниз, заторкнув спиною сивого. Але тоді як він ішов поперед себе, втішаючися радісними вигуками народу, позад нього залунав ще голосніший оклик. Відвернувшись, він побачив чужинця, що швидко й без ніякого зусилля виконав поза його спиною такий самий скок. Турингієць поблід з пересердя; мовчки пішов на своє місце,

даремне силкуючися здушити в собі зависть, що так і била з його очей. Але старші люди приступили до чужого гостя, славлячи його хист, а старший сказав таке:

— Якщо мої очі мене не дурять, то бачу, гостю з чужини, що тобі не чужий скок і почерез шестеро коней. Звуть його королівським скоком і не кожному поколінню судилося мати такого героя-скакуна. Я бачив його раз, коли ще був молодий, але мій народ не бачив його ніколи.

І він кликнув голосно:

— Приведіть шостого коня!

Тоді зашуміло й загуло в громаді, і ті, що стояли далі, пропихалися наперед, а тимчасом юнаки побігли по коня. Інго відступив узад, щоб розігнатися, дужим скоком стрибнув угору і скочив так, що весь нарід ахнув із захоплення.

Довго ще гуділо між глядачами, які розмовляли про відвагу чужого гостя і славили його, аж поки не почався новий суперницький змаг.

Густав Фрайгар

Пояснення: ¹ рундук — ганок. ² турингієць — мешканець Турингії, країни в середній Німеччині.

З а в д а н н я: Опишіть бойові ігри у давніх германів.

45. Князь-лицар Святослав.

Український князь Святослав був сином Ольги. Коли Ольга охристилася, то бажала, щоб і її син прийняв Христову віру, але Святослав казав:

— Якби я прийняв християнство, то мої дружинники сміялись би з мене.

І лишився при давній вірі своїх батьків та здобував собі славу великими ділами.

Святослав воював довгий час із греками.

Як грецький цар дізнався, що його військо побито, скликав своїх бояр на раду і сказав:

— Що нам робити? Українського князя не зможемо перемогти!

Царські дорадники відповіли:

— Вишли йому великі дари. Може він любить золото й дорогі убрання?

Цар вислав до Святослава золото й дорогі убрання. Післав з цим мудрого мужа і сказав йому:

— Дивися на зір його, і на обличчя його, і на його чоло!

Грецький посол прийшов до Святослава, вклонився йому і поклав перед ним золото й дорогі убрання. Князь і не глянув на дари, тільки сказав до слуг:

— Візьміть це і сховайте!

Вернувся посол до царя. Цар скликав старшину і запитав, як прийняв Святослав дарунки. Посол розповів:

— Навіть не глянув на золото та убрання і велів їх сховати.

Тоді один із старших сказав до царя:

— Попробуємо його ще і вишлім йому зброю.

Цар згодився і вислав посла з мечами і всякою зброєю.

Як тільки побачив це Святослав, зараз почав оглядати мечі й іншу зброю, хвалив це все і казав вітати царя.

Як почули це царські дорадники, сказали:

— Ой, хоробрий це князь, коли майна не цінить, а береться за зброю! Треба скласти з ним мир і заплатити йому данину.

Святослав згодився закінчити війну і розпочав мирові переговори.

Над Дунаєм відбувся з'їзд обох володарів. Грецький цар приїхав на гарно прибраному коні,

в золотій зброї; його товариші теж сяли від позолоченої зброї.

Святослав приплив до берега невеличким човном; веслував сам, разом із своїми товаришами.

Був він середнього росту, мав ясне волосся, очі сині, брови густі, довгі вуси, бороду голену.

Одіж мав білу, полотняну, таку саму, як інші вояки. Вся прикраса його — це золотий, причеплений до вуха, ковток з двома перлинами і червоним камінцем. Тоді був звичай, що славні вояки носили такі прикраси в ухах.

Коло царя, що мав блискучу зброю, Святослав виглядав попростому. Але він був переможець, а цар переможений.

Іван Крип'якевич

46. І засяла на київських горах благодать Божа.

Поїхав князь Володимир із жінкою, грецькою царівною Ганною, до Києва. Забрали з собою корсунських¹ священиків, і мощі святих, взяли і церковний посуд та ікони, на благословення собі.

Зі славою й радістю входило військо в Київ.

Раділи всі, та найбільше київські християни, що князь їх християнин і жінку взяв із грецького царського роду. А ще більша була їх радість, коли в неділю на Службу Божу з'явився вперше князь Володимир із княгинею Ганною. Сльози радости блищали на очах християн, коли бачили, як їх князь разом із ними молився...

Багато вже було тоді християн у Києві, а ті, що ще не були християнами, зацікавилися новою вірою, стали випитувати своїх і знайомих християн про основи грецької віри. Християни радо проповідували ближнім своїм правди Христової науки. Знатніші бояри й дружинники, а то й купці

запрошували до себе християнських священників і просили їх, щоб навчали їх нової віри. І так неслось слово Боже по боярських і дружинних дворах та по хатах київських міщан і з'єднувало все більше й більше овець для Христового стада.

Мало було таких, що їх серця не приймали в себе світла Христового.

Аж одного дня появились на вулицях Києва озброєні люди з дрючками, з сокирами та стали звалювати та зрубувати кумирів,² що були на різних місцях Києва.

Потім князь Володимир післав окличників по вулицях Києва.

І оповіщали окличники:

— Кияни! Велить вам князь Володимир сказати: „Хто не прийде завтра на ріку, чи багатий, чи вбогий, чи прошак, чи робітник, буде мені ворог!”

І сходилися на другий день кияни над Дніпро.

— Коли б воно не було добре, не були б прийняли нової віри князі та бояри, — думади собі.

Зібралася над берегом Дніпра народу хмара. Чоловіки й жінки, старі й молоді та діти.

Вийшов потім над Дніпро і князь і священники. Люди повходили в ріку і стояли там одні по шию, другі по груди, молоді при березі, матері держали найменших на руках. Священники стояли на березі й читали молитви.

А день випав чудовий. Такий ясний і соняшний! Небо було голубе, ні малісінької хмариночки не було на ньому. Здавалося, що враз із людьми раділо й небо. І засяла на київських горах благодать Божа.

Охристившись, люди розходилися до своїх домів і довго розмовляли про це велике свято.

Князь Володимир будував церкви на тих місцях, де були кумирі. На горбі, де стояв Перун і де приносили божкам жертви, поставив церкву св. Василя. Та не тільки в Києві, але й по інших містах князь будував церкви і посилав священників, щоб наvertsали людей на християнську віру. За порадою митрополита брав у знатних дружинників дітей і давав їх учити грамоти.

Вісім літ після того викінчив Володимир церкву св. Богородиці. Велика це радість була для князя. Він увійшов до церкви і молився. А по молитві сказав до митрополита:

— Даю церкві цій від усього мого майна десяту частину доходу!

Від того часу ця церква звалася Десятинна.

Того самого дня справив князь великий бенкет боярам і старшині, а між убогих роздав багато майна.

Заводив скрізь лад і порядок. З володарями сусідніх держав жив у мирі. Щоб забезпечити єдність держави, попризначував намісниками в поодиноких землях своїх синів.

І мав Володимир мир на всіх границях своєї просторої держави.

Хвалили люди доброго князя, величали його Красним Сонечком, і любили його, як рідного батька. Співці складали пісні в його честь.

І йшла слава мудрого, могутнього та доброго князя по всьому світу. Навіть далекі володарі старалися заприятелитися з славним українським князем, а то й поріднитися з ним.

Антін Лотоцький

Пояснення: Князь Володимир володів від 980 р. до своєї смерті 1015 р. Християнство прийняв у 988 р. ¹ Корсунь або з-грецька Херсонес, місто над Чорним морем, тоді грецьке. ² кумир — статуя поганського божка.

З а п и т а н н я: Як введено християнську віру в Україні?
За що назвали князя Володимира Великим?

47. Ярославова слава.

Широко й далеко неслася Ярославова слава.

— Це мудрий князь і володар багатої землі, — говорили всі й усюди.

А розносили цю славу і варяги і далекі перзи.

Варяги — і лицарі і купці — завсіди находили захист на Україні, бо за ними вставлялася княгиня Інгігерда,¹ Ярославова жінка. І Ярослав цинив їх, бо нераз ставали йому в пригоді.

Горнулися варяги до княжого двора, княжі гридниці² заповняли, бо князь Ярослав не щадив гроша на військо.

— Вірне й задоволене військо, — казав він, — це найпевніше забороло перед напастями ворогів. Хоч як укріпиш городи, а не буде хороброго війська, не встоїться держава.

— Не в самому війську сила держави, — відповідав на це отець Іларіон³ із Берестова; його князь Ярослав і любив, і цинив високо.

— Знаю я про це, отче Іларіоне! І тому мое сердечне бажання — скріпити віру Христову на моїх землях і подбати, щоб слово Боже зайшло в найдальші, найглухіші закутини її.

— На це треба якнайбільше священиків, і то не чужинців, а своїх родом.

— Правда твоя, та де їх взяти?

— Треба, княже, поширити школу в Києві, що її заснував твій великий батько, і нахилити священиків і бояр і інших, щоб талановитих своїх синів у школу віддавали.

— Правда твоя, отче Іларіоне! Я дам наказ і заохочу батьків, щоб посиляли дітей у школу. А знаєте, отче, я купив сьогодні в болгарського гостя цікаві книжки — треба буде дати їх переписати тямущим людям. А є й кілька грецьких між ними, перекласти треба. Будуть ченці мати нову роботу — переписувати і перекладати.

— І перепишемо, і перекладемо — зрадів Іларіон. — Великі твої заслуги, княже Ярославе. Сама велична церква святої Софії, що ти її збудував, буде свідком твоєї слави по віки вічні.

Коли вони обидва так розмовляли, ввійшов старий Остромир із пергаменом⁴ сувоєм під пахою.

— А, вітай, боярине Остромире! Як бачу, не дармував ти, бо немалий жмут пергамену приносиш під пахою.

— Так, княже, зібрав я всі звичаєві закони наші й упорядкував їх. Треба буде скликати тямущих мужів на раду, щоб перевірили все та вирішили, що прийняти, а що ні.

— Скличемо, скличемо, та спершу сідай і прочитай свою працю мені, а отець Іларіон також послухає й скаже своє слово.

Старий Остромир сів, розвинув пергамен і почав помалу читати.

До пізної ночі читав старий Остромир князеві Ярославові свої записки. А князь слухав уважно, до деяких місць давав свої замітки, або питав про думку священика Іларіона.

І так повстала „Правда Руська”, збір звичаєвих законів, які були тоді вперше разом зібрані, узгіднені і списані. За постановами „Правди Руської” мали князі правити та судити.

Антін Лотоцький

Пояснення: Ярослав, прозваний Мудрим, син Володимира Великого, княжив від 1015 до 1054 р. ¹ Інгігерда — княжна германського роду, була дружиною князя Ярослава. ² Гридниця — велика кімната в дворі, де перебували гридні (княжі дружинники). ³ Іларіон — тоді священик у Берестові під Києвом, згодом митрополит України, талановитий письменник. Це був перший українець, що став митрополитом. ⁴ пергамен — біла вигаджена шкіра, на якій давніше писали.

З а п и т а н н я: Чим вславився князь Ярослав Мудрий?
Що таке „Руська Правда”?

48. Ярослав Осмомисл.

Український князь Ярослав Осмомисл визначався бистрим розумом. Був він князем у старому Галичі над Дністром.

Він дістав у спадщині по батькові Володими́ркові сильну і велику державу, яку ще більше укріпив. Він мав багато ворогів, але всіх їх побив і розширив границі своєї держави аж до половецьких країв і до долишнього Дунаю, де заснував другий, Малий Галич.

Ярослав став таким могутнім князем, як ніхто з його попередників на галицьким престолі. По всіх землях ішла його слава.

Приїхав тоді до Галича грецький царевич Андронік, прогнаний з ба́тьківщини. Ярослав прийняв його гостинно, дав йому на прожиток кілька міст, гостив його бенкетами й показував лови на турів.¹

Царевич не міг надивуватися і нахвалитися, яка багата й гарна українська земля. Як вернувся до Царгороду, зберіг вірну приязнь до України.

Поет, що написав „Слово о полку Ігореві”,² закликав Ярослава до боротьби з половцями і такими словами відзивався до нього:

„Галицький Осмомисле-Ярославе! Високо ти сидиш на своєму золотокованому престолі! Ти підпер Карпати своїми залізними полками, заступив угорському королеві дорогу, зачинив Дунаєві ворота, стріляєш з батьківського золотого престола султанів у далеких землях. Стріляй же, князю, Кончака,³ поганого половецького хана, за землю українську, за рани Ігореві”.

В могутності і славі дожив Ярослав старечого віку. Як почув, що приходить його смерть, скликав до себе бояр, духовенство, міщан, багатих і бідних, усіх гостив і всіх обдаровував. Три дні роздавали княжі милостині і не роздали всього.

Потім Ярослав умер. Поховали його в Галичі в соборній церкві Богородиці.

*

Гарно виглядала столиця Ярослава Осмомисла — Галич. Широко розкинувся понад Дністром на горбах і долинах, здалеку світили верхи церков, муровані двори й палати.

На дорогах і вулицях був великий рух. З усіх сторін їхали до міста вози, повні всякого багатства. З сусідніх сел селяни везли збіжжя, дрова, всякі вироби, гнали на продаж худобу й коні. Одні простували до торгових, інші над Дністер до пристані.

Над рікою був найбільший рух. Тут у пристані стояли десятки менших і більших суден та човнів; в повітрі маяли вітрила і різнобарвні прапори.

Одні кораблі приходили здалеку від Чорного моря, привозили до Галича грецьке вино, південні овочі, запашне коріння, дорогий посуд, східні вбрання, зброю.

На інші з поспіхом накладали галицькі товари: дерево, віск, мед, шкури і хутра, збіжжя, сіль. Усе це йшло Дністром до моря і далі в грецькі та азійські країни.

Берегом ріки походили купці, то місцеві — українці, то — з чужих земель: німці, італійці, серби, араби, половці. Говорили всякими мовами.

Галич був тоді одним з найбільших українських міст і славою дорівнював навіть Києву. Від Галича стали звати довкільну землю галицьким князівством, а згодом Галичиною.

Іван Крип'якевич

Пояснення: ¹ тур — дикий звір, схожий на бика. ² Слово о полку Ігоревім — найкраща пам'ятка староукраїнського письменства, поема невідомого автора про похід князя Ігора на Половців 1185 р. ³ Конак — половецький хан, що побив кн. Ігора.

Запитання: Чим вславився князь Ярослав Осмомисл? Як виглядав Галич за князя Осмомисла?

49. Заснування Холму.¹

Раз Данило був на ловах
і у лісі заблудив.
Довго він шукав дороги,
довго в пущі він ходив.

Аж виходить на поляну:
ні дороги, ні стежок.
На поляні горб високий,
вкритий килимом квіток.

— „Ось де місце для твердині!” —
з уст зірвалися слова, —
„Тричі голову розіб'є,
доки візьме, татарва!

І твердиня тут повстане!” —
князь Данило порішив,
і залізною рукою²
перший камінь положив.

І робота закипіла,
ліс рубати почали.
Тут копають рів глибокий,
там нагортують вали.

На горі будують замок,
поруч — вежу з стовбурів;³
скільки теслярів зійшлося,
скільки з'їхалось майстрів!

І повстало в лісі місто
на досаду татарви,
забіліли мури, вежі,
появилися церкви.

А навколо по долині
скрізь розсипались хати.
Скрізь городи зеленіють
і пишаються сади.

Там, де звір ревів голодний
серед лісу на шпилі
виріс Холм і став на варті
української землі.

О. Олесь

Пояснення: ¹ Х о л м — горб (староукраїнське слово). ² з а л і з -
н о ю р у к о ю — князь Данило був у залізному панцері. ³ с т о в б у р —
колода, пняк.

З а п и т а н н я: Як повстало місто Холм?
Як давно основували городі?

50. За лицарську славу.

Одного разу напали татари на нашу землю, щоб награтити всякого добра, попалити села й містечка, набрати бранців у ясир¹ і потім чкурнути² в свою Азію.³ Поступали вони вперед, аж тут перегородив їм дорогу замок. Скликав татарський хан⁴ своїх мурзів⁵ і почав радитися, чи здобувати замок, чи йти далі. Одні стояли за те, щоб іти далі, другі ж, а між ними й хан, були тої думки, щоб узяти замок приступом.

— Панове, мурзи! Мої найвищі достойники! — почав хан. — Тут, у цьому замку, є стільки всякого добра, зброї, людей і грошей, що в десятих селах ми цього не матимемо. А золота, срібла, та всякого дорогого каміння тут сила.

Коли мурзи почули про золото, срібло й про самоцвіти, то їм заіскрились очі хижим вогнем. Отут зможуть вони задовольнити свої неситі душі, отут зможуть вони впитися кров'ю невинних людей. Без довгої надуми, з вигуками „Аллах!”,⁶ кинулися татари на замкові мури. Та не так склалося як міркувалося. З мурів посипалося на них каміння, окріп і гострі стріли з луків. А воевода того замку, як тільки побачив, що татари зближаються, зараз післав гінців до столиці, до князя, щоб збирав

своїх хоробрих воїв і спішив на відсіч, бо татарів така сила, що не буде змоги довго перед ними встоятися.

Довго боролися завзяті українські вояки з татарською ордою, але допомога всетаки не надійшла. Вже й із сил вибивалися, вже й багато погинуло від затроєних бісурменських⁷ стріл, а все ще не піддавалися. Сам воєвода поміж лицарством і народом ходив та загірав до бою.

— Брати мої рідні! — говорив він. — Не осороміть нашого князя, мене та своєї лицарської честі!... Не давайте себе живими у бранці, бо будуть вражі кати вами землю орати, батогами будуть підганяти!... Не губіть же, браття, лицарської слави, волі наших дітей і жінок. Не пощаждать вони їх. Дітей кіньми витопчуть, дівчаток і жінок в ясир поженуть...

Три дні й три ночі билися вої, не пускаючи нікого на мури. На четвертий же день, перевтомлені, невиспані, зморені голодом, стали подаватися.

Вороги гинули тисячами, але лізли по трупах своїх братів і дерлися на мури. Ввесь горб довкола замку був густо засланий татарами, а їх все лізло більше і більше. Жінки й діти носили окріп, пускали каміння. Вони стручували з мурів тих, що дерлися на гору. Та вже й сили не має їх здержати. Почали поганці вриватися по одному поза укріплення, а там, неначе повінь, посунулася сила ворогів у замок.

Аж тут, якби з ясногo неба грім грянув. Неначе вітер степовий, увігнався клином у татаркнязь із своєю дружиною. Не видержала безладна купа татар смілого княжого наскоку й розсипалася. До самого вечора побивали татарську орду.

К. Данченко-Сьома

Пояснення: ¹ Ясир — татарська неволя. ² чкурнути — втекти. ³ Азія — найбільша частина світу, до якої прилягає Європа.

З Азії наїздили орди кочовиків на українські землі. ⁴ хан — татарський володар. ⁵ мурза — татарський достойник. ⁶ Аллах — по арабськи Бог. З криком „Аллах“! ішли татари й турки в бій. ⁷ бісурменський — поганський.

З а п и т а н н я: Як оборонялися давні городи перед нападами ворогів?

51. Благослови, добрий Боже.

Благослови, добрий Боже,
нашу землю пребагату,
кожну сонячну оселю,
кожну в цій оселі хату.

Благослови у цій хаті
кожну вірную людину,
благослови, добрий Боже,
нашу рідну Україну.

Всім живучим віру й силу
дай, о Матінко ласкава.
Тим, що днів цих не діждали —
вічна пам'ять, вічна слава.

Мирослав Петрів

ВЕСНА

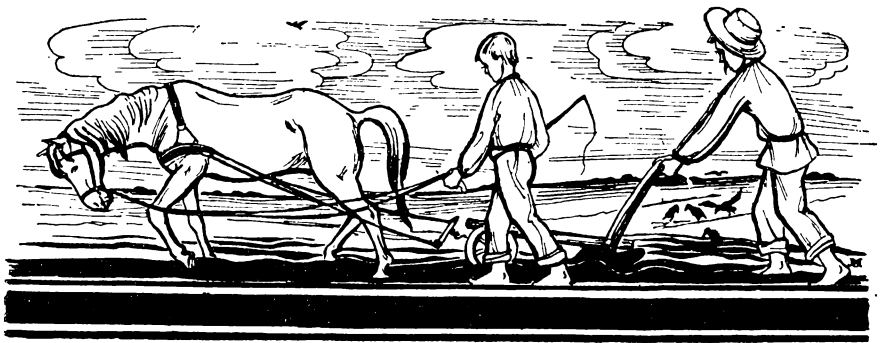
СВЯЧЕННЯ ПАСОК

ПОЛОНИНА ВЕСНОЮ

ЗАСІВ

52. Веснянка.

Зійшли сніги, шумить вода,
весною повіва.
Земля цвіточки викида,
бує травка молода,
все мёртве ожива.

Веселе сонечко блищить,
проміння щедро лє.
Гайок привітно шелестить,
неначе кличе пригостить;
струмочок виграє.

Павло Грабовський

53. Небезпечна забава.

Ледве зліз сніг трохи з поля, а вже хлопці давай у ліс. Перший біг Гринько, а за ним табуном гналися хлопці.

— Побіжим там, де стрілецькі рови під лісом, — гукнув Гринько. — Там можна всякого добра назбирати.

— Так, так! — закликав Василько. — Там і штики і їдунки і такі довгі вужі з гуми.

— А я раз бачив набої, — хвалився малий Петрусь. — І малі і великі, такі по коліна.

— Друзі, стривайте! — промовив Клим. — Ви чули, що нам пан учитель казав. Щоб кулями не бавитися, бо можна калікою стати.

— Ага! — зупинився на хвилину Пилипко. — Мені й тато казали та й у церкві панотець до людей говорили, щоб усю зброю віддати до солтиса. А як хто знає, що десь є кулі, то теж має сказати солтисові.

— А я ще чув, — перебив йому Івасик, — як панотець самі наказували і людям казали, щоб не дозволяли дітям бавитися набоями. Бо куля може розірватися і покалічити або й убити!

— Ач, які! — закричав Гринько, що в школі, чи на вигоні, чи в забаві у всіх проводив. — Боягузи, зайці! Хто боїться, хай маминої спідниці держиться. Нам забави не псуєте!

А й Степан, що то шапку на вухо носить і до бійки перший, допоміг Гринькові:

— Що вам там учителя, чи панотця слухати! Вони так лише говорять. Хочуть, щоб ми лиш училися, або батькам помагали, а гратися не хочуть. Дозволити!

— Та можна інакше нам гратися, — пробував несміливо вже боронитися Пилипко.

Але хлопці не дали йому говорити. Всім подобалося те, що сказали Гринько й Степан. Перекричали Пилипка і погналися далі.

Прибігли до стрілецьких ровів та давай шукати. А Гринько зі Степаном відразу шугнули в кущі. За хвилину витягли з них щось велике, важке.

— Гарматне стрільно! — гукнули всі.

— Давай, друзі, сюди! Помагайте тягти, бо важке! — командував Гринько.

Витягли разом стрільно з кущів. Важке бо важке, а страшне!

— А що там може бути в середині? — поцікавився котрийсь.

— Ото! — засміявся Гринько. — Зараз знати-мемо. Розберу, подивимося.

— Та залиши це! — остерігав Пидипко. — Ще стрелить!

— Го, го! — сміявся Гринько. — Мені це не першина! Хто боїться, хай іде додому.

І Гринько зі Степаном заходилися біля стрільна. Хлопці обступили їх кругом. Лише Клим, Пилипко, Івасик та ще декілька хлопців заховалися у стрілецький рів.

А в Степанка вже молоток звідкись узявся. Стукає ним об стрільно, щоб швидше добитися всередину.

Нараз страшений гук стріснув повітрям. Клуби пороху й диму піднялися кругом. Почувся крик і зойки.

З рова вискочив перший Пилипко. Зрозумів, що сталося. Треба допомогти товаришам. Побіг стрілою в село до пана вчителя. В селі зчинився рух. Люди бігли в ліс.

На землі лежав Гринько, а з пошарпаної руки йшла кров. Над оком мав здерту шкіру. Біля нього сидів Степанко і держався обома руками за ногу. Все обличчя було чорне від пороху й диму. Одяг на ньому порваний. А й іншим дісталося на горіхи.

— Чудо, що тільки на тому скінчилося. Бо ж у Заліссі двох хлопців розірвало, — промовив учитель. Він зняв з плеча підручну аптечку і взявся перев'язувати ранених. Солтис післав по підводи, щоб забрати їх у село.

Так скінчилася небезпечна забава неслухняних хлопців. Наїлися вони страху, натерпілися болю.

А найгірше це те, що мусіли лежати в ліжках, як надворі сяло сонце і хлопці весело бавилися.

А Гринькові на ціле життя залишиться знак над оком.

Володимир Барагура

З а п и т а н н я: Чому не слід бавитися стрільном?
Що треба робити зі знайденими стрільними?

54. Перша борозна.

Тільки ранок проліз крізь вікно в хату і зайчиком заскакало проміння, Левко вийшов надвір. Намішав полови, вивів коні зі стайні, поставив до скриньки з мішанкою, а сам зупинився біля воза, оглядає подвір'я.

Сонце вище підлізло. Злякано тремтіла роса на деревах. Туман заклопотано снує між садками. Раннє птаство гойдалося в блакиті і звідти розкидало піснями. А з села їм гукали півні, мукали корови... Вже встало село.

А Левко, на легких, мов у метелика, крильцях думкою вже був на полі. Ось він на ниві запряг коненята і пішов краяти землю. Вже далеко від'їхав, оглянувся — блищать чорні скиби землі, батько здалеку любенько посміхається до нього, а він далі й далі веде борозну. Ех, серце радістю в грудях забилося: „Я орач! Я селянин! Я... Е, та що там”, і він гримнув на коні:

— Ей, ви, сухоребрі! Доїдайте швидше! Зараз у поле орати!...

Коні радість його поділили, підняли вуха і на ознаку згоди, кивнули йому головами та й знову взялися за мішанку.

Вийшов батько, пройшовся по подвір'ї, оглянув вози, плуг, заглянув до коней.

— Запрягай! — махнув Левкові.

Мов пружини хто вставив під ноги. Легко-легко підбіг, завдав хомут, посторонки, і коні готові. Запрягли, клунок із хлібом на віз поклали і поїхали.

Все заскакало, закрутилося в очах. Заскрипіли колеса під возом, забрязкали вудила. Як у дзвін задзвонило все довкола:

— У поле! В поле орати!

Минули село. Спереду лише поле та небо.

Коні пнуться, помалу йдуть. Кругом весело, любо, надійно.

Ось і нива...

— Починай!

Здригнувся Левко. Узявся за плуг та на коні стиха:

— Но!

Коні ні з місця.

— Е, що ж ти мов сонний? Живіше балакай до них та за віжки!

— Но, ви!

Коні рушили. Плуг врівся в землю... Повалилися на бік чорні скиби землі.

Левкові муляє в руки. Він налягає на плуг, і... раптом плуг повалився, застрибав по грудках... Коні легко пішли. Левко аж злякався. Спинив батько, бурчить:

— Не вмієш, не брався б! Треба кріпко держати в руках плуг, не давити на бік, не тягнути назад. Він сам собі дорогу прокладе! Ти лише піддержуй.

А Левкові аж сльози в очах заблищали.

— Я так і держав.

— Е, так, та не так! Ось дивись!

— Но, ви!

Мов під шнур проклав одну борозну, другу, третю, а потім Левкові:

— Берись отак!

Взявся. Досадно на себе зробилося. Коли ж раз обійшов, оглянувся — батько нічого не каже. Легше стало якось на душі. „Значить, добре”, — сам собі думає. Удруге, втретє... Батько посміхався до нього:

— А що? Йде?

— Іде! — радо йому відповідає Левко.

— Ну, то й ори.

А Левко мов на світ народився. Як же ж! Сам оре! Іде за плугом, дивиться: чорна рілля виблискує на сонці. В серці радість, а в очах аж гордість якась заблищала. Так і хочеться гукнути: „Дивіться! Сам орю!”

Батько:

— Може спочинеш?

— Е, ні тату... Ще не втомився!

А сорочка до спини прилипла.

Батько сам до себе усміхнувся, цвяхнув батіжком на коні і пішов оглянути свою ниву.

Сонце високо серед неба. Пече. Тихо скрізь... Лише низом тягне вітерець.

Павло Горбенко

55. Малий плугатар.

Ніч була чорна, як саджа. В селі спали вже всі люди. Тільки в долішньому кінці завзято гавкали собаки, а садами просовувалися таємно якісь поstatі. Скрадалися...

Це були большевики, що наскочили нічною порою в село, щоб арештувати гaздів та погнати в далекі краї.

Миттю окружили довкола село та кинулися між хати виволікати на дорогу людей. Не минали ні одної хати. З голосним грюкотом вивалили теж двері до хати Степанкових батьків. Стягли з постелі батька.

Степанко пробудився від метушні в хаті та вмиг зрозумів, що діється. Сtribнув із постелі на долівку і кинувся боронити свого батька. Більшевик штовхнув Степанка кулаком у груди так сильно, що хлопчина покотився та вдарив головою об ослін. Він утратив пам'ять, та ще почув, як напасники кричали на батька і як плакала мати. І добре запам'яталися тверді батькові слова:

— Шануйтеся, мої дорогі, та бережіть 'святую нашу землю!

Довго нездужав Степанко, бо груди боліли від тяжкого удару і голова ходором ходила. Не мав сили встати з постелі. Гнів і жадоба відплати за батькову кривду полонили всі думки недужого хлопчини.

Весна надходила, сонце пестливо всміхалося крізь вікно до хлопчика. Він поволі видужував, приходив до сили.

— Мушу встати, бо саменька мати не дасть собі ради з працею, — думав собі хлопчина. — Будемо разом газдувати.

Степанко пішов на обору, витягнув із шопи плуг з колісницею, заніс до коваля нагострити леміш і чересло. Буланому приладив здоровий обрік. Поприкручував ще добре гострі зуби залізної борони, щоб на скибах не губилися і щоб дрібно зрушували зорану землю.

Золотом кидало весняне сонце по нивах, як Степанко виїздив орати батьківську землю. Набожно перехрестився тричі та промовив:

— Боже мені поможи! Не буде марнуватися наша свята земелька. Вйю, Буланку, вйю!

Рівними скибами клалася пухка земля, сріблом миготіло чересло, жваво ступав Буланий і віжки рвав із рук малого плугатаря.

Легка була оранка, дрібними грудками розсівалися скиби на ріллі. Птахи прилітали на загін

і визбирували дрібні червячки та глисти — помагали в праці.

Одна журба ще тяглася за Степанковим оранням:

— Орати та заправити ріллю потраплю, але, сіяти таки боюся.

Одначе й на це найшлася рада. Довкола на ріллях сусіди теж орали свої загони. Під полудень малий плугатар випряг коня, дав сіна, а сам зійшов на дві межі нижче до діда Луки, що теж кормив свої коні.

— Дай Боже щастя, діду! Прийшов я вас просити, чи не посіяли б ви нашого збіжжя. Я вам за це поможу волочити.

Дід Лука приязно всміхнувся:

— Добре, Степанку! Ти молодий, легко тобі за бороною ходити, а я вже буду сіяти. Та ще й спряжемося кіньми та разом веснувати будемо. Гріх, щоб свята земля неораною лежала. В тебе, сину, батька забрали, а в мене двох синів пропало. Землі ж нікому на поталу не дамо.

Сонце заходило; Степанко й дід Лука кінчали перші весняні засіви.

А як вертався Степанко до своєї обори, то голосно тріскав з батога. Був гордий, що потрапить добре в полі працювати; він мав надію, що батьківська земля зазолотиться від буйного збіжжя.

— Це буде нагорода моєму батькові, як вернеться він. Нагорода за його страждання.

Юліян Гарнович

З а п и т а н н я: Як Степанко заступав батька у весняних роботах?

Чому треба використати кожний клапчик землі?

56. Два плуги.

З одного заліза скували два плуги.
Один стояв дурно — в полі орав другий.
Сріблом блищав плуг той, що з поля вертався,
той що стояв дурно — іржою вкривався.

Лев Боровиковський

Запитання: Чого вчить нас байка про два плуги?

57. Яблунька.

Приніс батько з лісу дику яблуньку і посадив у саду. Подивився Петрусь на батькову працю та й здивувався.

— Пощо ви, тату, це робите? Та чи варт це робити? Я б ніколи не садив такого непотрібного деревця в садку!

— А чому ти гадаєш, що це деревце нічого не варте? — запитав з усмішкою батько.

— Та це й зразу видко, — відповів хлопчик. — Та ж дика яблунька даватиме квасні яблука, ні до чого непридатні, хіба що для свиней.

— А ось поживемо, то побачимо, — тільки й відповів з усмішкою батько.

За деякий час Петрусь знову побачив, що батько порається біля того самого деревця. Обрізує гіллячки, а інші підв'язує.

— Та чого ви, татку, не даєте дереву спокою? — запитав Петрик. — Хай би вже воно вільно росло.

— Я хочу, дитино, щоб воно росло просто вгору, було струнке, не зломалося від вітру, — відповів батько.

Ще минуло трохи часу. Батько знову прийшов до деревця, скопав навколо нього землю, обрізав сухі гіллячки, підлив землю водою і помастив деревце чимось білим.

— На що ви татку, його вибілили? — питає син.

— На те, синку, щоб знищити шкідників, усяких гусениць і хробаків. Ця біла масть замащує теж щілинки в корі, — пояснив батько синові. — Ось поглянь на це деревце. Адже ж правда, яке воно тепер негарне, маленьке. Та в ньому схована велике життєва сила. Колись це деревце виросте і мене нагородить за мою працю коло нього.

Здивувався Петрик. Ніяк не міг собі уявити, як може така поганенька дика яблунька нагородити за працю.

Навесну батько приніс гіллячку, відтяти від гарної яблуні. Узяв гострий ніж і пішов у сад. Петрик пішов теж подивитися, що батько робитиме. Бачить, що батько відтинає в дикої яблуньки вершок.

— Що ви робите? — з переляком запитав він батька. — Та ж тепер уся ваша праця пішла на марне! Тепер яблунька зісохне!

Батько всміхнувся, розщепив трохи деревце, встромив в щілину принесену гіллячку, дбайливо замазав навколо мастю й обмотав ганчіркою.

— На що це ви зробили, тату? — з зацікавленням запитав Петрик.

— На те синку, щоб прищепити дичці зразок гарної яблуні. Ось так, як тобі прищеплюють у школі науку, щоб ти набрався освіти, не був темною людиною, а щоб міг потім і собі й народові принести користь. Ось пожди якийсь час і побачиш, що з того буде, — додав батько.

Пройшов деякий час. Зразок яблуньки прийнявся, деревце почало скоро рости вгору. Випускало з себе все нові й нові гіллячки та все розвивалося.

За декілька років навесні деревце вкрилося гарним, білим цвітом. А восени його гілки гнулися

вже під вагою рясних червоних яблук. Покликав батько сина до саду:

— Ану, синку, покуштуй но яблук з колишньої дикої яблуньки! — сказав всміхаючися. — Та дивись, не дуже кривися, як квасні!

Син зірвав одно яблуко й обережно надкусив його. Яблуко було дуже смачне, соковите й солодке.

— Ну, так що скажеш, синку? — запитав батько.

— Ой, тату, які смачні яблука! Ніколи б не повірив, як би сам не бачив, що це дика яблунька дала такі смачні яблука! Ви казали правду: ваші труди не пішли намарне!

— Ось бачиш, любий, — сказав повчаючи батько. — Коли б це деревце залишилося в лісі і ніхто б про нього не дбав то воно росло б і криве й суковате, приносило б лише дрібні квасниці. А ось я про нього турбувався, щоб воно росло просто, струнким деревом, прищепив йому гілочки шляхетної яблуні, дав дереву нову, ліпшу силу і якби кров нову в нього вніс. Бо так, як ми маємо кров, так дерево має свої соки. Отже сік дикої яблуні перемішався з соком гілочки зі шляхетної яблуні і вийшла гарна яблуня. Сам тепер бачиш, як це маленьке деревце віддячило мені за турботи коло нього. Дав би Господь, щоб і ти так віддячився своїм батькам та добрим людям за те, що вчать тебе і хочуть зробити з тебе гарну, освічену людину, щоб виріс корисним і собі й рідному народові.

Федір Гай-Гаєвський

З а п и т а н н я: Як щеплять яблунки?

Чому можна прирівняти науку в школі до щеплення дичок?

58. Діброва.

Ой, діброво, темний гаю!
Тебе одягає
тричі на рік... Багатого
собі батька маєш.

Раз укриє тебе рясно
зеленим покровом,¹ —
аж сам собі дивується
на свою діброву.

Надивившись на доненьку
любу, молодую,
возьме її та й огорне
в ризу золотую,

і сповіє дорогою
білою габою,¹ —
та й спать ляже, втомившись
турбою² такою.

Тарас Шевченко

Пояснення: ¹ покров, габа — покривало. ² турба — турбота, журба.

Запитання: Як змінюється вигляд лісу в різних порах року?

59. Великодня ніч і свячення паски.

Надворі темно, по хатах світиться. Небо вкрилось зірками. Тихо по селу.

Аж ось заскрипіли одні ворота й другі, почулися людські голоси, люди рушили до церкви. Поїхали возами шляхом. На возах понаскладали свячене, понасаджали старших дітей; дорослі йдуть біля возів, а інші просто через гору межами. Дома лишилися тільки хазяйки з малими дітьми.

У темряві сяють маленькі вікна дерев'яної церковці. У церкві, на цвинтарі і попід дзвіницею повно людей; поза цвинтарем цілий табір волових і кінських возів. От-от дочитаються Христа. Дочитались. Засяла церква ще більше, задзвонили в усі дзвони і потомлений безсонною ніччю нарід стрепенувся. Радісно залунало попід церковною банею: „Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поправ і сущим во гробіх живот дарував”.¹ Гучно на священикове „Христос воскрес!” відповідають люди: „Воістину воскрес!”² і другий раз і третій раз — і виходять з церкви. Понад чубатими й завітчаними людськими головами пронесли з церкви корогви і хрести.

Кругом церкви на цвинтарі поуставляли свячене, а самі стоять за ним стіною, заступаючи собою передсвітній вітерець, що пролазить поза комір і в рукави одежі, освіжує всіх і не гасить засвічених при свяченім високих свічок. Парубки несуть корогви, що їх посправляли за колядні гроші. Дяки, а з ними всі люди тягнуть „Христос воскрес”, а священик благословить і кропить свяченою водою паски. Титар³ і паламар, ідучи за священиком, відбирають від кожної миски і від кожних ночовок⁴ по дві крашанки й надгорілі свічечки. Ті, що біля них уже священик пройшов, збирають свячене, зав'язують миски у скатерті і товпляться до виходу з цвинтаря. Людський говір покрива-

ється гомоном дзвонів. Усі радісні, прибрані в кращу одіж, христосуються,⁵ опісля розходяться по дворах. Вулиця повна возів та людей. Просвітилося небо на сході і невеличкі хмарки пливуть, попідзолочувані знизу промінням сонця, що ще не виплило на небо.

За Григорієм Квіткою

Пояснення: ¹ Христос воскрес із мертвих, смертю переборов смерті і тим, що в гробах, дарував життя. ² на правду воскрес. ³ титар — старший брат церковний. ⁴ ночовки, ночви — нецьки. ⁵ христосуватися — вітатися з Великоднем, цілючися.

З а п и т а н н я: Як святкують у нашому селі Великдень?

60. Христос воскрес.

„Христос воскрес!” — величну звістку
розносять дзвони голосні.

Вони хочуть збудити природу,
що в зимовому спала сні.

„Христос воскрес!” — співає пташка,
вернувшись з вирію в свій край,
в годину світлу гадає
знайти і тут коханий рай.

„Христос воскрес!” — говорить сонце
з весняних радісних небес:
життя воскресло і надія, —
Христос воскрес! Христос воскрес!

М. Колодязинська

61. Гагілки.

На Великдень бавляться дівчата коло церкви, виводячи гагілки. Це останок релігійних обрядів українського народу з поганських часів. Тоді святкували свято весни. Воно було продовженням святкування празника в честь сонця, або Дажбога; цей празник припадав на кінець місяця грудня (тепер Різдво).

Отже гагілки, це пісні, а разом і забави в часі

свята весни. В тих піснях співають часто про Ладу. А Ладую звали богиню весни. Та ще в тих піснях співають про золоте зернятко, про те, як ховають зиму, про те, як бджоли починають забиратися до свого діла.

Ті пісні дуже різноманітні. Мало який народ має їх так багато, як наш. У гагілках є багато слів та думок, часом незрозумілих тепер і для тих, що співають, і для тих, що слухають. Кожна гагілка має окрему назву, як напр.: Криве коло, Коструб, Явір, Шпачок, Воротар.

Пісня про березу

Ой, хвалилася березонька,
що на мені кора біленька,
що на мені листя широкее,
що на мені гілля високее.
Ой, обізвався зелений дубочок:
— „Ой не хвалися, березонько,
не ти свою кору вибілила,
не ти своє листя широчила,¹
не ти своє гілля височила!²
Вибілило кору ясне сонце,
широчив листя та буйний вітер,
височив гілля та дрібний дощик”.

К о л о

(Дівчата, побравшись за руки, ходять колом і співають:)

Ой, зацвили фіялочки, зацвили,
Аж ся гори з долинами прикрили.
Збирала їх Маринейка знизенька,
А за нею і братейко зблизенька.
Ой, ходи ж ти, мій братейку, за мною:
Люба мені бесідою з тобою.

Пояснення: ¹ широчити — розрогнути вшир. ² височити — піднести в гору.

З а п и т а н н я: Які знаєте гагілки?
Як у вас виводять їх?

62. На полонині.

Зелено довкола, тільки голіватні¹ тулять до землі свої білі голівки, мов цікаві очі визирають з-поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоров'ям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою підіймається круглий шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороті, десь-колись пес гавкне, зелена жовна² застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопілку з-за ременя, як заграю, як задрібочу, як заведу думки, аж серце в грудях підскакує, або сльози на очі навертаються!...

Го-го! Вуйку³-небоже! Ти забрав вівцю, та то так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але сьогодні ти зарізав одну, завтра заріжеш дві, а позавтра передушиш мені пів турми.⁴ Ні, небоже! Такої згоди в нас нема! Ти гадаєш, що я цівку⁵ тільки на пострах ношу? Го-го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на тебе в цім виверті!⁶ Вже мені одно, смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!...

Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом — не приходив. Але не мене здурити! Вже як я завзявся, то не попусти. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око виколи. Вітер стогне у верхів'ях смерік. Потік шумить унизу, а я скулився серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, наслухую. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти попри мене, і сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь — уже близько. Витріщаю очі — суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв догори, вітриль, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вцілити йому просто під ліву

лопатку. Раптом він став, голову набік — фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла, і в цій хвилині бух-бух! З обох дул польотці,⁷ так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнув на землю. Але то тільки хвилина була така. За якусь мить він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видко не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рухаюся. Втікати нікуди, набивати не час.

— Ну, — думаю собі, — коли я кепсько трапив, тільки задряпнув його, то буде по мені. А втім — Божа воля. Раз мати родила.

Та поки що буде — маю ще сокиру за ременем. Вхопив сокиру у жменю, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима оперся об сплетене коріняччя виверта, що, мов стіна сторчало догори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка. А він уже ось-ось. Хапається лабами за коріння, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний п'яниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить, і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лапою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. А в цій хвилині вістря моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило її дотла. Він ще раз застогнав — так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився додолу, щез у непрозорій п'їтмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг вийняти, таки з ним покотилася вниз.

А тоді, як не скочу з виверта та хащами, та на плай,⁸ та лісом, та на поляну, та понад яр, ялівцями — одним духом опинився на полонині коло кошари.

Стукаю.

— То ти, Паньку? — питає бац⁹ із середини.

— Та я, відчиніть!

Устав він, засвітив ліхтарню, відчинив.

— Ну, що?

— Та нічого, — кажу.

— Був вуйко?

— Та був.

— І пішов?

— Ні, не пішов.

— А де ж?

— Лежить.

— Що, ти? — Бац не договорив. — Ой, лубойки, а тобі що в ногу? — скрикнув.

— У ногу?

Я й сам не знав, що мені в ногу, і тільки тепер, поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока¹⁰ — кривава, і кров заливає сліди. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко по нозі і відразу продер і ходак і онучу і ногу аж до самої кости. Коли розвинули ногу, то я зомлів — крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти, і за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого з моєю сокирою в головищу.

Іван Франко

Пояснення: ¹ голіватні — верховинські квіти. ² жовна — пташка, подібна до дятеля. ³ вуйко — так верховинці називають ведмедя. ⁴ турма — стара овець. ⁵ цівка — дуло; тут: кріс, рушниця. ⁶ виверт — яма, де бури вивернула дерево з корінням. ⁷ льотка — набій. ⁸ плай — гірська стежка. ⁹ бац — найстарший пастух на полонині. ¹⁰ волока — вовняні шнури до обвивання ніг.

63. Верховинець.

за Миколою Устияновичем
обр. Романа Симовича

Скранн

Памалу

Вер-хо-ви-но світ-ку ти наш гей, як у

Альти.

Верховино, світку ти наш,
гей, як у тебе тут мило!
Як хвилі рік пливе тут час,
свобідно, шумно, весело.

З верха на верх, а з бору в бір
з легкими в серці думками,
на плечах кріс, в руках топір,
гуляє легінь¹ пляями.

ЛітѸм цілим, як ніч, так день,
хлопці гуляють там наші,
свобідна там вода, вогень,²
доволі ліса і паші.

Гей, що нам там Поділля край!
Нам полонина — Поділля,
а бори — степ, ялиця — май,
а звіра голос — весілля.

За Миколою Устіяновичем

Пояснення: ¹ легінь — парубок. ² вогень — вогонь.

64. Життя на полонинах.

Це було вліті. Я, з одним товаришем вибрався з Буркута жабівського¹ на полонину Озірну, що лежить далеко в гуцульських Карпатах. Ми пробиралися сиглами,² дряпаючися догори щораз вище і аж по довгому та томливому ході вийшли на полонину.

Полонини — це великі пасовища в безлісистих околицях найвищих гірських верхів, порослі літом буйною, запашною травою. Полонинські трави й зілля для худоби дуже смачні та поживні, тому й бриндза від худоби, що випасається на подальших полонинах, масна й смачна та нещиплива, ані квасна, як від худоби з долинних пасовищ. Найбільші полонини, на які літом зганяють гуцули маржину³ з цілого косівського повіту й околиці, — в Чорногорі. Поверхня їх більш-менш рівна, місцями горбата. Бувають громадські і господарські полонини. Вони повідділювані одна від одної високими загородами — воринням.⁴ Там, куди веде дорога, або стежка, вориння можна розбирати і знову складати. Проїхавши в такому місці, треба вориння знову закласти, щоб худоба, яка нахо-

диться на загороджений полонині, не пішла на чужу.

Більше, як половину року, стоять полонини пусто, бо їх покриває білий сніг. І тоді тільки вихор по них гуляє, або голодний звір завие. Аж коли сніги потануть, тоді полонини оживають наново. Вони поростають буйною травою та запашним зіллям.

У лісах щебечуть пташки, а пастух жене свою худобу в гори. Тоді наповняється повітря різними голосами: реве товар, іржуть коні, бляють вівці, далеко по горах несеться гомін вівчарської сопілки, або тужливі звуки поважної трембіти,⁵ що відбиваються відгомоном десь геть аж у сусідньому лісі. У стаях⁶ пораються пастухи, відбирають від коров і овець молоко, гляджуть⁷ його і виробляють з нього гуслянку,⁸ вурдү,⁹ жентяцю¹⁰ та бриндзу, а також масло й сир. Маржина та набіл — це головне багатство гуцулів.

Серед полонини є стая, а в ній колиба.¹¹ У колибі висять два або три кітли, в яких вариться молоко. Тут день і ніч не вигасає ватра. Попід стіни колиби стоять звичайно дерев'яні лавки, посуд, найпотрібніше знаряддя й трембіти. Гуцул найрадше сидить або лежить на землі коло ватри.

Вівчар на полонині носить пів року одну сорочку. Він виварює її наперед у старому маслі або вимочує в дьогтю й тому то вона чорна, як саджа змішана з попелом. Ціле літо на полонині він не купається й рідко коли миється; не бачить шматка хліба, а за м'ясо й не згадує. Його стравою є кулеша, а як нема кулеші, то жиє жентяцею, вурдою й гуслянкою.

Побіч колиби є загороджене місце з вориння, куди заганяють на ніч худобу. Вівчарські пси дають знати, коли маржині грозить яка небезпека.

На полонині є господарем в а́таг, це є найстарший пастух, якого вівчарі безумовно слухають.

Остап Макарушка

Пояснення: ¹ Ж а б ' є — найбільше гуцульське село. ² с и г л и — смерекові ліси. ³ м а р ж и н а — по-гуцульському — худоба, товар. ⁴ в о р и н н я — гуцульська загорода, зроблена з жердок. ⁵ т р е м б і т а — дерев'яна труба, 3—4 метри завдовжки, сповита березовою корою, вужча на тому кінці, що прикладається до уст. ⁶ с т а я — загорода на полонині для худоби. ⁷ г л я д ж у т ь — заправляють глягом, тобто шматком телячого шлунка, від чого молоко відразу зсідається. ⁸ г у с л я н к а — рід квасного молока. ⁹ в у р д а — варена сметана з овечого молока. ¹⁰ ж е н т і ц я — сироватка з овечого молока. ¹¹ к о л и б а — хата для пастухів на полонині.

З а в д а н н я: Опишіть життя гуцулів на полонинах.

65. Кому трудніше працювати.

Чоловік із жінкою часто сперечалися: кому з них робити трудніш? Чоловік казав, що робота в полі — ото робота; а жінка весь день крутиться і крутиться по хаті, а роботи її не видно. От раз навесну і помінялися вони роботами: жінка поїхала орати, а чоловік лишився дома.

От, ідучи орати, жінка й наказує чоловікові:

— Гляди ж мені, не проспи череди, віджени корови у череду, а овечки і телята у ватагу; та гляди, не запропасти курчат із квочкою, нагодуй їх, та щоб обід у тебе поспів, поки приїду, і буханців напечи; та масла сколоти і щоб сколотини ¹ були; он там сухе просо, то стовчи пшоно на кашу.

Загадала ² все і поїхала в поле.

Поки чоловік зібрався гнати скотину, а ватагу й череду вже прогнали; треба було бігом доганяти. Вернувся додому, та щоб шуліка ³ не потаскав курчат, він позв'язував їх, прив'язав до квочки і пустив на двір, а сам став поратися коло печі.

Бачив він, що жінка і діжу місить і пшоно товче на кашу тоді, як палиться в печі. От замісив

він діжу і став разом у ступі пшоно товкти; а щоб за одним заходом сколотити і масло, прив'язав до пояса горщик із сметаною, бач, з такою гадкою, що, як товктиметься пшоно, то й масло сколотиться.

От тільки почав товкти пшоно в ступі, а квочка — кир-р, кир-р, а курчата як запищать! — він від ступи та надвір глянути, чого вони, та зачепився за ломаку і простягся, — а горщик зі сметаною розбився.

Дивиться він — аж здоровенний шуліка ухопив курча, а за ним потяглись усі курчата з квочкою, бо зв'язані були міцно. Так усіх і забрав шуліка.

Поки чоловік розглядав, куди поніс шуліка квочку з курчатами, за той час вліз кабан у хату, звалив діжу з тістом; воно поплило по хаті, а кабан глитає його на ввесь рот, а другий кабан порається біля пшона в ступі. А тут і в печі погасло.

Загадався чоловік, стоїть та й думає, що йому робити, а вже давно обідня пора. От уже й жінка вернулася з поля. Приїхала вона на подвір'я, зирк — квочки нема. Мерщій⁴ розпрягла коня та в хату, та й питає чоловіка:

— Де квочка з курчатами?

— Де? Шуліка вхопив. Я позв'язував курчат та й поприпинав до квочки, щоб шуліка не вхопив якого, або щоб не порозбігались. Аж шуліка налетів, такий здоровенний, що й квочку поніс і курчат.

— А обідати наварив?

— Наварив!... Коли в печі погасло!

— Масло сколотив?

— Е, сколотив тобі! Побіг за квочкою, спіткнувся, а горщик розбився, і сметану собаки поїли.

— Та що це в тебе тісто по хаті?

— Та бісові кабани! Я кинувся за квочкою,

а вони в хату: один діжу вивернув, другий пшоно у ступі поїв.

— Так ти, бачу, все поробив?

— Еге ж, поробив! Поробиш за цими іродовими шуліками та кабанами.

— А я ж зорала, що ти сказав, та, бач, у яку ще пору вернулася.

— Еге, там одно діло, а тут, оң, скільки наказала: і те зроби і друге зроби; де ж його з усім цим упоратися?

— А я ж упораюся кожного дня. От тож то і є! Не сварися, не кажи, що жінкам нічого робити.

Народне оповідання

Пояснення: ¹ сколотини — маслянка. ² загадати — наказати щось зробити. ³ шуліка — яструб. ⁴ мерщій — раз-два.

Запитання: Чого вчить нас оповідання про те, кому трудніше працювати?

Чи годиться легковажити працю інших?

/ 66. Жертва.

Вся родина сиділа за вечерею. Тільки Олена, найстарша дочка господаря, поралася коло печі. Вона дожидала свого судженого, якого щойно не було видно. Прислухалася, чи не йде.

Зненацька почула таке, що налякалася дуже. Оце попід вікна пробіг їх собака і потяг за собою по землі ланцюг. Олена знала, що собака був дуже лютий і кидався на людей та кусав усякого, хто навинувся йому на очі. Його не спускали ніколи з ланцюга. Олена бачила небезпеку для свого судженого, який якраз міг тепер надійти.

Не сказала нікому ні слова, тільки вибігла на подвір'я, наздогнала собаку і зловила його за ланцюг. Та в ту ж мить собака кинувся на неї й покусавав її. Олена крикнула, що й не чулася.

Аж тепер побачила вона, що собаці тече піна з рота. Пізнала, що пес скажений.

На зойк дівчини вибіг батько з хати і хотів допомогти їй прив'язати пса. Але Олена зчинила крик, щоб ніхто не наближався до неї.

— Не йдіть до мене, Брисько сказився. Він покусав вже мене. Я сама його прив'яжу. Не йдіть, тату! — кричала.

Тримала сильно ланцюг у руках і тягнула пса до буди, та прив'язала його нарешті, хоч пес ще кілька разів укусив її.

Тимчасом батько пішов до хати, виніс рушницю й застрілив собаку.

Дівчина заперлася в коморі й просила, щоб ніхто не наближався до неї, як розвинеться недуга. Вона свідомо посвятилася за других і їй не жаль було вмирати. Рани боліли невимовно, і Олена була певна, що їй доведеться вмирати.

Тимчасом післали по лікаря. На щастя, лікар мав лік проти скажености. Він впорскнув його до крові, обмив і зав'язав рани. Потім перевезли Олену до міста до лічниці, де вона по якомусь часі видужала.

Вона була рада, що могла посвятитися за рідних.

Антін Крушельницький

З а п и т а н н я: Як Олена посвятилася за рідних?
Як називаємо таку посвяту?

67. Навесну.

Лани веснянії на сонці зеленіють,
гойдаються, пливуть, хвилюють, гомонять,
за ними здалеку тополі ледве мріють,
поза тополями верхи могил синіють,
синіють і тремтять.

Блакитом ласкавим ідуть-несуться хмари,
 глядять і жевріють ¹ — вітають Божий рай;
 де-не-де чаєнят ² летять під ними пари...
 І тихо-тихо йдуть їх ясні отари
 на інший край...

Микола Філянський

Пояснення: ¹ жевріти — жаритися. ² чаєня — чаєнятко, мала чайка.

68. Вечірня пісня.

Помалу, спокійно *p* С. Володимир Смілянко
 Обр. Роман Сімович

Сопрани

Альти

Ти-хе-сенький вечір на зем-лю спада-є і

сон-це сі-да-є в тем-несенький гай. Ой, сонечко яс-не не-

вже ти втомилось? Чи ти розгні-ви-лось, і ще не ля-гай.

Тихесенький вечір
 на землю спадає,
 і сонце сідає
 в темнесенький гай.

— „Ой, сонечко ясне,
 невже ти втомилось,
 чи ти розгнівилось?
 Іще не лягай!

Світи ще годину,
бо рано ще спати,¹
милуй нас, як мати,
теплом обгортай.

Ой, сонечко яснє,
невже ти втомилось,
чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно.
і темно надвóрі
хоч місяць і зорі
освітять наш край.

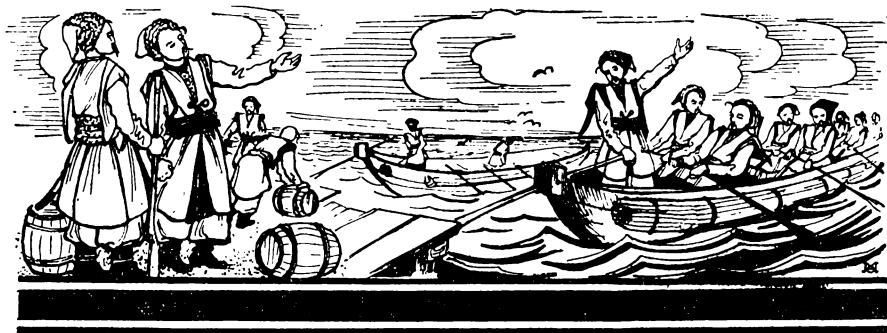
Ой, сонечко яснє,
невже ти втомилось,
чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!"

Не слухає сонце,
за гóру сідає ,
і нам посилає
на всю ніч: „Прощай!"

— „Ой, сонечко яснє,
невже ти втомилось,
чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!"

Володимир Самійленко

Пояснення: ¹ рано ще спати — ще завчасно йти спати.

69. Байда.

1.

До великої покари
на розпутті при-дорозі
судять Байду яничари¹
в Золотім Галатськім Розі.
Суд скінчився. — „Хлопці, гайда!”
мовив сам султán³ турецький, —
„Люту смерть хай прийме Байда,
князь-отаман Вишневецький.
Так скатуйте розбишаку,
щоб почула і забула
Україна з переляку
і дорогу до Стамбула.⁴

Хай почує вся отара
гайдамаків запорозьких,
що чекає й їх та кара
на площах золоторозьких!”
„Смерть йому!” — кати гукнули.
Змовчав Байда перед горем,
тільки іскри промайнули
в грізнім погляді суворім...
Тут взяли його наскоком
яничари злісні й грізні

й почепили правим боком
та на гак товстий, залізний.

2.

— „Гей, не гнись, могутня спино,
не зломись, моє ребро! —
Ти прощай вже Україно,
і прощай, старий Дніпро!
Хай же турок не вчуває,
як терплю я муки й глум”.
І старий козак співає —
розганяє біль і сум.
Віддає він Богу дяку,
що досяг цього вінця,
що не знав ніколи ляку
і дійшов так до кінця.

Тут до нього кат нагнувся,
щоб надати більше мук,
Байда хутко стрепенувся,
і вхопив від турка лук
і тремтячими руками
у султана навдалу⁵
понад злісними катами
він пустив свою стрілу.
Та пропав задармо замах,
бо в очах маріла мла,
і в руках в кривавих плямах
поковзнула стріла!...

Через три дні він скінчився,⁶
як дійшов до серця крюк,⁷
та терплячим залишився
аж до смерти серед мук.
А як турки забирали
в яму з крюка мертвяка,
в сторону ту позирали,
що вродила козака.

Григорій Чупринка

Пояснення: ¹ яничар — турецький вояк. Яничарів набирали і виховували турки із християнських хлопців, забраних у неволю. ² Золотий Галатський Ріг — частина Царгороду. ³ султан — цар турецької держави. ⁴ Стамбул (також Істанбул) — турецька назва Царгороду. ⁵ навдалу — навропаді. ⁶ скінчився — вмер. ⁷ крюк — гак.

Запитання: Як умирали козаки в турецькій неволі?

70. Олесь.

1. На селі.

То було давно, ще тоді, як Україну шарпали турки й татари, а українські гетьмани ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Вокруг нього були ліси. В селі жили прості люди, хлібороби. Якби не татари, то їм жити було б непогано. А то часто й густо набігали татари, грабували, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи туркам. Іноді гнали татари з України тисячі нещасних людей.

І тій слобідці¹ довелося зазнати лиха, але, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона заховалася в лісах і знайти її було нелегко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло неї пишався рясний садок. У садку гули бджоли, там була пасіка.

У тій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у турецькій неволі, але визволився відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину Олесю і хлопця-стрибунця Михайлика. Олесь була невеличка дівчина, років шістнадцяти.

Дід був щасливий з дітьми, і діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними. Він розказував їм про турецьку та татарську неволю. Бувало сидить дід у пасіці, робить щонебудь

коло улика, або там граблі, чи що; і Михайлик теж щось тут майструє і дівчи́на Олеся сидить тут із шиттям. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про турецьку неволю.

А дідусь:

— Та я вже розказував, ти ж чув.

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю; так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть із нього. Олеся схилить чорняву голівоньку на руку, а Михайлик-стрибунець уже не стрибає, тільки теж сидить та слухає.

2. Оповідання про турків і татар.

А дід розповідає, як був він у турецькій каторзі.²

— Три роки був я у турецькій каторзі, прикований до місця. А каторга — то корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину.³ А наші голі плечі раз-у-раз списували доглядачі нагаями та колючою червоною таволгою.⁴

— І кров текла? — скрикнув Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Я б їх усіх побив, тих татар та турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки.

Олеся нічого не каже, тільки все її обличчя зблідне. А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. Як визволили мене козаки, нездатний я вже був козакувати. Вернувся я додому. Тут я ваших батьків пізнав: і твого, Олеся, і твого, Михайлику. Ви були сусіди, Михайлик був тоді ще дуже малий, років зо два йому було. А тобі, Олеся, років зо сім було й ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли нараз набігла татарва. Що тут казати? Відбивалися ми люто, та нічого не вдіяли. Село татари спалили,

багато людей повбивали, багато в неволю забрали. Та дехто й утік. Оці то втікачі вернулися потім сюди та й знов тут побудувалися. Мене вдарено чимсь важким по голові; я й упав. Але я не вмер і вночі учутився. Дивлюся — місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе, аж я на пожарині, а круг мене трупи-трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матери. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой, прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твої тут батько й мати були, Олесю, мертві... А тебе вже я потім знайшов у лісі. Ти забігла якось туди. Ось і все.

Змовкне дід. Олеся сидить — не ворухнеться. У неї обличчя бліде, в очах палає вогонь. Дід гляне на неї та й похитає головою:

— Гай, гай! — каже. — Засмутив я тебе, моя ясочко. Але що ж робити? Без лиха не проживемо. Не журіться, діточки: ваші батьки полягли доброю смертю, Рідний Край боронючи. Кожна людина повинна боронити від усякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя! — промовить дівчина тихо та й замислиться ще дужче.

3. Т а т а р и.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодилися в ліс по ягоди, а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, набреде на нього людина та й утоне. Дід і боявся, щоб з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтеся, дідусю; хіба ми не знаємо?

А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голосочком:

— Авже ж знаємо!

Побрали діти глечики та й пішли. Дід довго дивився їм услід.

Михайлик каже:

— Олесю, сестричко, ходім аж на той бік!

Лісу не можна було перейти, бо ж болото там було серед нього. А обходити — далеко, верстов шість. Олеся каже:

— Але ж то далеко.

— Нічого! — каже Михайлик, — там ягід так багато! Ходім, голубонько!

Пішли. Не увійшли в ліс, а пішли по узліссі. З одного боку був височезний старий темний ліс, а з другого простягався степ. Дівчина й хлопець ішли швидко. Відійшли вже верстов на п'ять від дому, коли Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, що це таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди. Вони були верхи. То були не наші люди. Островерхі шапки маячили здалеку. Таких шапок наші не носять. Олеся багато чула дечого від діда. Вона пізнала тих людей. Ось-ось вони побачуть їх і заберуть. Олеся ухопила Михайлика за руку й мовчки потягла в кущі.

— Що таке? що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся з-за кущів бачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. То вони шукають, де слобода. Ще якийсь час і вони знайдуть її... Що тоді буде?...

Село запалять, людей повбивають... І дідуся вб'ють... Боже мій, треба бігти, треба сказати!... Але ж татари їдуть кіньми: доїдуть швидше, ніж

вона добіжить. Як би вони тут загаялися... Та як же те зробити, як це їй зробити?

Бідне серденько Олесі мучилося. А татари під'їздили все ближче та ближче... Вже видно погані обличчя. І відразу Олеся надумала...

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братіку, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари! Чуеш?!

І потрусила хлопця за плече. Він немов прокинувся від того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вб'ють.

— А ти ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійся! Ніколи балакати — біжи!

4. За для рідного села.

Хлопець не думав довго. Він кинувся в ліс і побіг з усієї сили.

Олеся лишилася сама. Постояла ще кілька хвилин. Лице її було бліде. Але вона не боялася. Вийшла з-за куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Йшла так, мов не бачила татар. Але татари її побачили. Кинулися до неї. Олеся скрикнула і побігла що сили дали. Та бігла вона не довго. За хвилину татари наздогнали її, щось закричали, загукали й ухопили. Їх було чоловіка тридцять. Вони зупинилися й почали проміж себе балакати. А далі один високий прийшов до дівчини. Забалакав по-нашому, але так погано, що дівчина ледве зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс пройти та й слобода на тім боці.

А татарин до неї:

— То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаємо.

Олеся каже:

— Проведу!

А татарин знов:

— Та не одури, не тікай! А то, бачиш оце?

І він вийняв з піхви криву гостру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини.

— Бачиш оце? Голову зрубаю!

Олеся каже:

— Бачу.

Олесі накинули на шию аркан.⁵ Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня й каже:

— Веди!

Олеся повела. Але йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Ще трохи обійшла ліс, тоді знайшла стежку, що бігла в ліс із степу, і пішла по ній. Татари їхали слідом за нею. Де далі ліс усе густішав: Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вела й думала: „Чи добіг вже Михайлик додому? Чи сказав дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити бісурманів, поки він добіжить!”

Ішла тихо, іноді звертала на бік, тоді знов назад верталася. Татари сердилися, а високий кричав:

— Що ти плутаєш? Веди гарно, а то ось...

І показав рукою на шаблюку.

Дівчина казала:

— А ось зараз ліс кінчиться, там і слобода.

І веде далі. Ліс зробився страшенно густий. Але ж Олеся добре його знала. Так часто ходила сюди по гриби та по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялася у дряговину.⁶ Олеся повела татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до

краю твердої землі й зупинилася. Навкруги було темно й пушта така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг звідсіль вийти, не загрузши в болоті. Татари лісу не знали.

Високий татарин крикнув:

— Чого ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали в неї темні очі. Вона глянула ворогам в очі й тихо промовила:

— Далі не піду.

Татарин під'їхав аж до неї, показав їй нагая і вилаяв. Дівчина усміхнулася.

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс і ви певно не вилізете звідсіль.

У тій же хвилині ніж блиснув у татарській руці й ударив дівчину в груди. Як билина підрізана впала вона додолу. Але ще не була мертва. Вона підняла ще руку.

— Кожний повинен Рідну Країну боронити! Знайте це, вороги!

Її головонька схилилася й чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї й усі вороги завернули назад.

5. В урятованому селі.

А Михайлик тимчасом добіг додому. Він казав, що татар хто й зна скільки. Люди покидали все й повтікали в ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди в лісі. Потім їм не стало їди. Треба було вертатися. Другого дня післали одного парубка подивитися, що в селі. Парубок вернувся й сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх обминули і вернулися додому. Але ж Олесі там не було. Дід Данило попросив кількох чоловіків і всі, озброївшись, гуртом пішли шукати

її в лісі. Михайлик провів їх до місця, де він покинув Олесю. Тут знайшли татарські сліди. По тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коней, що позагружали в болоті; татар не було. Мабуть вони позлазили з коней та й потопилися в багні.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Лежала мертва, з ножом у грудях. На шиї в неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дід Данило й усі люди, що вона своєю смертю урятувала рідне село. Зробили мари з гильок і понесли дороге тіло додому.

Другого дня ховали Олесю. Подруги-дівчата несли труну. В ній лежала Олеся убрана, як до вінця.⁷ На голові був вінок. Навкруг співали пташки, угорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалося, що на обличчі в неї сяла радість. Еге, їй можна було радіти!...

Ридаючи проводили її до холодної ями; ридаючи засипали землю. Не сам дід Данило плакав — плакали всі: і старі й малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але, як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більш не плакав. Обличчя його поважне. Він простяг руки над могилкою й сказав:

— Кожний повинен боронити свій Рідний Край, не жалюючи життя! Дай Боже всякому такої смерти.

Борис Грінченко

Пояснення: ¹ слобідка — мале село, де жили свободні селяни, що не відробляли панщини. ² каторга — важкі примусові роботи невольників. ³ судина — судно, корабель. ⁴ таволга — рід степової рослини з колючками. ⁵ аркан — довгий мотуз із зашморгом, яким татари ловили людей. ⁶ дряговина — багно, мокляк. ⁷ як до вінця — як до вінчання.

З а п и т а н н я: Як нападали татари на українські села?
Як Олеся врятувала рідне село?
Як називаємо таку посвяту?

71. Німецький посол на Запорозжжі.

1. В Регенсбургу.

Гарячий серпневий день 1594. року кінчався, коли перед Еріхом Лясотою, послом німецького цісаря до українських козаків, замайóрили здалека мури Регенсбургу.¹

Посол з полегкістю зітхнув: довга, поперх три-місячна подорож з Німеччини на Запорозжжя щасливо кінчалася.

Коло Лясоти їхали два козацькі старшини, сотники Сасько Федорович і Ничипор з невеликим почетом.² Тепер і вони вдивлялися в регенсбурзькі замкові і церковні вежі, що з кожною хвилиною немов росли, підносилися все вище і вище.

Сонце заходило, коли німецький і українські послы в'їхали до міста.

Вартовий при міській брамі затрубів довго і пронизливо. Це був знак для замку. То ж коли послы приїхали до замку, вдарили фанфари,³ замкова сторожа вишикувалася на подвір'ї, командант привітав по-військовому козацьких гостей.

Другого дня Лясота і козаки були милостиво прийняті на послуху цісарем у прияві тайних радників, причім козаки піднесли цісареві два турецькі прапори, як почесний дар. Козацькі послы в імені гетьмана погодилися на військовий союз України з Німеччиною, що мав на меті спинити наступ Туреччини на християнські землі.

Заки Лясота з запорозькими послами виїхали до Відня до головнокомандувача цісарських військ, Христофа фон Тіфенбаха, цісар доручив Лясоті оповісти собі все про Україну.

Лясота прийшов вдруге до цісаря з чималою записною книжкою. День-у-день записував він свої подорожні враження, описував міста і людей, уміщував тут згадки про події і пригоди.

Оповідає він цісареві про цілу дорогу і немов наново все переживає. Неначе живі встають перед очима старезні галицькі ліси, наддніпрянські степи, укріплені городи. Свое оповідання він часом перериває, щоб прочитати якийсь опис зі споминів.

2. В з д о в ж п о У к р а ї н і.

Оповідає цісареві Лясота, як через Моравію і Словаччину⁴ добився до першого українського села, як проїхав Карпати і через Яслиська та Сянік⁵ дістався до Львова.

У цьому місці свого оповідання розгорнув щоденник і став читати: „Львів — столиця Червоної Руси.⁶ У місті є єпископська катедра, воевідство і староство; має два замки: один у місті, другий поза містом на високій горі, звідки відкривається вигляд на декілька миль.

У цьому місті багата торгівля...”

— Ідучи на схід, я часто стрічав купецькі валки, що їхали до Львова і зі Львова, — оповідав далі посол. — Вони звичайно проїждять тим шляхом, що і я їхав: через Броди, Почаїв, Вишневець, Пиляву, Прилуки, Погребище, Трипілля до Києва. Всі ці міста і містечка чимось замітні і славні...

Посол знову став читати:

„Прилуки, велике, нове укріплене місто з замком; в ньому є чотири тисячі домів над річкою Десницею... Місто це оточене дуже гарними, просторими і родючими ланами і пасовиськами, серед яких розташовані поодинокі маленькі дивні будинки зі стрільницями; туди ховаються селяни, заскочені знечев'я татарами і обороняються від них; тому кожний селянин, йдучи на працю в поле, завжди має з собою рушницю на плечах і шаблю або тесак при боці; бо вони дуже часто є в небезпеці перед татарами і майже ніколи не бувають безпечні перед ними”.

— 17. травня прибули ми до Києва, — оповідає посол. — Це була колись славно столиця і самостійне князівство. Багато б можна тут говорити, та я прочитаю вашій Цісарській Величності лише те, що важніше:

„Київ великий і сильно укріплений, був давніше прикрашений багатьома, ⁶ дуже гарними церквами і будинками, і громадськими, і приватними... Особливо славний чудовий і величавий собор св. Софії, якому нема рівного щодо величини і який побудований цісарем Володимиром на зразок катедри св. Софії в Царгороді. Церква хоч і зберіглася, але в теперішній час вона дуже занедбана; горішні склепіння її, особливо в середній частині, прикрашені мозаїкою, ⁷ долівка викладана гарним кольоровим камінням; нагорі галерія або хори, поруччя яких від одної колони до другої складаються з суцільних кам'яних блакитних плит з прозірчастою різьбою... Далі з хорів виходять по шрубованих сходах на вежечку, куди князь, за переказом, мав звичай скликати раду. Слід іще звернути увагу на руїни чудових воріт; одні називають їх золотими, інші — залізними воротами; це була дуже гарна будова, наскільки можна собі уявити зі збережених останків”.

— Коли ми прибули на Запорозьку Січ, що є на острові Базавлук, гетьман Богдан Микошинський вислав напроти нас запорозьку старшину, що зустріла нас з військовими почестями. На наше привітання стріляли з гармат.

„19. червня, — читав посол зі щоденника, — вранці вожд разом з кількома старшинами прийшов до нас з візитою, а потім приймав нас у себе”.

Коли посол оповів про переговори і про згоду козаків воювати спільно проти турків, цісар запитав:

— А якими вам, мій после, видалися самі козаки?

— Про українських козаків, — відповів Лясота, — всі, що з ними стрінулися, однаково чи приятелі, чи вороги, говорять з найбільшими похвалами. Я сам назвав їх у щоденнику хоробрими і підприємливими людьми, що від ранніх літ вправляються у військовій справі і добре вивчили ворога — турків і татар... Вони мають власні гармати і багато з них вміє поводитися з цією зброєю, так що їм не треба наймати і утримувати окремих гармашів. Їх старшина задовольняється тими пайками, що дістають усі і не вимагає більшої платні”.

— Яке ж значення мають запорожці для своїх сусідів, зокрема для Польщі?

„Через те, що внутрішні справи в Польщі, як видно було, могли незабаром довести до перевороту, то я вважав справою незвичайної ваги запевнити собі приязнь цього товариства, що не тільки користується величезними впливами на Україні, але й на нього оглядається і ціла Польща”.

Цісар милоствиво подякував Лясоті за всі труди, за успішне посольство і за оповідання.

— Свій цікавий щоденник дайте надрукувати, после, — сказав цісар. — Залишиться цікава пам’ятка німецького посольства до козаків.

— Зроблю, як велите, Найясніший Пане, — відповів Лясота. — Лиш допишу, що „я й козаки були милоствиво прийняті на послуху цісарем у привіт тайних радників, причому козаки подарували два турецькі прапори...”

— *Остап Далекій*

Пояснення: ¹ Регенсбург — місто в Німеччині; там часто пробував німецький цісар. ² побіч — дружина, двірська служба, або почесний відділ війська, що супроводить когось. ³ фанфари — труби. ⁴ Словацьчина — країна на південь від нинішньої Генеральної Губернії, за Карпатами. На захід від Словацьчини лежить Моравія. ⁵ Яслиська, Сянік — міста на Лемківщині. ⁶ Червона Русь — давня назва Галичини. ⁷ мозаїка — різнокольорові камінчики, складені у взори.

Запитання: Чого їздив посол німецького цісаря на Січ?

Що замітного бачив німецький посол в Україні?

72. Турова круча.

1.

Ляснув погонич пугою;¹ коні заржали, почувши лугову пашу. Потюпали й зникли з очей і з возом і з погоничем і з дівчатами.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено й туди зелено. Було це саме навесні, як ще трава свіжа та молода тільки що вкриє землю. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу... Як ясна зоря вночі покотиться палаючи по небу, так Оріся проїжджала широким лугом із своїми подругами.

Аж ось — шумить-реве Трубайло² за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в тому місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий добрий криштал рине згори і б'ється на дрібні склянки³ об каміння. Над річкою стоїть висока круча.⁴ Вся обросла кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине: оце ж та Турова круча.

Дивляться на неї дівчата та й питаються в старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою.

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Адже ж ти на щось знаєш, так і нам скажи!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені над річкою та й почав розповідати.

2.

— Колись то давно, ще до татарського лихоліття, правив Переяславом⁵ якийсь князь. Та був собі той князь стрілець такий, що, аби зүздрів щось на око, то вже й його. Ото ж раз поїхав той князь на полювання та й відбився в пущі від своєї челяді. Їде та їде пущею, коли ж дивиться, аж на лощині⁶ пасеться стадо турів.⁷

— А що ж то, дідусю, за тури? — спитала Оріся.

— То були такі дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуєдриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина така, що всю пушу красою освітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що їй приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пуші: вхопила його за серце та чудовна краса.

— Дівчино! — сказав. — Будь моєю жоною!

А вона сказала:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє прохання, то я твої тури постріляю!

— Як постріляєш мої тури, то вже більше нічого не стрілятимеш!

Розсердився князь, взяв лук із плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись ті тури в пушу, так і позвалювали дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло, а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер—прибігли над високу кручу і всі шубовсць у воду, та й ні один не переплив, усі каменем лягли на дні, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив ти моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пуші по всі вічні роки!

Отже й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пуші і ніяк не найде свого Переяслава. А Переяслав був уже й у татарських руках, був і в ляхських — чого вже не було із тим Переяславом! А він не найде його та й не найде. А дівчинині тури лежать і досі камінням у воді й от прислухайся: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. Отже,

кажуть, буде такий час, що князь приїде на Турову кручу, повстають тури й підуть шукати собі диких пущ по Україні.

Панько Куліш

Пояснення: ¹ пуга — батіг. ² Трубайло — річка на Полтавщині. ³ склянки — тут: дрібні відламки скла. ⁴ Переяслав — місто на Полтавщині над річкою Трубайлом (Трубежем). ⁵ лощина — гаяла, поляна. ⁷ тур — дикий бик; жив на Україні до XVI ст.

Завдання: Переповідajte переказ про Турову кручу. Який знаєте інший переказ про Переяслав?

73. Дорош.

1. В оселі.

Після шведської пожоги ¹ був військовим осадом ² той самий Дорош, про которого розкажую. Багато дечого доводилося мені про нього чути; розказували, що він був завзятий і дуже письменний: знав по-турецьки і по-татарськи і був за товмача. Як же кошовий Мелашевич вивів запорожців із Туреччини і знов осадив кіш на наших вольностях ³ біля річки Підпольної, то Дорош розмірив окопи, бо знав і кріпості будувати.

Скінчивши своє діло, не довго вже заставався в коші, дуже вже старий був. Подякувавши за хліб-сіль, помандрував собі у степи, щоб денебудь сісти зимовиком ⁴ і завести пасіку, бо дуже кохався у бджолі. Шукав старий собі місця, шукав та й сюди зайшов на Малу Тернівку. Якось йому сподобався наш лиман. ⁵ Та нащо й шукати кращого захисту? Кругом вода, а посередині острів, не треба й огоржуватися; от він тутечки й осадився.

Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тільки й росли де-не-де осички, терни та лози; а він уже понасаджував скрізь дерева, нащепив груш і яблунь, неначе ліс який розвів. Та тут у нього велика пасіка була, може колодок із двісті, коли не більш. За медом було приїздили купці з Харкова, з Біл-

города. Дорош тими грошима, що за мед добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селитися зимовиками; або віднесе на церкву до монастиря.

Ті козаки, що сиділи тут зимовиками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тім острові, неначе який пустельник; із власних рук годував диких кіз, журавлі ходили за ним слідком як собаки, під його хатою виводились бабаки.⁶ Ходив як чернець, у високій шапці, у чорній рясі і підперізувався ремінним поясом. Із себе був дуже високий, а борода, біла як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був із нього дідуган, що хто б його не вздрів, то самі в'язи і хиляться, щоб йому вклонитись.

Тоді дуже мало було зимовиків, то по великих празниках народ приходив до Дороша неначе до церкви (тоді тут не було церков); от він і читав їм євангелію, апостола і псалтир. Люди кажуть: „На самоті чоловік живе з Богом: то, хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, а все ж таки покріпить воно тобі душу, особливо, коли почуєш його з уст чесної перед Богом людини”. Старого Дороша всі дуже поважали: було, як заведуться⁷ за щонебудь або шкоду один одному яку вчинить, то йдуть судитися до старого.

У ті часи, як Дорош тут проживав, набігали ще на слободи⁸ татари. Отсе ж і їх шлях, що йде побіля лиману, бо тут скрізь водопої, а на горах багато криниць. Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то заганяють скотину і ховаються по байраках і кітловинах. Якже бувало слобожани турнуть⁹ звідси татар, то й вони де не возьмуться: на коней, за мушкети і собі провозають непрошених гостей. А Дорош — так ніколи не тікав, сидить собі на пасіці і байдуже йому.

2. Пригода з татаринoм.

Раз, як так проходили татари, Дорош варив собі на вечерю куліш,¹⁰ а татарський ватажок побачив, що з комина іде дим, і послав кілька вершників подивитися, хто там живе. Коли молодий, каже, то візьміть його в ясир; а як старий — „чикин йому башка (відрубайте йому голову)”. Такий, бачите, у них був бісурменський, хижий звичай.

Поїхали татари у лиман, та — як кажуть: „не спитавши броду, не лізь у воду” — і загрузли у болоті. Стали гукати, так Дорош вийшов і розказав їм їх мовою, куди об'їхати; от вони й приїхали до нього. Побалакав він з ними, показав свою пасіку, огород... Так гарно у нього в садочку: було це саме в Спасівку, як уже й дині і кавуни і садовина поспіла.

Вернулися вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили — от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог послав. Ватажок цілісінький вечір з ним пробалакав — тут у нього в хаті і ночував; а на другий день, прощаючися, подарував Дорошеві турецький килим і обіцяв, як буде вертатися, знову до нього заїхати. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь гетьманці¹¹ перехопили його загін і завдали такого чосу,¹² що й сам ватажок не встиг спасти життя перед ними; а його орду у три вітри гнали аж до річки Самари.¹³

Як тікали вони побіля лиману, в одного татарина зашкандибав кінь. Бачить сердешний, що йому вже не втекти, бо за спиною козаки — нічого робити! — от він з коня та в очерет і приліз до Дороша.

— Рятуй! — каже. — Як вирятуєш, то я твій навіки!

— Не знаю, як мені тебе і вирятувати, — від-

казує Дорош, — бо ніде гаразд сховати; певно сьогодні ще понаходять наші козаки, то й витягнуть тебе хоч би з-за печі. І в болоті теж не сховатися, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надозолили.

Однак подумав-погадав старий та й вигадав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку так, щоб тільки влізти чоловікові до плечей, і посадив туди татарина, а зверху накрив його вулієм (був у старого вулій дуже великий). Тільки що обгорнув його гарненько землею, буцім то й справді колодка із бджолою, аж бачить — ідуть до нього козаки.

— Добривечір, діду! — кажуть

— Спасибі! — відказує Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять, — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре, дітки, — каже старий, — є за що й нагодувати: добре набили татарву!... Ідьте же в хату; на тім тижні підрізував,¹⁴ то тамечки в мене є вже готовий мед.

Деякі хотіли вже йти в хату, а інші не згодилися.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижневого. Давай нам із самого підрізу, свіжого!

— І той також з підрізу, — каже Дорош, — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки, — давай нам свіжого; а не даси, так ми, не питаючися, й сами візьмемо.

І все заходжуються біля великого вулія, під котрим сидить татарин.

Бачить старий, що не переливки: не дати — то вони й сами перевернуть великий вулій; тоді вже поминай як звали¹⁵ татарина.

— Ну, стривайте ж, хлопці! — каже. — Як бачу, треба вам дати свіжого; нічого з вами робити...

Тільки що взявся за одну колодку, щоб зняти, а козаки й гукнули:

— Давай нам, діду, із цієї, з великої: от тутечки багацько меду!

— Не можна із цієї колодки, — відказує Дорош.

— Чом? — загомоніли козаки. — Давай, кажем, із цієї; а не даси, ми й сами добудемо — нам рук не позичати!

Дорош завіряє їх, що паройки ¹⁶ накинув у цю колодку. Так немов і не їм каже; одно товчуть: „з цієї, та й з цієї!” Кругом обступили, декотрі вже й за колодку беруться. Що тут на світі робити? От Дорош і каже:

— Слушайте, хлопці! Не руште цієї колодки, бо як схочу, то́ дарма що велика, а не добудете з неї і одної краплі меду, хіба тільки чортяку побачите!...

Та й гукнув до татарина, що йому робити.

— Гаразд! — відказав один із козаків. — Я ще на своєму віку не бачив чорта; подивлюсь, яка у нього парсуна.¹⁷

За вулій — тільки підняв, а татарин як вискалиться, як зарже несвоім голосом!... А козаки: „свят, свят!” та в розтіч та яко мога на втікача!

— Пострівайте, хлопці, — гукає Дорош, — я вам меду дам!

А вони втікають та лаються:

— Подавись ти своїм медом! Годуй того, що під вулієм сидить!

Через тиждень, як усе втихомирилось, розказав Дорош хуторянам про свою комедію — від них він уже не таївся. Так вони дуже сміялися! І прозвали того татарина „чортом”. Три роки жив він у Дороша. А там на теплого Миколи пішов у Самарський монастир та й перехристився у нашу віру. Знатний вийшов із нього чоловіга. А вже який ску-

сний¹⁸ був лікар: і скотину лічив і болячки на людях вигоював. Проживав він десь за річкою Орельскою; там і оженився: це ж і його внуки — Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

Олекса Стороженко

Пояснення: ¹ пожога — велика пожежа. По битві під Полтавою 1709 р., в якій гетьман Мазепа бився разом зі шведами проти московського царя Петра. Тоді запорожці подалися до Туреччини. ² осаул — помічник, заступник запорозького старшини. ³ вольності запорозькі — землі, що належали до Запорожжя. ⁴ зимовик — запорозький хутір на степу. ⁵ лиман — широке гирло ріки. ⁶ бабак — степова тварина із гризунів. ⁷ завестися за щось — посперечатися. ⁸ слобода — село, де жили вільні люди, що не робили панщини. ⁹ турнути — штовхнути з-заду, відбити. ¹⁰ куліш — страва з пшона. ¹¹ гетьманці — військо з тієї частини України, що була під гетьманом. ¹² завдати чосу — дошкулити, тут: побити. ¹³ Самара — лівий доплив долішнього Дніпра. ¹⁴ Давно не витріпували меду з вошини, як тепер, а підтріпували з вошиною. ¹⁵ поминай як звали — пропав. ¹⁶ паройки — рештки роїв без матки. ¹⁷ парсуна — особа, тут: вигляд. ¹⁸ скусний — вдатний.

Запитання: Як давно загосподарувалися козаки-запорожці?

Яку пригоду мав Дорош з татариним?

74. В Івана Котляревського.

Дяк Степан Мартінович забув про все на світі, крім вступного іспиту своїх вихованців. Він ладен був пішки мандрувати до Полтави, щоб, якщо там не вдасться йому самому бути на вступному іспиті, то може хоч якось з боку вплинути на цю справу, таку близьку його благородному серцю.

І пішов. Швидким кроком міряв дорогу, не відпочиваючи до самої Полтави.

Того самого дня, як прибув до Полтави, пішов він до гімназії. Від сторожа довідався, де мешкає головний начальник гімназії. Сторож показав йому маленький будиночок на горі проти собору.

— Там, каже, — живе наш начальник.

— Дякую за вказівку, — сказав Степан Мартінович і подався до того будинку.

Коло брами зустрів його високий, худорлявий дідусь у полотняному халаті і в простому, селянському, солом'яному брилі¹ та й запитав його:

— Кого шукаєте?

— Я шукаю управителя.

— Нащо вам його?

— Я хочу його просити, що, як буде Саватій Сокира здавати іспит до гімназії, то щоб управитель зглянувся на нього.

— А Саватій Сокира хіба рідня вам? — запитав дідусь, усміхаючись.

— Не рідня, а тільки мій учень. Я для того й до Полтави прийшов з Переяслава, щоб допомогти йому скласти іспит.

Така дбайливість за свого учня подобалася авторові „Енеїди”, бо це був ніхто інший, як Іван Котляревський. Авторіві славної поеми, що любив усе благородне, в якому б виді воно не виявлялося, сильно припав до вподоби Степан Мартинович. Він запросив до себе в хату Степана Мартиновича і, щоб не виявити йому, що саме він і є той управитель, привів його до кухні. Там посадив його на лаві, а на другій, кінець стола, сів сам і мовчки любувався виглядом Степана Мартиновича. Іван Котляревський наказав своїй старій і єдиній наймиці подавати обід тут таки в кухні.

Подали обід. Він попросив Степана Мартиновича з'їсти з ним його скромний обід. Той без церемонії погодився, тим більше, що від учорашнього дня нічого не їв.

Попоївши борщу з сушеними карасями, Степан Мартинович сказав:

— Добрий борщик!

— Насип, Гапко, ще борщу, — сказав Котляревський, і Гапка насипала.

Степан Мартинович взявся знову до борщу і по довгій мовчанці сказав:

— Я думаю просити управителя ще й за другого мого учня, теж Сокиру, тільки Зосима.

— Просіте і дасться вам,² — сказав Іван Котляревський.

— Зосим Сокира складатиме іспит до військової школи, то чи не допоможе він йому, бідоласі?

— Я добре знаю, що допоможе.

— То попросіть його, будьте ласкаві.

— Попрошу, попрошу. Це діло таке, що зробити можна, а він хоч не дуже розумний, та не лукавий.

Степан Мартинович тимчасом вив'язав із krat-частої хустки гроші, вибрав із дрібних двадцятку і сунув у руку Котляревському, кажучи пошепки:

— Здасться на бублики.

— Ні, спасибі вам, не турбуйтеся! — відказав управитель.

Степан Мартинович, бачачи, що двадцятки його не беруть, знову зав'язав її в хустку, повторив іще двічі своє прохання, вдесьте почувши запевнення, що це буде виконане, взяв свій ціпок³ і капелюх, попрощався з Іваном Котляревським і з Гапкою та й вийшов з хати. Іван Котляревський, проводжаючи його, сказав:

— Чи не доведеться ще раз бути в наших місцях — то не цурайтеся нас.

— Добре, спасибі вам, — сказав Степан Мартинович і пішов через майдан, щоб звідти краще подивитися на монастир і, помолившись Богу, вирушити в дорогу. Довго дивився він на монастир і на чудові його околиці, потім поглянув на сонце і, махнувши рукою, пішов стежкою в яр.

Тарас Шевченко

Пояснення: ¹ бриль — солом'яний капелюх. ² Слова Христа в євангелії. ³ ціпок — палиця.

З а п и т а н н я: Хто був І. Котляревський і яку вдачу мав?
Що він написав?

75. Як Тарас ходив до залізних стовпів.

(Сцена з дитячих літ Тараса Шевченка).

Оксанка і Тарас.

Оксанка (увечорі сама на дворі):

Пішли... Смеркає... Пізній час...
Та де ж це справді той Тарас?...
Іще хвилинку почекаю,
а потім... спать?... Сама не знаю.

(Угледівши Тараса ще за ворітьми, придушеним голосом:)

Тарасе, гей! Іди сюди!
Та швидше ж, швидше но іди!
(Тарас перескакує через пліт і біжить до неї).

Тарас:

Оксанко, ти? Мене чекаєш?

Оксанка:

Ну, й наробив же ти біди!
Кажи хутенько, де блукаєш?

Тарас:

Біди? Якої?

(Сідає на перелазі коло Оксанки).

Оксанка:

Де ти був?
Турботи тут було багато:
Тут мати лаялась, а тато
пішли тебе шукати... Чув?
І Катря теж...

Тарас (сміється):

А я приїхав
оце що тільки...

Оксанка (здивовано):

Звідкіля?

Ти дуриш? Га?

Тарас (хреститься):

Бодай так дихав, як дурю!...
(Махає рукою на захід).

Ген звідтіля!...

Ходив побачити край світа.

Оксанка:

А де ж той край? Далеко?

Тарас:

Так.

Пройти лиш лан великий жита,
а потім гай, а там — байрак.¹
а далі поле до могили,
а там уже і світа край.

Оксанка:

А ти дійшов?

Тарас (замнявшия):

Н-ні... через гай
вже перейшов був і що-сили
шляхом був далі припустив,²
та пострічався з чумаками...
Такі смалеві³ з батогами...
Передній з них мене спинив:
— „Куди, — питає, — ти мандруєш
супроти ночі? Ти ж малий.
Ще в полі, — каже, — заночуєш
і вовк із'їсть тебе страшний!”

Оксанка (із жахом):

Ой лелечко,⁴ як лячно!

Тарас (сміється):

Що? Лячно?... Тільки не мені!

Оксанка:

Чумак пустив тебе, чи ні? /

Тарас:

„Ходить так пізно — необачно”, —
він каже. — „Хлопче, ти звідкіль?”
— „З Керелівки”, — кажу. — „Ну, маєш! —
він знов, — та це ж за двоє миль
назад. Ти, — каже, — тут блукаєш?”

„Ні, йду туди, де світа край...”
Чумак у регіт. Каже: „Чий ти?...
Коли з Керелівки — сідай;
на світа край тобі не вийти
сьогодні вже, небавом ніч...
Ми ж підвезем тебе до хати, —
це буде ліпша, хлопче, річ”.
Я сів на віз... Воли здорові
та круторогі!... А чумак
розпитує і що, і як.
Сміється все на кожному слові...
Аж ось село, городи, хати...
— „А онде й наша!” — я кажучу. —
„Уже тут сам я добіжу”.
— „Ну, що ж... як ваша — час вставати”, —
сказав чумак, спинив волів,
мене погладив по голівці
і потім з воза ізсадив.
— „Ходи здоров по цій мандрівці”, —
гукнув мені і засміявсь.
А я подякував чемненько
та через вулицю швиденько
до хати нашої подавсь.

О к с а н к а:

Який ти сміливий! І вовка
тобі не страшно?

Т а р а с (ніби байдуже):

Звісно ні.

О к с а н к а:

А мандрувать то штука ловка! ⁵
Хотілося б хоч раз мені
піти з тобою...

Т а р а с:

То ходімо...
Лиш треба встати на зорі.
До ранку будем на горі

аж за селом...
Побачим дечого багато,
як гай перейдем і байрак
та вийдемо на ту могилу...

Оксанка:

Там світа край?... Ну, розкажи ж!
Тебе ж діждалася насилу,
а ти про це чомусь мовчиш.

Тарас (замислюється і видумує):

Та що ж казати?... Над землею
схилилось низько небо там,
і буде видно мабуть нам,
як сонце стрінеться з зорею,
як привітається із нею
і ляже потім спочивать...

Оксанка:

Та де ж?... Там є хіба домівка?

Тарас:

Ну, глянь! Така велика дівка,
того ж не знає, що стоять
стовпи залізні там... де треба...
А на залізних тих стовпах
обперта міцно стріха з неба...
Ти розумієш?... Синій дах...
Не дах, а той... ну, синя стеля,
по ній скрізь зорі в кришталі,
а на уквітчаній землі
під нею й сонячна оселя,
а в ній є ліжко золоте,
намет над ліжком, як тумани,
ліжник на ньому, сріблом тканий...

Оксанка (в захваті):

Ой, красно як!... Та де про те
довідався ти?

Тарас (поважно):

Ніде... Сам знаю!...

Не ляже ж сонце під рядно,
як я, чи ти!... Адже ж воно,
ти знаєш, звідки?

Оксанка:

Звідки?

Тарас:

З раю, —
в раї ж скрізь золото й сріблo!

Оксанка:

А деж той рай?... Чи ти не знаєш?

Тарас (піднімає голівку до неба):

Чому ти так собі гадаєш?
Про тее знає все село,
що рай на небі...

(Зітхнувши:)

Там, де... мати...
Я чув, коли ховали їх,
то люди почали казати,
що підуть в небо до святих,
бо мук зазнали за життя...

(Згодом.)

Немає мами... Потім тато...
лихую мачуху... Пуття
відтоді... маєм... небагато^в...

(Шепче крізь сльози.)

Чи бачить мама... чи й не зна?...
Любила дуже нас вона...
Невже, мамунцю, ти не бачиш,
що... мачуха... нас... лає, б'є?

(Тихо плаче.)

Оксанка (крізь сльози):

Тараску, ти той.. ти плачеш?

(Хоче відняти його руку від очей.)

Відкрий же личенько своє...
Не плач, Тарасику, не треба!...

(Своєю запаскою витирає йому сльози, потім однією рукою обіймає,
а другою гладить його по голівці й цілує.)

Казали ненечка мені,
що бачить мама все це з неба —
І те, що ходиш ти в рядні,
як те старча⁷ чуже під тином,⁸
що кривдить мачуха й Степан,
що побивається за сином,
що і Бог пошле тобі талан...
Побачиш, любий... Витри сльози,
а то іще побачить хтось...
Ти не зважай на їх погрози...
Стривай, скажучу на вухо щось, —
журитись зразу перестанеш,
на мене веселіше глянеш...

(Похиляється йому до вуха:)

Як виростеш, поберемось
і будемо вже вкупі жати
і день і два і... цілий рік...

Т а р а с:

Не день, не рік, а цілий вік.

О к с а н к а:

І разом будемо ходити
до тих залізних до стовпів,
де ляже сонце на спочив⁹...

Т а р а с (захоплюється):

А я збудую гарну хату,
а в ній велику кімнату...
Садок вишневий розведу...
Тебе ж я одягну, як паву,
і в краснім тім раю-саді
ми заживем тоді на славу...

О к с а н к а (прихилившись до нього голівкою):

Посію гарні я квітки...
Та посаджу ще і тополю...

Тарас:

І вже не будем кріпаки,
Ми викупим себе на волю!...

Оксанка: (мрійно):

Неначе сниться... Красні сні...
Тополя... хата... вишні, квіти...

Тарас:

І ми — самі собі пани, —
Як схочемо, так будем жити...
(Попадають у мрійну задуму).

Спиридон Черкасенко

Пояснення: ¹ байрак — глибокий, повздовжний яр /серед
ступу. ² шляхом припустити — тут: побігти. ³ смалевий —
обгорілий. ⁴ лелечко — горе, біда! ⁵ ловка штука — гарна річ.
⁶ небагато пуття — небагато добра. ⁷ старча — прошак, малий
жебрак. ⁸ тин — пліт. ⁹ на спочив — на спочинок.

Запитання: Як уявляв собі малий Тарас край світу?
Як сподівалися зажити в майбутньому Оксана і Тарас?

76. На „ослячий лавці”.

1. Перший раз у класі.

Хоч була перерва, але в шкільній залі школи
отців Василян у Дрогобичі гуло. Учні юрбою об-
ступили малого сільського хлопчину, що стояв
безпорадний посеред них. Волосся у нього риже,
а сині очі налякано дивляться на крикливу гро-
маду. Він переступав з ноги на ногу та м'яв у руках
солом'яний капелюх.

— Дивіть, дивіть, ось новий! — переклика-
лися хлопці.

Один з них штовхнув новака:

— А ти де так гарно зачесався?

Кругом аж загуло від сміху.

— Дивіться, хлопці, у нього не абиякі сап'ян-
ці,¹ — жартував другий, показуючи на заболочені
старі чоботи новака.

• — Його у просо поставити, то горобців добре лякав би, — крикнув глумливо якийсь клясовий сміхун.

За кожним таким вигуком лунав кругом голосний сміх. Хлопці оглядали нового товариша, штовхали його, дехто потягнув за волосся, дехто дав штовханця в бік. А він стояв мовчки і з затиснутими зубами терпів насмішки. Сльози тиснулися йому до очей, але силою їх здержував.

— На місця! — скомандував черговий, що стрілою увігнався з коридору. — Ідуть!

Усі шугнули в лавки і в клясі мов маком посіяв.

У клясу ввійшов учитель. Лице в нього суворе. Своїм поглядом, мов холодною водою, облив усю клясу. Учні сиділи терпеливо. Ніхто не пізнав би, що це ті самі, що перед хвилиною так весело сміялися.

Очі учителеві задержалися на новакові.

— Ти хто такий?

— Я Іван Франко, ковалів син, з села Нагуєвич, — пробубонів налякано хлопець.

— Чого прийшов?

— Тато привели мене, щоб я учився, — відповів Іван.

— Ану, ходи, побачимо, що вмієш. Тут до таблиці. Пиши п'ять!

Хлопець узяв у руки крейду. Та лиш притиснув її до таблиці, а вже крейда розломилась.

Невправною рукою почав шкрябати те нещасне п'ять. Найтрудніша цифра, яку доводилося йому писати ще в сільській школі.

На лавках розлігся здушений сміх. Учитель глянув суворо на клясу, а потім на таблицю. Іван писав п'ятку, починаючи знизу.

• — Ти як пишеш п'ять? Та тобі гуси пасти, не до школи ходити! Сідай на осячку лавку!

Так то малий сільський хлопчина з розкудоченим рижим волоссям опинився на останній „ослячій” лавці, де сиділи найбільші нездари. З того часу не звертав уже ніхто на нього уваги, ні товариші, ні вчителі. А Іван сидів собі самотній, довбав пальцем дірку в стіні або дивився в вікно. Думкою линув у рідне село, на вигін, де гуси пас. Або під оборіг, де лежав собі в неділю й дивився на гори, покриті лісом. А найрадше думав собі про батькову кузню. Тут було йому весело. Горів весело вогонь, що його роздував величезний міх. Гомінко дзвенів молот по ковадлі. Збиралися люди, оповідали всякі речі про ріпників, що видобували нафту в Бориславі, і про громадські справи. А інколи розповідали казки і співали пісень. А Іван сидів у кутку та слухав. І тепер здавалося йому, що не на ослячій лавці сидить, а в батьковій кузні...

2. Лекція історії.

Була лекція історії. Учитель викликав учня за учнем, але ніхто не вмів відповісти на питання.

— Хто скаже? — звернувся накінець до всієї класи. Ніхто не зголошувався.

Раптом на ослячій лавці заметушилося. Несміло піднеслися вгору два пальці. Голови всіх звернулися туди.

— Ти? — здивувався учитель. — Ану, ну! Побачимо, що скажеш.

А Іван Франко вже випрямився і тремтячим зі зворушення голосом став відповідати на питання. У класі залягла тиша, учитель слухав і вухам своїм не вірив. Той хлопець, що досі не виходив з ослячої лавки, повторяв дослівно лекцію історії, яку учитель тому три дні показав учням. А здавалося, що він ніколи не вважає, лиш у вікно дивиться та довбає в стіні.

Ця лекція історії рішила про дальшу Іванову долю. Він залишив осялячу лавку і сів поміж найкращих учнів у клясі. З того часу Іван Франко був одним з найліпших учнів уже за весь час науки в школі.

А коли виріс, став одним з найбільших людей нашого народу. Був славним письменником, ученим і громадським діячем. Усе своє життя віддав на те, щоб викувати кращу долю для свого народу.

Тепер кожного року, в травні, український нарід віддає свою пошану синові сільського коваля — Іванові Франкові. Українські діти зокрема дякують йому за чудові байки й казки.

Володимир Барагура

Пояснення: ¹ сап'янці — чобітки з дорогої шкіри, сап'яну.

З а п и т а н н я: Які були початки шкільної науки Івана Франка?

Що знаєш про твори Івана Франка?

77. Хоробрість Цяпки.

1.

— Як ми були під Болеховом, ще тисяча дев'ятсот п'ятнадцятого року, то довелося мені в тім пеклі пропадати... Москалів більше як п'ять соток валить на мене... А я маю живих усього десять люда. Що тут робити? Кажу я вдарити в скоростріли... І все лягло покотом!... Півтора тисячі трупів!... А скільки тисяч живих злапав!...

— Кажете, Цяпко, що москалів було всього п'ятсот, а ви вбили їх стільки тисяч та ще й злапали?....

— Ну... москалів узагалі дуже багато!... Відома річ, що москалі великий народ... їх числять понад сто мільйонів!...

2.

— Одного разу пішов я на розвідку. В Карпатах сніг, мороз, не дай Боже! Аж тут москалі!... „Стой!” — кричить один і хапає мене за полу. Ну, думаю собі: амінь! Що тут його робити? Витягаю багнет і... фалать! Відтяв полу, а сам уноги. Кущами, аж зашуміло...

— А що москаль?

— Що москаль?... То ціла історія з тим москалем. Він, бачите, іде до свого командира та й го-лосить: „Так і так, такий то й такий, полонив і привів ворожого, дуже небезпечного старшину”. Дивиться, а тут тільки кінець сукна з мого плаща... Чудася!....

— Ну, а як ви, Цяпко, дізналися, що так було?

— Та в тім то й річ. Я, бачите, другої ночі пішов на те саме місце і зловив того самого москаля і він докладнісінько розповів мені, як то було...

Стрілецькі сміховинки

78. Вірлятко.

1.

Грубі, важкі руки двох червоноармійців приволікли знеможеного Степанка перед обличчя червоного командира. Як не опирався Степанко, як не запирався ніжками — ніщо не помагало. Вони були сильніші. Приволокли і жбурнули безсилим уже хлопчиною під ноги командира.

— Це, товаришу командире, той, що перетинає телефонні дрони!

— А, це ти? Попався, голубчику! — промовив командир і з лукавою усмішкою похилився над Степанком.

Юнак лежав ніби німий, тільки пильно-пильно зорив за рухами командира.

— Це ти, голубчику? Вставай!

Хлопець мовчав і не ворухнувся.

— Вставай!

Удар командирогового чобота і руки червоноармійців поставили хлопця на ноги.

— Ти хто такий? Відкіля?

Мовчанка.

— Говори! Хто ти? — Із свистом в'їдається нагайка в Степанкові плечі.

І знову питання, знову мовчанка, знову свист нагайки. На плечах сорочки показуються плями крові. Хлопець закусив бліді губи, тільки дрож болю перебігає його малим, дитячим тілом.

— Хто ти? Кажи!

І важкий удар командирогового чобота збиває Степанка з ніг. Він паде долів, і все починає ходити ходором довкола нього.

Відро холодної води, яке червоноармієць вилив на зомлілого Степанка, прикликає його до притомности. Хлопчину підводять знову на ноги.

Він довго-довго дивиться в очі командирові. А потім рівним, спокійним, гордим голосом каже:

— Я пластун! ¹

— А, пластун! Пластун! Здоров будь, пласту-не! — глузує командир і ніби знéхотя, ніби граючись, нагайкою б'є його в лице.

На Степанковому лиці виступає груба, кривава пасмуга.

— Пластун! Попластуєш ти мені, голубчику, не так! — І знову мірить юнака своїми гострими, лисячими очима. Степанко чує, що ці очі вдираються десь аж у глибину його серця, усверлюються в мозок, ніби хочуть звідти все відгадати.

— Хто тебе післав? — падає різкий запит.

— Не скажу!

Свист нагайки і нова смуга на юнацькому личку.

— Хто був з тобою?

Мовчанка.

— Нащо перерізував дроти?

Степанко міряється довго зором із командиром. А потім:

— Щоб вам, ворогам, пошкодити! — паде з його уст.

Ніби розлючений рись кидається командант на Степанка. Удари нагайкою та чобітьми збивають хлопчину з ніг.

А потім наказ:

— Застрілити як собаку!

2.

Ухопили напівживого Степанка та й понесли кудись за стацію. Два їх несе його, вхопивши за руки й ноги — не несуть, а волочуть за собою. А два ідуть з набитими рушницями. Ідуть поволі, перекидуються поміж собою словами:

— Бач, яке завзяте чортеня!

— Пошкодити, каже!

— А яке цупке, яке витривале!

І знову мовчки йдуть далі, а за хвилину знову починають:

— І в мене десь там дома є такий...

— Так...

— Жаль хлопця! — вмішується третій.

— Наказ — і не говорити багато! — кричить четвертий.

Доходять врешті під горбок.

— Тут буде добре! — каже один.

Кладуть хлопця на землю і два беруться копати яму.

— Та що там яма, кинь до лиха! — кричить третій.

— Не покинемо ж хлопця як собаку!

Чорні, товсті грудки землі падуть набік, яма робиться щораз глибша.

Степанко вже давно очуняв, дивиться на роботу червоноармійців, поволі з'ясовує собі, що це йому копають гріб.

— Мамо! Мамо! — шепочуть його бліді уста.

Яму викопали. Зараз станеться те неминуче, зараз гострі кулі проб'ють юнацьке серце.

І... щось сильне, щось невідоме прошибає думку юнака. Він незаметно підвівся із землі і скочив, уже за хвилину на горбку, вже допав зелених кущів у долині!

А за ним крики: „Стій! Стій!” За ним свист куль із чотирьох рушниць, стукіт важких, салдатських чобіт. А тут по рейках щось стукоче все ближче й ближче!

Іде поїзд-броневик. Вже чути, як грає скоростріл, сіє кулями по залізничій станції.

А на броневіку жовто-блакитний прапор має, до ясного сонечка всміхається, радується, що вдалося прогнати грабіжників України...

Франц Михайлів

Пояснення: ¹ пластун — розвідчик.

З а п и т а н н я: Як попався Степанко в руки большевиків?

Що большевики задумали з ним зробити?

Яке було визволення Степанка?

79. Три листочки.

Три листочки- голубочки
прилетіли з України:
перший лист та до Андрійка,
другий лист та до Галини.

Третій злинув до Микольця
у село Зелені Луки —

не листочки — рясні сльози,
не листочки — люті муки.

До Андрійка із Херсону¹
написав Михайло Перла:
„Мати десять років тому
бідна з голоду померла.

Батько з горя утопився
в таборі на Волховстрою,²
ми ж бездомними блукали
із молодшою сестрою”.

До Галини написала
із Проскурова³ Калинка:
„Мого батька розстріляли,
Як була я ще дитинка.

Маму вивезли і брата
в Казахстан,⁴ чужу країну,
мама з голоду померла,
брат у шахтах⁵ десь загинув”.

До Микольця Лесь Терненко
пише з Києва старого:
„Всю рідню мою забрали,
і не маю вже нікого.

А мене, як взяв я моркву,
щоб від голоду не вмерти,
віддали в дитячий табір,
що в нас звався »табір смерти«”.

Із слізьми читали діти
про знущення, смерть, руїну,
що їх влада большевицька
принесла на Україну.

І, читаючи листочки,
затискали кулачата:

„Ех, коли б були ми дужі,
ми б усі пішли на ката.

За недолю України,
ти московський лютий кате,
відтепер на вічні віки
будь проклятий, будь проклятий”.

Володимир Перяславець

Пояснення: ¹ Херсон — велике українське місто над Чорним морем. ² Волховстрой — большевицький табір примусової праці над Волховом недалеко Ленінграду. ³ Проскурів — місто на Поділлі.
⁴ Казахстан — країна на схід від України, за Каспійським морем.
⁵ шахта — копальня.

80. Наша слава.

Слава не поляже;
не поляже, а розкаже,
що діялось в світі,
чия правда, чия кривда,
і чиї ми діти.

Наша дума, наша пісня
не вмере, не загине:
от де, люди, наша слава,
слава України!
Без золота, без каменю,
без хитрої мови,
а голосна та правдива,
як Господа слово...

Тарас Шевченко

81. Твоя Батьківщина.

Дитино, ти маєш Батьківщину, твою святу
країну, землю, куди звертається вічно твоя туга
й надії. Там ти побачив уперше світло Божого сон-
ця, яке вдень тобі світило, дивилося на те, як ти
працював та виростав, а зірки небесні неба мерех-

тіли тобі ночами, освітлювали твої молоді сни. Там об'явили тобі Божу міць блискавки і громи, там люті бурі порушували твоє серце. Тільки там твоя любов, твоя Батьківщина.

Там, де схилялося над твоїм сном перше ласкаве око, де твоя мати тебе з радістю носила на руках, де батько вливав у твоє серце скарби мудрости — тільки там твоя любов, твоя Батьківщина.

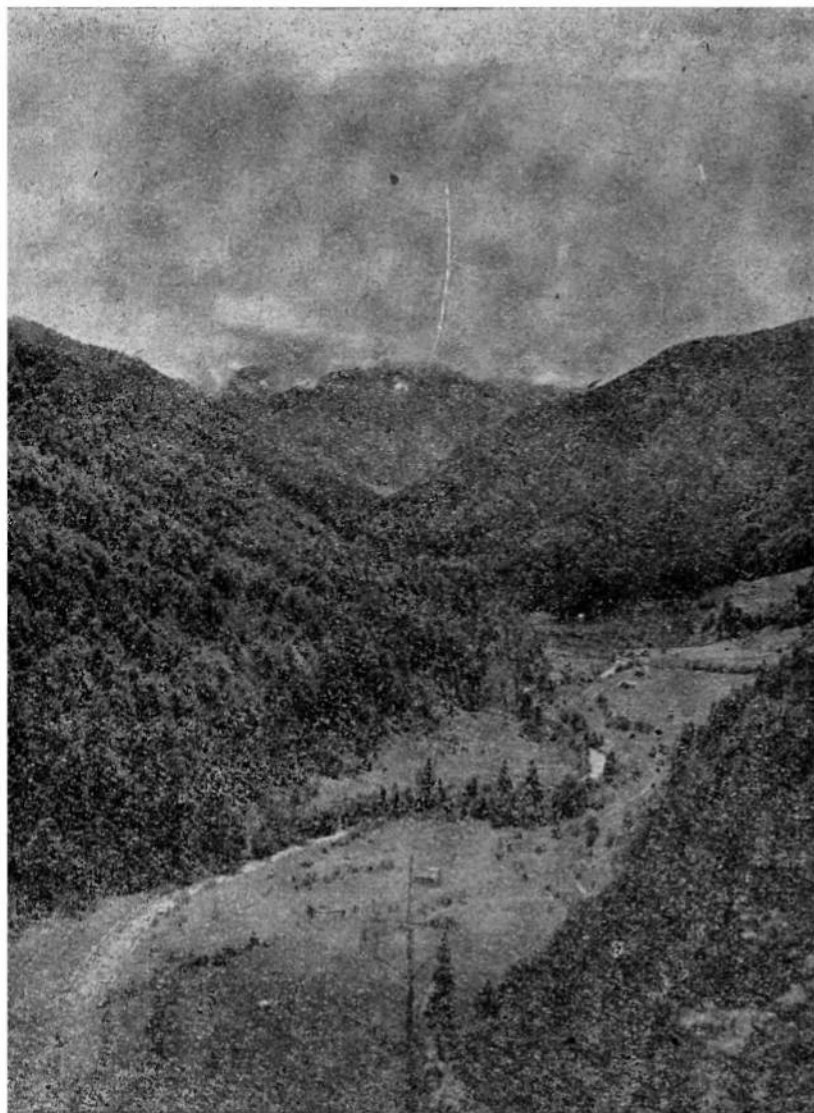
І хоч би це були голі скелі, дикі острови, хоч би важка праця та змагання зморили тебе, ти мусиш цю країну довіку любити; ти ж людина, тобі не слід забувати, а треба зберігати все в своєму серці.

Ця Батьківщина твоя — це найшляхетніше благо, яке добра людина може добувати і здобути на землі.

Ернст М. Арндт

(Переклад з німецької мови).

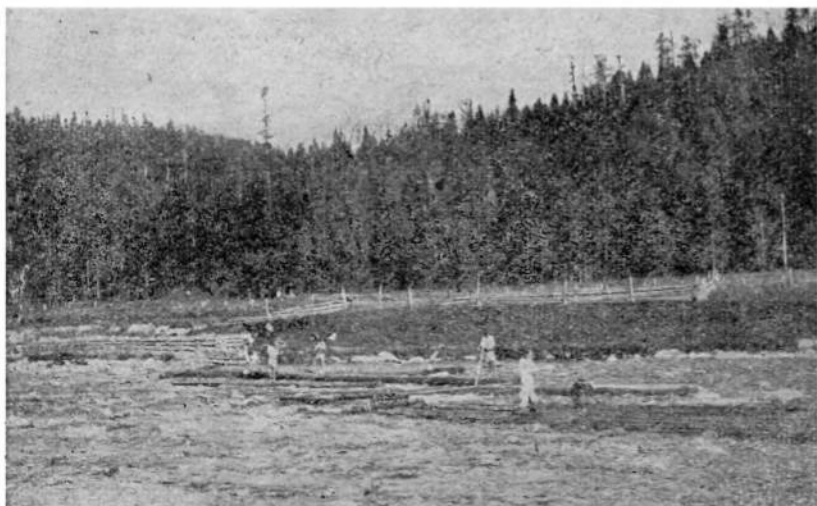
З а п и т а н н я: Яка моя Батьківщина?

ЛІТО

ГІРСЬКИЙ КРАЄВИД ЛІТОМ

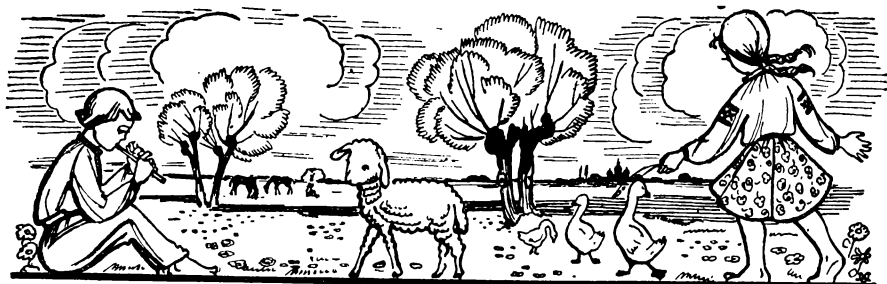

СПЛАВ ДЕРЕВА НА ЧЕРЕМОШІ

ЗАГОТІВЛЯ СІНА

82. Мені тринадцятий минало...

Мені тринадцятий минало;
я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
чи так мені чого було —
мені так любо, любо стало,
неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,¹
а я собі у бур'яні
молюся Богу; і не знаю,
чого маленькому мені
тоді так приязно молилось,
чого так весело було.
Господне небо і село,
ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло — не пекло.

Тарас Шевченко.

Пояснення: ¹ до паю — роздавати обід.

83. Друзі.

Василько й пес Бровко були нерозлучні друзі.
Куди б не йшов Василько, Бровко від нього не від-
ставав. Ані одної своєї прогулянки Василько не

відбув без свого вірного друга. Великий на зріст, сильний, чорний, мов жук, Бровко самим своїм виглядом лякав людей і ніхто не відважився б скривдити Василька в його присутності.

Одного разу пішов Василько з Бровком по ягоди до лісу. Назбирав їх чимало та й почав вертатися додому. Довелося йти полем. А на полі відбувалася косовиця — косили траву. Косовиця для Василька була святом. Та й не диво! Хіба ж не розкіш побігати по полі, з розгону кинутися на копицю сіна і погрузнути в ній! Барахкати¹ в сіні... Вилізти нагору і відтіля скотитися додолу! Закортіло Василькові й цього разу таке зробити. Поставив кошик з ягодами, а сам у сіно та й почав перекидатися...

Раптом почув, що щось холодне й слизьке доторкнулося до його руки.

— Гадюка! — пронеслося в його голові. Мати багато страшного йому оповідала про гадюк і суворо наказувала бути обережним і уважним — стерегтися гадюк. А в їхніх околицях гадюк було чимало. Лише така думка з'явилася в його голові, як з копиці показалася величезна гадюка... Роздратована, що порушили її спокій, вона піднялася і ось-ось готова була кинутися на Василька... Василько з переляку закам'янів. Замість утікати, він з переляком дивився на гадюку і з місця — ані руш! Гадюка своїми очима його мов зачарувала. Вона пильно дивилася на нього. Ще хвилина, і Василько загинув би, але Бровко помітив гадюку і, мов стріла, кинувся на неї. Счинилася боротьба на життя й смерть. Бровко рвав гадюку зубами, топтав лапами... Гадюка кусала Бровка і в пику, і в груди, і в живіт. Але за декілька хвилин з гадюки залишилися лише шматки на землі. Бровко кудись побіг і щез.

Щойно за два тижні повернувся Бровко до-

дому. Худий, знесилений, але здоровий. Батько оповів Василькові, що Бровка тому не було стільки часу дома, бо він лікувався. Пси знають таку траву, яка рятує їх від укусів гадюк.

З того часу Василько ще більше покохав свого друга Бровка і завжди про нього турбувався.

Федір Гай-Гаєвський

Пояснення: 1 б а р а х к а т и — перевертатися.

З а п и т а н н я: Чому треба стеретися гадини?

Чому пса називають приятелем людини?

Як треба поводитися з псом?

84. Лискучі лопати.

Дванадцять лискучих лопат мигає в сонці. Б'є від них світло. Вони ритмічно кидають чорнозем угору, у вагоніки. Їх залізні стінки дудонять від ударів груд. „Гей-руп! Гей-руп!” Дванадцять лопат землі! І знову дванадцять!

— Добре хлопці!

— Далі! Далі!

— Ще трохи!

— Триматись! Не відставати!

— Але бо спека! Ото б напився води!

— Пий, брате. Ось річка — не хочеш?

— Ей, каламутна трохи!

— Ти, балакуне!

— Ану, хлопці! Ану, далі!

— А ось наш візок уже повний!

— Чи то ж диво? У вас Кирило, а він як вед-мідь.

— Він за трьох робить і за п'ятьох їсть.

— А ви їсте за двох і робите за дитину.

— Як там у вас хлопці? — озивається голос провідного Михайла, що підійшов до групи. — Добре, бачу. По-козацьки. Ану, я вам поможу. Ще з півтора метра і кінець.

І дванадцять лопат з новим розмахом встрягає у м'яку, чорну землю. Дванадцять юнаків напружує м'ясні в боротьбі за новий шмат землі. Річка матиме своє русло, а це багнище висохне і буде пасовиськом, на якому ростиме пашна трава і квітки цвістимуть.

— *

Долиною пробіг свист різкий, аж птиці сполохалися і підлетіли вгору. Група провідного Михайла привітала свист радісним вигуком.

— Кінець, хлопці!

— Доволі на сьогодні.

— Ну, на обід. Живіт присох до хребта.

— Ще пів години ходу, а там за стіл...

— А сьогодні борщ, бараболі з гуляшом і капустою.

— Оце люблю!

— А завтра, хлопці, субота — і на відпустку до хати на два дні.

— На збірку! — кличе провідний.

— В лаву! Ходом руш!

Лава йде рівним, юнацьким ходом. Обгорілі обличчя і лискучі лопати на раменах. Це Українська Служба Батьківщині з табору у Галичі.

Ідуть впоперек багнища, що тягнеться ген, аж під горби. Досі воно було тільки мокляком. Корови, стрягли, і трава квасна. Але тепер прийшли люди — Українська Служба Батьківщині. Її табор під Галичем, у таборі 250 юнаків з цілої Галичини. Вже вони подбають, щоб це велетенське багно-пасовище порізали рови, щоб ними спливала вода, яка підмочує тут великі простори і щоб ці пасовиська осушилися та стали добрі.

— *

Провідний Михайло обернувся і спинив групу.
— Стій!

Дванадцять юнацьких постатей знерухоміло.

— Хлопці! — показує рукою він. — Дивіться на той чорний вал. Там другий, третій. Мережа ровів, що витягне цю гнилу воду; тут буде добра паша.

Михайло вміє загрівати своїх хлопців.

— Хлопці! Хіба воно не гарне, що це — наша робота? Наша! І що ми зробили з цього багна польдську землю?

Хлопці дивляться за рукою Михайла. Оце їх останній день роботи тут. Три місяці працювали, але зробили своє.

— Наша робота, — каже задумано Кирило-ведмідь. — Бігме, хлопці, чую, що я щось варт і на щось таки придався.

— Ходом руш!

Відходять і чують, що жаль відходити. Тут, у цій праці, залишилася частинка їх серця.

*

Пів третьої пополудні в таборі Української Служби Батьківщині збірка. Начальник табору ви-йшов з бараку з паперами в руці.

— Струнко! Вправо глянь!

Командант табору зголосив:

— Табор — 250 юнаків — до наказу!

— Струнко! Здорові були, хлопці!

— Слава! — вигукують юнацькі груди.

— Група Михайла Конаша виступити!

Дванадцять юнаків дістає відпусткові картки в руки.

— Ви, хлопці, добре виконали свою роботу. За три дні до побачення в таборі, а тоді на іншу працю. Веселої відпустки!

Анатоль Курдидик

З а п и т а н н я: Як працює Українська Служба Батьківщині?

85. Пожежа.

Велика Слобода — багате українське село, має до 200 хат, а тягнеться вздовж мурованого шляху більше як на чотири кілометри.

З суботи на неділю тиха ніч стояла над селом. Нараз на правому кінці бухнув стовп диму й вогню, а на темному зводі неба розлилася широка, кривава заграва. Рівночасно загудів голос дзвона, що бив на сполох. То один із нічних сторожів закликав у цей спосіб людей на рятунок; другий побіг тимчасом туди, де горіло, щоб побудити найбільше zagrożених. Із дальших сусідів найперше пробудився старий Семен, колишній вояк; його поважали за його розум і досвід. Розбудив зараз синів і з старшими поспішив до вогню, забравши і драбину і коновки, а наймолодшому наказав, щоб біг від хати до хати і будив сонних. По дорозі стрічав Семен щораз більше людей, що бігли наосліп та бідькалися.

— З чим же ви йдете на рятунок? — питав їх Семен. — Чй в шапках будете носити воду?

Люди отямилися. Верталися додому по коновки, гаки й сокири. На місці, де горіло, панував великий заколот. Горіла шопа одного господаря. Люди так потратили голови, що забули навіть випустити худобу зі стайні. Семен обняв провід у рятуванні.

— Виженіть худобу! — гукнув. — Люди, на стріху хати!

Жінки на його наказ винесли з хати кілька верет. Замочили верети, накрили ними стріху, а відтак зливали водою безустанку. Стріху сусідньої стодоли розірвали гаками. Дальші хати обсіли молодші господарі. Семен уставив жінок і старших дітей в два ряди. Один кінець припірав до сажавки, що була кількасот кроків за гостинцем.

- Ті, що стояли біля саджавки, черпали воду в коновки і подавали їх одним рядом, а другим повертали порожні коновки. Таким чином було подостатком води поливати стріхи, а не було біганини й заколоту.

За плотами стояла ще ціла громада людей, що приглядалися спокійно здалеку пожежі. Прибіг до них Семен.

— Чого ви стоїте з заложеними руками? — закликав. — Уставтеся в третій ряд, або виручайте тих, що вже втомлені!

— Ми з „лівого кінця”. До нас вогонь не дійде, — так відворкнули і, знизуючи плечима, відсунулися далі.

Тимчасом надїхали з громадською сикавкою і здавалося, що вже небезпека минула. Але, як воно буває звичайно підчас вогню, зірвався нараз сильний вітер. Іскри наповнили повітря, цілі горючі снопи летіли з вітром. Треба було обсадити дальші хати. Семен закликав другий раз цікавих із „лівого кінця”, щоб помагали, але надармо.

Накінець горючий будинок запався, вогонь раз ще бухнув полум'ям високо, а потім став маліти.

Межи людьми з „лівого кінця” настав якийсь рух. Звернулися всі в ліву сторону. Там на темнім небі показалася ясність, якби місяць сховався. Ясність швидко росла і незабаром почувся серед тих цікавих крик: „Горить!”

Видно вітер заніс горючий сніпок соломи й запалив хату на „лівім кінці”. Всі кинулися бігцем до своїх хат. За ними відїхала в ту сторону також і сикавка, яка не була тут уже конче потрібна. Семен, як побачив, що заграва щораз більше розширюється, крикнув:

— Тут нас уже забагато. Нехай залишиться кільканадцять людей, щоб погасити та припилну-

вати недогарки, всі інші за мною, ближнім на рятунок!

І рушили громадою, не зважаючи, що вогонь не на їх „кінці”.

В рік після цієї пожежі відбулося в церкві гарне свято. Молоді господарі й парубки Великої Слободи заснували пожежну сторожу й посвячували корогву свого товариства.

За Антоном Крушельницьким

З а п и т а н н я: Чому повинні односельчани собі взаємно помагати?

Чи бачили ви коли пожежу? Опишіть її!

86. Буря.

Буря виє, завиває,
і сосновий бір трощить;
в хмарах блискавка палає,
грим загромом грякотить.
Ніч то вуглем вся зчорніє,
то як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче,
й гриву сивую трясє;
він реве, й на камінь скаче,
камінь рве, гризе, несе.
Грім, що гримне, в берег гряде —
з пуці полум'я прогляне!

Запалало і — стемніло...
Застогнало в небесах...
Хлинув дощ... загомоніло
на горах, полях, в борах...

Амвросій Метлинський

87. До корисної праці.

На горбі за селом люди не орали. Там багато каміння, то плуг поламався б, та й збіжжя не росло б на такому пустарі. Один тільки Прокіп пас на горбі свої кози, та щоб даром не сидіти, плів кошики із лозини, або робив із соломинок плетінку на капелюхи. Свій крам він міняв у селі за хліб і кашу і цим годував своїх дітей.

Клаптика землі, що за Прокоповою хатою, замало було на прожиток усієї рідні. Але у Прокопа був жвавий синок Юрко. Він допомагав батькові в праці. Та Юрко волів би щось інше робити, як затісувати каблики до кошиків, чи плести крайки. Його манили до себе гаї, лани, поля. Деколи Юрко стрибав по левадах, бігав межею, за молодим зайчиком ганявся, або ажоп'янів від радощів, як раптом жайворонок знімався грудкою з хвилястого збіжжя, та в щебетом щезав високо-високо в синяві неба. А коли метелик-павчик мав своїми крилами та мерехтливим човником ширяв між квітками, Юркові аж дух заперало — таке це чарівне все довкола! Зелені луги і пахучі різнобарвні квіти: голубі, золотисті, червоні, білі та різні-різні.

— Тату, скажіть мені, чому стільки квітів на полях? — питав Юрко, як приносив повні руки всяких квіток із піль та клав на горбку біля батька.

— Чому стільки квіток, питаєш? Це Бог так дав, щоб звеселяли вони наше життя. Та й пожиток з них буває. Зела й квіти мають в собі багато різних ліків. Тим то й мед, що його збирають бджоли із квітів, такий помічний у недугах.

— Таточку, то наш пан учитель певне тому й збирає всяке зілля, сушить його й продає до аптеки, що воно має ліки в собі?

— Авжеж, сину. Я й сам думаю таке робити. Та сил уже в мене немає. Догодили клятві больше-

вики при копанні окопів, що й спини не зігну. І вже нездужаю тяжко працювати. А господарство наше невелике, і хіба лиш оці коші і капелюхи рятують нас.

— То я, тату, буду квітки й зілля збирати. Наша Маруся теж мені допоможе, а ви, тату, навчите нас сушити це зілля, а потім будете продавати в місті в аптеці.

— Як ти, Юрку, маєш охоту це робити то я дуже рад. Я тобі й книжку про лікувальні зела добуду. Ти в мене вже великий школяр, сам вже прочитаєш з книжки, яке зілля та як збирати. Та й наш пан учитель повчить про це. Ось глянь, скільки на цьому горбку кущів ялівцю, а он на сіножатях скрізь багато кмину. Липи вже цвітуть. Все це варто збирати. Чай з липового цвіту на простуду дуже помічний.

Отак заохочував старий Прокіп свого Юрка, та чи й треба було його заохочувати, цього жвавого і розумного хлопчину?

— Тату! — аж вигукнув Юрко. — Та ж у нас у селі стільки дітей. Я всіх їх зберу та підемо разом збирати по наших гаях і полях оце лікувальне зілля. Нагромадимо його багато, а потім продамо. Будуть гроші на нові книжки до школи.

Старий Прокіп радісно всміхнувся.

— Добре ти, Юрку, придумав. Ось настануть вакації, то ж вільний час тепер буде в дітей. Беріться і ви до гарної й корисної праці. Хай не пропадає марно дар Божий. Щедра та багата наша рідна земля, тільки ж треба вміти добути з неї всі її скарби.

Юліян Тарнович

З а п и т а н н я: Яке знаєте лікувальне зілля та на що воно помічне?

88. У пасіці.

1.

Діти опинилися з тіткою Галею в полі.

З одного боку дороги простягалося жовтозолоте жито і тихо розмовляло з вітром своїми, вже повними, колосками. З другого боку біліла гречка, і все повітря було напоєне її чудовим ароматом.¹ Серед буйного жита де-не-де червоніли гарні пишні маки, місцями виглядали блакитні волошки.²

Високо в повітрі пролетів шуліка,³ пильно вдивляючися в жито; він хотів зловити в ньому або куріпочку⁴ або перепілочку. Голосно дзвеніли десь у горі пісні жайворонків. Побачивши свого ворога — шуліку, вони зараз падали долів і заховувалися по своїх гніздах.

На тому боці поля, на невеличкому узгір'ї, біліла хата діда-пасічника. Чути було гомін бджіл. Вони бриніли над гречкою, яку вони люблять над усі інші рослини.

Гарно було навкруги: Олі хотілося нарвати маків, волошок, кукілю із жита; але тітка Галя підгонювала дітей скоріш уперед.

— Уже не рано, — казала вона, — а в діда напевно нас затримають...

Уже почули наших мандрівців величезні вартові пси за брамою і голосно загавкали. Діти боязко тулилися до тітки Галі.

— Не бійтеся, діти, всі пси на ланцюгах, — заспокоювала вона, відчиняючи фіртку в двір. — Їх лише вночі спускають з ланцюгів, щоб вартували коло пасіки.

Назустріч нашим мандрівцям вибігла невисока дівчина і, заспокоюючи собак, провела тітку Галю і дітей просто до діда Панаса. Він сидів коло стола

під рясною старою липою, тількищо скінчив обідати.

Дід Панас дуже ласкаво привітав гостей. Не запрошуючи до хати, він посадив усіх довкола стола. Дівчина принесла молока, сира, мед у житній пиріг. Діти соромливо поглядали на тітку Галю, а дід накладав їм у миски, наливав у склянки, нікого не питаючи: запрошував так гостинно, що не можна було відмовлятися.

Мед на білій тарілці здавався шматком золота і діти дивувалися, якої правильної форми була кожна клітинка в білявих воскових щільниках.

Дід жив самотно і дуже радів, коли до нього заходили сусіди. Паню Галю він особливо поважав, бо вона лікувала всякі його старечі хвороби. Дід був балакучий: радий був розказати про всякі пригоди із свого щоденного життя. Він з великою приємністю пішов показати дітям свою пасіку, що стояла на краю гречаного поля. До неї йшла стежка згори між ліщиною.

— Діти, чуєте? — сказав дід, — Ось мої доньки гудуть. Бачите, яка моя пасіка: небагато уликів, а меду досить дають мої невтомні робітниці. Ви тільки коло мене держіться, діти, бо мене вони знають і не жалять.

І справді, маленька, чорна, блискуча, мов шовкова, із золотим рудим волоссям, бджола спокійно лазила по одежі свого господаря. Крила в неї досить довгі; на задніх ніжках наче кошичок, куди вона збирає порошок з квіток.

2.

— Треба вам, дітоньки, розповісти, в яке гарне царство-господарство ви увійшли, — весело балакав дід. — Тут і цариця є і слуги, які їй добре служать. Є й трутні, що ні за яку роботу не беруться,

тільки так неробами увесь вік і живуть. Гляньте, як робітниця працює.

Дід нахилився над гречкою, де на білорожевій квітці сиділа золотиста бджілка:

— Усю пиргу⁵ бджола забирає волохатими частинами тіла, головою та грудьми. З них вона лапками збирає порошок і перекидає його на задні ніжки. Там іноді набирається у бджоли стільки того порошку, що в неї наче штанці утворюються на задніх ніжках.

Дід наказав якомусь хлопчикові, щоб приніс йому ніж і миску. Він хотів урізати для пані Галі найкращого щільникового меду. А тимчасом посадив коло себе на травичку своїх дорогих гостей і оповідав їм, як живуть бджоли по вуликах.

— Майже в кожному вулику, — оповідав дід Панас, — живе десять до тридцять тисяч бджіл і в кожному є одна цариця-мати; вона нічого не робить, тільки несе яйця. На зріст вона більша від робітниць, але не має жадного знаряддя для праці. Розкладає вона яйця по одному в кожную воскову клітку і може відразу понакладати їх до тисяч двісті. Її дуже шанують в улику, піклуються нею й годують її медом просто з рота в рот.

Трутні теж нічого не роблять; вони навіть жала не мають.

Уся робота на робітницях; вони метушаться цілий день. Зранку летять на квітки, перелітають з одної на другу, збирають порошок, набирають солодкого соку. Наймолодші бджілки готують віск, старші вигодовують дітей.

У робітниці черевце складається з кількох членків, які трохи один на другий насунуті; у тих фалдах утворюється віск: він виступає як піт на шкірі і збирається негрубою верствою. Бджола збирає його потім із себе щітками своїх ніг.

З воску бджоли будують свої кліточки — ше-

стистінні призмочки, такі дивно однакові. Одна з другою зв'язані; так і висять вони в уликах. Між щільниками залишені немов шляхи, що дають доступ до кліток щільників. По тих вулицях пролітають робітниці і заглядають то в ті щільники, де є пусті клітки, щоб покласти туди меду, то в другі щільники, щоб погодувати малих, себто ті личинки,⁶ що там живуть.

— Щоб побудувати щільник, — оповідав дід Панас далі, — робітниця збирає із свого черевця віск щіточками своїх ніжок, бере його в рот, трохи пожує щелепами,⁷ потім витягає, обточує його, знову витягає й увесь час змочує той шматочок слиною — від того він стає м'який. Робітниця накладає його шматок за шматком і пильнує добре, чи рівно накладено. Де що є зайвого, вона відкушує і вирівнює всі стінки клітки так, що вони стають рівнесенькі і ніде нема жадної відміни від загальної форми.

3.

— Ось зараз я вам ті щільники покажу, — сказав дід Панас, беручи ніж і наближаючися до одного вулика.

Але Оля дуже цікавилася, як саме мед виробляється.

— Щодо меду, — усміхався дід, — то ось, бачиш, бджілка все влізає в квітку, запускає туди свій ссавчик, висмоктує солодкий сік і наповнює ним своє воло. Водночас вона хапає в рот і квітковий пилок, який пристає до волосся бджоли та до ямок її ніжок. Вона хоче донести його як найбільше додому. Ось уже вся вона навантажена: і на тілі і на ніжках є в неї і порошок і солодкого соку досить, час додому вертати.

— Ось вона влетіла в улик. Коли їй пощастить зараз зустрінути царицю, вона їй із свого рота дає

найсвіжішого меду. Після цього вона шукає порожньої клітки. Вкладає в неї свою голову, витягає своє рильце і випльовує в клітку мед; бо солодкий сік квітки, що перемішався з пилком, в шлунку переробився в справжній мед.

Бджола ніколи не виплює всього меду в одну порожню клітку; вона ще мусить нагодувати ним малих, а частину і з'їсть: праця вимагає, щоб вона себе відживлювала як найкраще.

Бджола добре знає, що не все буває гарна погода і не цілий рік пишаться квітки на полі. Через те вона виробляє чимало запасу і повну клітку закриває покришкою в воск.

Своїх малих бджоли зразу не годують медом, тільки якимось прозорим течивом без усякого смаку. Щойно старші личинки одержують мед.

— А личинки ростуть скоріш за тебе, — жартував дід з Олею. — Шість днів проживе, нагодується і стає з неї лялечка, що лежить у клітці мов нежива, вся обмотана павутинням. За 12 днів вона роздирає його і вилітає вже справжньою бджолою. Зараз висушує вона свої вогкі крильця, обчищує тіло і летить на роботу слідом за своїми колишніми няньками.

Але не так то просто йде з тими личинками, яких робітниці найкраще годували: з одної з них виходить велика, пишна, молода цариця.

Тут і настає біда. Стара цариця страшенно заздрісна: вона не хоче мати суперниці в своєму царстві. Злісно накидається вона на молоду царицю, рада її знищити, але робітниці боронять молоду.

Тоді стара цариця-мати збирає своїх прихильниць, старших робітниць і вилітає разом з ними з рідного вулика. Вони страшенно хвилюються, гудуть і, держачись одна за другу, причепляються

до найближчого дерева, чи до стіни, творячи немов одне живе кубло.⁸

— На той час, — мовить далі дід Панас, — у мене, як у всякого пасічника, наготовлений новий вулик. Ми забираємо той рій схвильованих бджіл і скидаємо його в вулик. Там вони зараз беруться за роботу: ліплять щільники, призбирують меду, годують матку, взагалі починають старе життя в новому вулику.

Слідом за першою царицею з лялечок виходить і інші молоді цариці. Робітниці знову поділяються і днів через три, сім, дев'ять вилітають нові рої, але щораз слабші. Не обходиться притім і без боротьби, і за час роїв завжди буває кілька жертв, себто убитих бджіл.

4.

— А що вони робили б, як би їм не наготовити нового вулика? — спитала Оля, найстарша і найрозумніша з дітей. Вона пильно прислухалася до оповідання діда Панаса.

— Ну, що ж? Вони всі роєм улізли б у якенебудь дупло, або в щілину між каміння і там почали б свою роботу. Але такі рої майже завжди восени або взимі загивають або зовсім дичавіють.

Для нас, пасічників, кожний рій — прибуток; і ми все пильно стежимо, коли в старім вулику починається розрух. Всі бджоли тоді голосно гудуть, а цариця то мов у трубу трубить: такі згуки подає. Іноді рій збирається в десять до п'ятнадцять тисяч бджіл.

— Коли все впорядковане, так уже з кінцем літа настають у середині вулика нові події. Молода цариця-мати поклала вже яйця, і трутні стають непотрібні. Робітниці не хочуть їх тоді більше гдувати.

Літо кінчається, квітки зникають, що день

важче стає набирати пирги та соку з квіток. Тяжко всіх нагодувати. Отож робітниці накидаються на трутнів, тих лежибоків, що нічого не роблять. Вони заганяють їх у далекі кутки вулика і там їх убивають своїми жалами або витягають їх геть з улика і не дають їм жадного харчу. Взагалі всякими засобами їх винищують.

— А як же ж взимі живуть бджоли? — запитала Оля.

— Годуються своїми запасами, — відказав дід. — Ми заносимо вулики в такі більш-менш теплі хліви, а бджоли в них, щоб тепліш було, сидять щільно одна коло другої і гріються. А самі — наче непритомні. Як холодна зима, вони більш їдять; а як дуже теплий видається день, то деяка й вилетить, трохи політає на сонечку та й додому.

Так то, дітоньки, — гарні мої бджілки! Дай Боже, щоб і люди були такі роботящі, як вони! Ну, а що вони жалять боляче, то такими вже їх Бог зробив, — докінчив дід, накладаючи повне горнятко медом.

Пані Галя подякувала дідові і завернула з дітьми додому.

Софія Русова

Пояснення: ¹ аромат — запах, пахощі. ² волошка — блават. ³ шуліка — яструб. ⁴ куріпка — куропатва. ⁵ пирга — дрібні пилки в квіті. ⁶ личинка — гусеничка. ⁷ щелеп — щока. ⁸ кубло — гніздо.

Запитання: Як працюють бджоли?
Яка користь з бджіл?

89. У німецькому селі.

Дорогі Мої, Мамо і Тату!

Не дивуйтеся, що ось уже два тижні, як я виїхав з рідного села, а ще й досі не написав Вам нічого. Це просто тому, що я попав в інший, цікавий

та повний праці світ і не мав часу засісти спокійно до писання. Але ось сьогодні неділя і я хочу Вам написати про все, що довкола мене і що зі мною.

Наш поїзд, що віз робітників до Німеччини, їхав повні три дні. Їхало нас багато і за розмовами і співами не було нудно. Зрештою від другого дня подорожі ми вже сторчали біля вікон вагонів і з цікавістю розглядали Німеччину, де ось живемо й працюємо.

Було що розглядати. Німеччина — зовсім інша країна, як наша. Що з місця впадає в ній в очі — це величезний порядок і лад, який тут зустрінете на кожному кроці. Від залізничної стації до вагонів, шляхів, міст і сіл, усе тут таке, ніби на подвір'ї доброго господаря: добре, солідне, чисте. Ніде не побачите зайвого паперу, чи сміття, ніде в полі бур'яну, ніде обдертої хати в селі, а збіжжя високі, густі, городовина велика, хати під черепицею і бляхою, дороги биті.

Та що його говорити. Тепер я ось уже більш ніж десять днів у німецького господаря на праці і встиг уже розглянутися довкола. Я можу тільки сказати Вам, дорогі Мамо і Тату, що такого села, як німецьке, нема мабуть у цілому світі. І я і мої побратими — нас одинадцять в одному селі — ми тільки дивувалися та згадували часто наші — ніде правди діти — занедбані села.

Передусім найдивніше, що земля в Німеччині не така, як у нас, а куди гірша, бура і кам'яниста, а проте німецькі селяни так пильнують її, що вона дає куди кращі збори, як наша. І збіжжя і окопова городовина — все тут росле, велике, буйне. На полі не побачите ніде бур'яну, а поля під бараболею і буряками такі тут, як городи, чисті та дбайливо оброблені. Правда, німецький селянин обробляє поле машинами, дає багато штучних добрив, працює пильно — але й має великі користі. Мій госпо-

дар має наприклад по 18 до 20 сотнарів пшениці, і по 140 до 150 сотнарів картоплі з морга.

Худоба, коні, безроги і дріб у німецького селянина не такі, як у нас. Все це велике, сильне, расове. Корова, яка дає денно 10 до 14 літрів молока — це тут звичайна річ, кури несуться ввесь рік. Паші для тієї худоби мій господар має доволі — і з післяплодів і з квашанок, що їх заготовлює з різних відпадків та бур'яну, а вся ця худоба і коні стоять у просторах, ясних і чистих стайнях, де їх чешуть та дуже дбайливо коло них ходять.

Та й подвір'я і хата у німецьких селян не такі, як у нас.

Ми вже з вікон залізниці бачили, що ці села подібні куди більш до містечок, як до сіл, бо в них і будинки здебільша одноповерхові і дороги асфальтові і хідники здовж вулиць. А тепер, коли ось я і мої побратими живемо в такому селі, ми ще більш бачимо, яке воно інше від нашого села. Я був уже в кількох хатах тутешніх господарів і скрізь бачив просторі, чисті та ясні світлиці, гарне устаткування, електричне світло, водопроводи. У селянських хатах, що здебільша поверхові, є звичайно внизу кухня і їдальня, нагорі ж світлиця для гостей та спальня.

Та тут ще цікаво те, що німецькі селяни добре одягнені. Босої людини тут не побачите, а в поле йдуть дівчата і жінки так добре одягнені і такі чистенькі, ніби в нас в неділю до церкви. Самі ж селяни працюють у робітній одежі, яку скидають після праці і яка завжди чиста і позшивана. Ощадність тут на першому місці; селяни держать в порядку своє приладдя, одержу й хату.

Їжа селян дуже добра. — У нас рідко коли так і в неділю їдять, як тут щодня.

Якби хто питав мене нині, відки це все береться, то я відповів би: від праці і науки. Тутешні

селяни всі освічені, в кожного в хаті часопис і бібліотека та радіо. Мій господар приходить з праці і ввечорі ще читає часопис або книжку. Він живе з олівцем руці — часто обраховує і розмірковує, що краще робити, що сіяти чи садити. А жінки вміють усяке шиття, вони добрі господині і мають свої газети. А вже що до роботящости — то ледве, чи хто дорівняє їм. День-у-день вони пильні, день-у-день у роботі — працюють аж диво.

Хіба це не цікаво, дорогі Мамо і Тату? У Німеччині я багато дечого вже навчився і ще більше певно навчуся. І як повернемося я і мої побратими додому, будемо пробувати завести і в себе таке новітнє господарство, щоб і ми могли жити так культурно та так достатньо, як німецькі селяни і щоб наше українське село вийшло з того стану, у який його пхнули дотеперішні його опікуни, та зажило кращим життям.

Тому я приглядаюся і вчуся, використовую кожную нагоду, а як повернуся, будете напевно з мене задоволені.

Будьте здорові —

Ваш син

Дмитро.

Анатоль Курдидик

З а п и т а н н я: Чим замітне німецьке село?
Як живуть і працюють німецькі селяни?

90. Осел і хазяїн.

Один хазяїн¹ мав леваду.
Самому ніколи левади стерегти,
бо треба дати у полі раду,
щоб діла не звести.²

А тут ще нікого й наймати:
робочий час — пильнує всяк.

Знайшовсь Осел-мастак ³ —
його й найняв левади доглядати,
проклятих горобців та гав ⁴ ганяти,

Осел був чесний неборак, —
не гріх сказати, що слід би й людям так, —
не то, щоб щό — листка займав боявся.

Одна біда, що недотепний вдався:

шкідливих горобців та гав
він щиро так ганяв,
що витоптав всі кавуни ⁵ і дині,
неначе буря рознесла.

Як глянув господар — і збó зла аж посинів,
вхопив рубель ⁶ та й ну гатить по спині ⁷
сердешного Осла.

А люди, сміючись, підтакують ще збоку:
— „Отак йому, отак, щоб знав,
як з баштана ⁸ робить толоку!”

А я б їм те сказав,
що нічого Ослові дорікати,
що краще б розуму спитати
у того, хто наймав.

Леонід Глібів

Пояснення: ¹ хазяїн — господар, газда. ² звести — запропа-
стити; щоб діла не звести — щоб не змарнувалася праця. ³ мастак —
майстер. ⁴ гав — галка, ворона. ⁵ кавун — рід їстівного, солодкого
гарбуза. ⁶ рубель — тут: здоровий бук. ⁷ спина — плечі. ⁸ баш-
тан — горід, на якому виводяться кавуни й солодкі дині.

Запитання: Чого вчить байка про осла і хазяїна?
Хто з них у цій байці виходить дурніший?

91. Циган на толоці.

Пішов циган на толоку
до сусіда зраня;
та в сусіда без обіда
косив до смеркання.

Ізнемігся сіромаха,¹
косить і не косить;
аж під вечір пан господар
вечеряти просить.

Іде циган вечеряти,
та слину ковтає...
Садóвиться на по́куті,
пояс розпускає.

Садóвиться на по́куті,
глядить до бляшанки,
та, як муха до па́токи,²
припав до маслянки.

Припав циган до маслянки
янди́лу³ кінчає...
Аж тут кума вареники
з печі висуває.

Схаменувся бідний циган,
та вже не поможе!...
Із'їв кілька вареників,
а більше не може.

А тут іще й вареників
з стола не прийня́й,⁴
як порося печенее
до хрону подали...

Подивився бідний циган
та й став примовляти:
— „Вміли, кумцю, ви варити,
не вміли подати!...”

Степан Руданський

Пояснення: ¹ сіромаха — бідняк. ² патока — мед. ³ янди-
ла — велика миска з двома вухами. ⁴ прийняти зі стола — зі-
брати зі стола.

92. Собака і Кінь.

Був на селі Квачан-собака,
кудлатий та товстий,
хвіст здоровенний, як ломака,
і сам такий страшний.

Раз, лежачи знечев'я¹ на травиці
у холодочку під кущем,
він розбалакався з Конем
про те, про це, про всякії дурниці,
а далі річ на те звернув,
що він у господарстві — сила,
не те, що кінь або кобила, —
усяк це, може, чув.

— „Що ж, Коню, ти? Попіхач го́ловатий...
Диковина² тим возом торохтїть;
велике діло борони тягати,
або снопи возить!
Он я: і череду у полі доглядаю,
ввесь двір, кошару стережу,
до току побіжу —
цілісінькую ніч не спочиваю!”

На річ таку Собаці Кінь сказав:
— „Це може й правда, хто вас знає;
на світі всяк буває...
А я б тебе про от що поспитав:
коли б я не хотів у полі працювати,
коли б я хліба не возив,
то щó б стеріг тоді кудлатий,
і щó б він їв?”

Леонід Глібів

Пояснення: ¹ знечев'я — от так собі. ² диковина — невідальщина.

З а п и т а н н я: Чого вчить нас байка про Собаку й Коня?

93. На волі.

Як гарно спочити в зеленій траві, під неба блакитом, При звуках пташні!	квітки із городів нам пахощі шлють. Верхів'я колише холодний вітрець, а туга і смутки втікають з сердець.

П. Горків

94. Дністер.

Над Дністровім побережжі збіжжя золотіють,
і покоси шовковії кругом зеленіють.

І шумлять луги зелені, гай там шевеліє,¹
там хатина у садочку, а тут двір біліє,
тут соколи підлітають, тут вірли кигичуть,
а по борах соловії сум-на-сум щебечуть.

Чуєш, десь малий хлопчина на сопілці грає,
дівча спішить до криниці та й думки співає.
Чути — вже реве десь волик, рже кінь вороненький,
чути — кличе онтам вівці вівчар молоденький;
всюди любо, всюди гарно, всюди лиш би бути.
О, Дністрові береженьки! Можна вас забути?

Осип Юрій Федкович

Пояснення: ¹ шевеліє — шелестить, шумить.

95. Гості з Підгір'я.

У селі розійшлася вістка, що приїдуть діти
з Підкарпаття. Маруся горіла з нетерплячки. Хто
буде та дівчинка, яку батько погодився прийняти
на два-три місяці в свою хату, поки на підкарпат-
ських Косогорах¹ доспіє ячмінь і відцвіте кар-
топля?

Маруся була одним-одна у своїх батьків, незаможних подільських селян. Вони мали шматок поля і одну корову — якраз стільки, скільки треба, щоб у неголодний рік перебути від одних жнив до других. Минулого року, правда, бідний був урожай, але Марусині батьки почувши в церкві, що треба допомогти ще біднішим, не надумувалися ні хвилини. Пішли до мужа довір'я і записались на одну дівчинку. Маруся з утіхи аж руками плеснула. У неї було м'яке, спочутливе до людського горя серце. Щодня вона питала батька, чи не чути про приїзд дітей, але батько покищо нічого не знав.

Аж одного вечора він, прийшовши з села, сказав, що завтра вранці поїдуть підводи до містечка за дітьми з Підкарпаття. Маруся була ладна не спати хоча б цілу ніч, аби тільки якнайскоріше діждатися гостей.

Ось і ранок. Хтось стукає до воріт.

— Марусе, Марусе! — гукають дівчачі голоски.

— Може вже діти приїхали? — хвилюється Маруся і вибігає боса надвір. Ні, це подруги кличуть її вийти за село назустріч приїжджим.

За селом, на закруті, де ниви подають руку левадам, очікували дівчата. Прибігли і хлопці. Обсіли, мов мурашки, заржавілий большевицький танк, що його залишили червоні підчас свого поспішного відвороту. Грицько виліз на верх і роздивляється.

Квітневе сонце лагідно гріє. Набіжить хмарка, вітрець дихне холодом, і знову з голубого неба спливає приємна теплінь.

— Ідуть! — гукає Груцько. Діти насторожились. Маруся несамохіть обсмикує юпку.

З-за закруту викотилися три підводи. Візники вимахують батігами, підганяють коней, а за ними

головок, мов маківок у городі. Хусти, кашкети...

Це вони. Біднятка! Довелось кинути матір, батька; в не одного на личку може ще не висохли сльози прощання.

Але це нічого, за деякий час вони вернуться додому. Треба так зробити, щоб вони тут почували себе, як серед рідних сестер і братів.

— Як ся маєте! — гукають подільські діти, вимахуючи назустріч приїжджим хусточками. Загатили дорогу, нікуди проїхати. Підводи зупинилися.

Хлопці ще несміливі, а дівчатка вже підступають до возів, обіймаються. В одній підгір'янки хустина збилася на потилицю, показалася по-хлоп'ячому обстрижена голова. Хапаючися, насуває вона хустину на голову, та чиясь рука тиче їй на привітання свіжу паляницю. І плакати і сміятися хочеться напереміну.

Приїжджі зіскакують з возів. Гамір... шум... Всі йдуть до села пішки. Місцеві дівчата вже вибирають собі подруг.

— Ти будеш у нас! А ти у нас! — несуться вигуки.

Маруся вибрала собі чорняву Оленку. Чистенька, моторна, хоч бідно зодягнена. Черевички дістала у Комітеті, проїздячи через Львів.

В селі, перед канцелярією стоять господарі та господині. Прийшли вибирати дітей. Секретар вимажує папером...

— Мамо! — шепоче Маруся. — Я прошу вас, візьміть оцю чорняву Оленку. Я вже з нею розмовляла, і вона має охоту до нас. Їй стільки років, що і мені: одинадцять.

Оленка подобалася мамі. Записала її на себе. Інші люди швидко розібрали поміж себе дітей. Діти потомлені, здорові, треба мерщій погодувати.

Несміло вступила Оленка в хату Марусиних батьків, та швидко переконалася, що господарі

дуже ласкаві, а Маруся, мов сестра рідна. Її нагодували, вмили і переодягли в Марусине плаття. Оленка осмілилася, почала розказувати про свою маму і „отця”, про бойківську хатину над рвучким Стриєм і про велику повінь торік восени. А потім повела її Маруся в підсинки, щоб переспалася.

Пополудні показала їй Маруся огород, садок і леваду, де пробивалась із землі перша зелена травиця. Потім пішли до Марусиних товаришок, а далі до Оленчиних посестер.

В неділю всі діти з Підгір'я зібралися під церквою. Дехто в цей день трохи нудьгував, сльози тиснулися на очі. Але це не були сльози смутку. Всі відчували, що вони тут не зайвий тягар — тут їх вітали, як рідних.

Приїжджі бралися допомагати своїм господарям у роботі, хоч цього ніхто в них не вимагав.

Ось Оленка виганяє з Марусею вперше коровку на свіжу траву. Їй здається, що вона в своїй Яблінці, що не Марусина, а її рідна мати кропить, старовинним звичаєм, коровку свяченою водою. Лагідний вітер неначе зв'яв з її серця всю тугу і вона заспівала своєї бойківської пісні. Маруся затягла подільської. А далі заспівали стрілецьких пісень, що їх однаково добре знали, хоч як далеко жили одні від одних. Це їх ще більш з'єднало, вони зрозуміли, що належать до одного народу.

Від того часу Оленка і Маруся все разом. Оленка цілує Марусю і тепло промовляє до неї:

— Ти моя сестричка. А твоя мама — моя мама,

Роман Завадович

Пояснення: ¹ косо́гора — узбіччя гори.

Запитання: Як допомогли подільські селяни бідним підгірським дітям?

Як обходилися подільські діти зі своїми підгірськими ровесниками?

Чому треба помагати всім рідним?

96. Карпати.

Знаєш ті гори, мій друже милий,
що ранком миленьким,
вечером тихеньким
сонце їх украшає,
сердечно їх любить,
до себе голубить,
як мати все про них дбає?
Я тобі скажу, не треба питати:
То наші любі, високі Карпати!

Знаєш ті гори, мій друже милий,
де в небо ясне,
синє і красне
смереки, сосни зазирають,
білими скалами,
темними лісами
орли, соколи літають?
Я тобі скажу, не треба питати:
То наші любі, високі Карпати!

Сидір Воробкевич

97. Лист до редакції дитячого часопису.

Ми, діти української народної школи в Кельцах,¹ шлемо Редакторові і всім читачам дитячого часопису — своїм ровесникам щирий привіт.

Не писали ми досі про себе, бо ще недавно ми навіть не вміли по-своєму говорити, тільки по-польськи; більшість з нас ніколи не чула рідної мови й пісні.

Сьогодні ми вже свідомі нашого походження, знаємо, „чиї ми діти”, і хотіли б якнайскорше перенестися з батьками на наші землі, щоб наочно пізнати наш Рідний Край.

Ми вже багато дечого навчилися з нашої рід-

ної історії й географії, радо вчимося німецької мови. Співаємо багато українських пісень, яких нас навчила пані вчителька. При її допомозі влаштовували ми різні народні свята і вистави в великій залі нашої гарної домівки.

Першим нашим виступом був св. Микола. В січні обходили ми весело ялинку, в березні дуже врочисто перше Шевченківське свято в Кельцах, в травні „Свято Матері” і „Свято Весни”, опісля закінчили ми святочно шкільну науку.

В часі ферій наші школярі відбували прогульки, де приємно, здорово й корисно перебули в гурті літній час.

У вересні почали ми новий рік нашого шкільного життя і вже 28. вересня влаштували виступи у честь князя нашої Церкви.² В листопаді відбулося „Свято Книжки” з виставою.

На всіх тих святкуваннях ми деклямували, співали, танцювали українські народні танки та вправляли.

Маємо шкільну бібліотеку, яка начислює 186 книжечок. В нашій школі користають діти весь час з доживлювання, яке відбувається в гарній шкільній їдальні. Маємо також в нашій школі збірницю дрібних ощадностей, в якій діти складають на руки свого учителя навіть найдрібніші ощадності.

Не багато нас всіх, усього 30. Деякі діти виїхали вже на наші землі, сподіємося, що незабаром всі там переїдемо.

Щирий привіт!

Агнета Запругко

Пояснення: ¹ Кельце — місто в Генеральній Губернії, радомському дистрикті. ² князь Церкви — Митрополит.

З а в д а н н я: Напишіть листа про життя у вашій школі: про науку, шкільні виступи, прогулянки, про шкільну бібліотеку, про товаришів.

98. Туга за родиною.

Я в чужині загигаю,
по чужині блуджу,
за своєю родиною
білим світом нуджу.

Тут чужая сторонька
та люди чужії,
не пристануть до серденька
хоч і не лихії.

Хоч би які добрі були,
все не свої рідні;
Я, чужая тут людина,
поміж ними бідний.

Яків Головацький

99. Рідні.

Тут наша хатка, там садок.
там поле, ліс і небо,
все наче гарний образок,
що кращого й не треба.

Як блисне сонце і пташкї
в діброві заспівають,
як зацвітуть кругом квітки,
то гарно, як у раї.

І дивишся й не знаєш ти,
що діється з тобою,
хотілося б кудись іти
доріжкою пільною;

хотілося б дивитися,
як річенька хвилює,
до дуба притулитися,
що на горбі сумує;

могилі поклонитися
самотній, в чистім полі,
і щиро помолотися,
за тих, що впали в бою;

хотілося б з вірлами ген
під хмарами вітати,
і так іти ціліський день,
іти і не вертатись...

Хотілося б... Гарзд!... Та знай.
моя дитино мила,
що те село, і поле, й гай,
і та свята могила,

і ті вірли, і хмари ті,
і ті всі люди бідні,
тому такі нам дорогі
й близькі такі, бо — рідні.

Богдан Лепкий

100. Купало.

Під кінець червня, або з початком жнив святкували наші предки в давніх, ще поганських часах, свято Купала. Тоді вони приносили жертву сонцю. Ті жертви були зв'язані з різними народними іграми. Пам'ять про ці ігри збереглася ще до нині чи то в піснях, чи в обрядах, які відбуваються подекуди увечір перед св. Іваном Христителем.

І так, хлопці і дівчата вбираються святочно, пристроюються вінками й квітами, розпалюють ватри по горах і гаях або сіножатях, співають пісень, танцюють, скачуть самі через ватру та переганяють через неї товар для безпеки від відьом,¹ знахорів² і чарівників, та щоб духи-лісовики і вовкулаки³ не шкодили худобі.

Відбували тоді теж обрядову купіль. Тож де-не-де в нас, а ще більше в інших слов'янських народів зберігся ще й досі купальний обряд і інші такі забави: бо ось того дня купаються вперше, а ввечорі пускають на воду вінки.

Вірили, що як хто того дня купається або скаче через вогонь, то очищується від гріхів.

Подекуди святкують це свято дівчата й хлопці окремо. Дівчата плетуть вінки над річками, співають пісень, кидають на ріку вінки та ворожать з них про свою долю. Крім цього роблять з кленового гілля, соломи та кропиви куклу, вбирають її у вінок та ставлять над водою; при цьому знову співають та звать ту куклу Мареною. Та ще роблять і другу куклу з соломи, вдягають на неї сорочку й намисто та звать її Купалом. Перед обома ставлять стіл з напівками, кладуть вогонь та виводять хороводи.⁴ Опісля хлопці топлять Марену в ріці. Дівчата розломлюють другу куклу, а гілля забирають додому й накривають ним огірки, щоб добре родили.

Пояснення: ¹ відьми — за народним віруванням були жінки, що перекидалися в різні предмети або звірята. Оповідали, що відьми нібито знають чари і мають силу відбирати молоко від чужих корів, а своїм додавати.
² знахор — ворожбит. ³ вовкулака — чоловік, який — за повір'ям — перекидається у вовка. ⁴ хороводи — забави (танці), получені з хо-дженням і співами.

Запитання: Яке свято і як обходили наші предки в літі?

Які купальні обряди збереглися до наших часів?

Які знаєш ще інші старовинні обряди?

101. Урожай.

В чистім полі походжаю,
скільки зору — оглядаю
буйні ниви та лани:
скрізь пишаться вони.

Ледве-ледве коливає
білотурка¹ золота,
і поник густий ячмінь.
мов йому стояти лінь.

Шелестить овесь мітластий,
з вітром бавиться, сріблястий,
і волошка² проміж ним
грає вінчиком дрібним.

Перепілка голосиста
і комашка золотиста,
жук, метелики та й я —
всі в степу одна сім'я.

Всім нам сонце з неба сяє,
всіх нас степ прийма-вітає
на ясних своїх ланах,
всі ми в нього у гостях.

А над стéпом вітер віє,
сяє сонце, землю гріє...

Микола Чернявський

Пояснення: ¹ білотурка — рід ярої пшениці. ² волошка — блат.

102. Вакації.

Плеще річечка чистенька,
кличе нас громадою:
— „В мене купіль є тепленька,
всіх порáдую!”

Пахне медом і квітками,
а найбільше волею,
хоч розстатись жаль з книжками
і зі школою.

У саду, в леваді, в гаю
так багато сонечка —
сяде́м в чо́вен, осідла́єм
Мурзу-кони́чка.

І поїдемо, накосим
в полі коню́шйни ми,
приберем кві́тками коси
ясно́синіми.

Нудьгувати-дармувати
ми ні дня не бу́демо,
гарні кни́жечки читати
не забудемо!

Ми бо діти не з лемішки,¹
працювати може́мо,
ненці-ба́тькові хоч трішки
допо́можемо:

Чи сінце згребти в копичку,
чи сполоти грядочку,
чи побігти по водичку
через кладочку.

Час так радісно минає
без журби-турбації;²
Хто ж із нас його не знає? —
Це вакації.

Роман Завадович

Пояснення: ¹ з лемішки — так кажуть на людину без своєї волі.
² турбації — турботи, клопоти.

З а п и т а н н я: Що будемо робити підчас вакацій?

З М І С Т

ОСІНЬ

1. *Ходить вітер по житі — вірш Івана Франка	3	14. Гарний вчинок — оповідання Едмонда де-Амічіс	29
2. Перший раз — оповідання Тимотея Бордуляка	4	15. Оборонець горбуна — оповід. Едмонда де-Амічіс	31
3. *Жнива — вірш Б. Лепкого	11	16. Суперечка — оповід. Едмонда де-Амічіс	33
4. По праці солодкий відпочинок — опов. Юліана Тарновича	12	17. *Лев та Миша — байка Леоніда Глібова	36
6. *Циган в огірках — сміховинка Степана Руданського	14	18. П'ятеро з одного стручка — казка Ганса Хр. Андерсена	37
7. Коли я станув за плугом — опов. за Петром Розеггером	15	19. *Деревице — байка Л. Глібова	41
8. Осінні радощі — нарис Юліана Тарновича	17	20. Хатка в лісі — казка Братів Грімів	43
9. *На току — байка Л. Глібова	19	21. Всюди добре, а дома найліпше — народна байка	49
10. *Опеньки — опис Романа Завадовича	20	22. *Билина — байка Л. Глібова	53
11. Вчи лінивого не молотом, а голодом — опов. Олексі Стороженька	21	23. *Грак — байка Б. Грінченка	53
12. Данилко хоче знати — опов. Юліана Тарновича	25	24. Бузько — народна легенда	54
13. Як Василько став найсильнішим хлопцем у класі — опов. Богдана Даниловича	27	25. *Пшениця — байка Євгена Гребінки	56
		26. Золоті ворота в Києві — народний переказ	57
		27. *Циганський наймит — сміховинка Степана Руданського	58

ЗИМА

28. *Перший сніг — опис Олени Пчілки	59	41. Снігова куля — оповід. Едмонда де-Амічіс	89
29. *Під снігом — опис Грицька Чупринки	60	42. Дивна данина — історичний переказ Антона Лотоцького	92
30. Сороханова родина — оповід. за Антон. Крушельницьким	60	43. Нові князі — історичний переказ Антона Лотоцького	94
31. Спокуса — оповід. Вільгельма Леннемана	64	44. Германські бойові ігри — істор. оповід. Густава Фрайтага	97
32. *Батьківщина — вірш Богдана Ігоря Антонича	67	45. Князь-лицар Святослав — історичне оповідання Івана Крип'якевича	100
33. Історія мови січкарні — оповід. з давніх літ Івана Франка	67	46. І засяла на київських горах благодать Божа — історичне опов. Антона Лотоцького	102
34. *Коник — стрибунець — байка Леоніда Глібова	76	47. Ярославова слава — історичне оповід. Антона Лотоцького	105
35. *Коляда	78	48. Ярослав Осьмомисл — історичний нарис Івана Крип'якевича	107
36. Василькові Водохрищі — опов. Анатолія Курдирика	79	49. *Заснування Холму — істор. оповідання О. Олеся	109
37. Німецькі дівчата помагають у Зимовій Допомозі — спомин Маргот Ендерс	82	50. За лицарську славу — істор. оповід. К. Данченка-Сьоми	110
38. Своім — оповідання Анатолія Курдирика	84	51. *Благослови, добрий Боже — молитва Мирослава Петрова	112
39. Запізно — оповід. В. Лебедової	86		
40. Справжні друзі — оповід. Богдана Даниловича	88		

ВЕСНА

52. *Веснянка — опис <i>Павла Гравовського</i>	113	68. Вечірня пісня — <i>Володимира Самійленка</i> (з нотами) . . .	138
53. Небезпечна забава — оповід. <i>Володимира Барагури</i>	113	69. *Байда — історичне оповідання <i>Грицька Чупринки</i>	140
54. Перша борозна — опов. <i>Павла Горбенка</i>	116	70. Олеся — історичне оповідання <i>Бориса Грінченка</i>	142
55. Малий плугатар — оповідання <i>Юліана Тарновича</i>	118	71. Німецький посол на Запорозжі — істор. оповідання <i>Остана Далекого</i>	150
56. *Два плуги — байка <i>Льва Боровиковського</i>	121	72. Турова круча — історичний нарис <i>Панька Куліша</i>	154
57. Яблунька — оповід. <i>Федора Гай-Гавесського</i>	121	73. Дорош — істор. оповід. <i>Олекси Стороженка</i>	156
58. *Діброва — вірш <i>Тараса Шевченка</i>	124	74. В Івана Котляревського — історичне оповід. <i>Тараса Шевченка</i>	161
59. Великодня ніч і свячення паски — нарис за <i>Григорієм Квіткою</i>	125	75. *Як Тарас ходив до залізних стовпів — сцена з дитячих літ <i>Тараса Шевченка Спиридона Черкасенка</i>	164
60. *Христос воскрес — вірш <i>М. Колодязинської</i>	126	76. На „ослячій лавці“ — історичне оповідання <i>В. Барагури</i>	170
61. Гагілки — опис	126	77. Хоробрість Цапки — стрілецькі сміховинки	173
62. На полонині — оповідання <i>Івана Франка</i>	128	78. Вірлятко — істор. оповідання <i>Франца Михайлова</i>	174
63. *Верховинець — вірш за <i>Миколою Устияновичем</i> (з нотами)	130	79. *Три листочки — оповідання <i>Володимира Переяславця</i>	177
64. Життя на полонинах — опис <i>Остана Макарушки</i>	132	80. *Наша слава — вірш <i>Тараса Шевченка</i>	179
65. Кому трудніше працювати — народне оповідання	134	81. Твоя Батьківщина — нарис <i>Ернста М. Арндта</i>	179
66. Жертва — опов. <i>Антона Крушельницького</i>	136		
67. *Навесну — опис <i>Миколи Філянського</i>	137		

ЛІТО

82. *Мені тринадцятий минало — спомин <i>Тараса Шевченка</i>	181	92. *Собака і Кінь — байка <i>Леоніда Глібова</i>	203
83. Друзі — оповід. <i>Федора Гай-Гавесського</i>	181	93. *На волі — вірш <i>П. Ігоркова</i>	204
84. Лискучі лопати — оповід. <i>Анатolia Курдидика</i>	183	94. *Дністер — опис <i>Осипа Юрія Федьковича</i>	204
85. Пожежа — оповід. за <i>Антонном Крушельницьким</i>	186	95. Гості з Підгір'я — оповідання <i>Романа Завадовича</i>	204
86. *Буря — опис <i>Амвровія Метлинського</i>	188	96. *Карпати — вірш <i>Сидора Воробкевича</i>	208
87. До корисної праці — оповід. <i>Юліана Тарновича</i>	189	97. Лист до редакції дитячого часопису — лист <i>А. Запрукто</i>	208
88. У пасіці — опис <i>Софії Русової</i>	191	98. *Туга за родиною — вірш <i>Якова Головацького</i>	210
89. У німецькому селі — лист <i>Анатolia Курдидика</i>	197	99. *Рідні — вірш <i>Б. Лепкого</i>	210
90. *Осел і хазяїн — байка <i>Леоніда Глібова</i>	200	100. Купало — побутовий нарис	211
91. *Циган на толоці — сміховинка <i>Степана Руданського</i>	201	101. *Урожай — вірш <i>Миколи Черняхівського</i>	212
		102. *Вакації — вірш <i>Романа Завадовича</i>	213

